

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД СМИСЛОВИХ КОНСТРУКТІВ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ (УХВЛ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ. ОСВІТЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

25 жовтня 2024 року
м. Тернопіль

УДК (082): 37.035:172.15

У 45

У 45 Українська Хартія вільної людини: від смислових конструктів до формування системи цінностей» (УХВЛ в системі цінностей українського суспільства в умовах війни. Освітнянський контекст) : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 жовтня 2024 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. 327 с.

У збірнику публікуються наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська Хартія вільної людини: від смислових конструктів до формування системи цінностей» (УХВЛ в системі цінностей українського суспільства в умовах війни. Освітнянський контекст), проведеної на базі Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти 25 жовтня 2024 р.

Усі матеріали збірника подаються в редакції авторів. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 6 від 01 листопада 2024 р.)*

УДК (082): 37.035:172.15

©Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2024

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НАУКОВИЙ, МЕТОДИЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ:
ВІД СМИСЛОВИХ КОНСТРУКТІВ ДО
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ» (УХВЛ
В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.
ОСВІТЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)**

25 жовтня 2024 року

З М І С Т

<i>Петровський О. М.</i> Вітальне слово до учасників конференції.....	с. 8
<i>Маринович М. Ф.</i> Для чого потрібне ціннісне виховання? Для чого потрібна активність громадянського суспільства? Як тут може прислужитися Українська Хартія вільної людини?.....	с. 9
<i>Аніщенко В. О., Разумейко Н. С.</i> Актуальні питання національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти в закладах із специфічними умовами навчання.....	с. 12
<i>Ахрамєєва В. І., Комих Н. Г.</i> Психологічна і соціальна стійкість вчителів та учнів у сучасних умовах навчання.....	с. 17
<i>Бабійчук Т. В.</i> Знайомство студентів ЗФПО із «Листами з Наддніпрянської України» Бориса Грінченка.....	с. 20
<i>Бабовал Н. Р., Бабовал Д. С.</i> Роль вчителя Нової української школи у створенні учнівської спільноти.....	с. 25
<i>Білецька О.</i> Українська Жіноча Варта в контексті ідей УХВЛ під час війни: що спільного.....	с. 28
<i>Богдан Л. М.</i> Формування національної ідентичності учнів на уроках історії за концепцією НУШ.....	с. 30
<i>Брик Р. С., Брик Ю. Р.</i> Особливості формування української ідентичності здобувачів освіти в умовах сучасних викликів.....	с. 32
<i>Булайтіс А. В.</i> Соціальна підтримка як основа психологічної стійкості піротехніків ДСНС під час гуманітарного розмінування в умовах бойових дій.....	с. 36
<i>Васильцова В. І., Леонтєва Т. В.</i> Мотиваційна готовність до реалізації завдань інклюзивного навчання дітей як громадянська позиція асистента вчителя.....	с. 40
<i>Войчишин О. Д., Середюк Т. С.</i> Система роботи педагога з учнівським колективом у світлі формування особистості через усвідомлення постулатів УХВЛ.....	с. 45
<i>Волкова Н. П.</i> Соціальна толерантність майбутніх викладачів психології в контексті Української Хартії вільної людини: зміст, підходи до формування.....	с. 48
<i>Гаврилюк В. Ю.</i> Козацьке виховання здобувачів позашкільної освіти у вимірах Української Хартії вільної людини.....	с. 53
<i>Гайда В. Я.</i> Іван Пулюй – видатний вчений-фізик, громадський діяч та патріот України.....	с. 58
<i>Ганаба С. О.</i> Вплив стресогенних подій на психоемоційний стан педагогів.....	с. 63
<i>Герман О. М.</i> Десять складових становлення українства в умовах сьогодення.....	с. 66
<i>Гладун В. В.</i> Українська Хартія вільної людини в контексті формування національної ідентичності молоді в умовах воєнного стану.....	с. 71
<i>Гордієнко Н. М.</i> Центр системної реабілітології як протектор життєвої стійкості здобувачів освіти з особливими потребами.....	с. 77

<i>Джеджула О. М.</i> Організаційні умови формування української ідентичності майбутнього фахівця в аграрних університетах.....	с. 80
<i>Дишлева І. М.</i> Моральне виховання учнів початкових класів: взаємодія школи та сім'ї.....	с. 85
<i>Дияк В. В.</i> Українська ідентичність в умовах російсько-української війни.	с. 88
<i>Добрянський В. К.</i> Заводське чи Липники: у пошуках історичної правди перейменування.....	с. 92
<i>Дуванська К. О.</i> Проблеми національної ідентичності та згуртованості українців в умовах міграції.....	с. 96
<i>Захаров Є. Ю.</i> Цінності правозахисту в умовах війни через призму УХВЛ.	с. 101
<i>Зварич Г. В.</i> Українська Хартія вільної людини – основа резильєнтності українського педагога.....	с. 106
<i>Зісельс Й. С.</i> Роздуми щодо релігійного аспекту цивілізаційної ідентичності.....	с. 110
<i>Кавецький В. Є.</i> Організація безпечного освітнього інклюзивного середовища в ЗЗСО.....	с. 114
<i>Капелько Л. Г.</i> Особливості виховання національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сьогодення.....	с. 119
<i>Клапач Г. Р.</i> «Бути українцем» означає володіти українською мовою та знати історію України.....	с. 124
<i>Клопота О. А.</i> Профілактика професійного вигорання фахівців соціальної сфери прифронтового міста в контексті Хартії вільної людини.....	с. 126
<i>Книш І. В.</i> Резильєнтна людина: трансформація наявних та пошук нових інноваційних практик дидактики крізь призму Української Хартії вільної людини.....	с. 129
<i>Ковалик І. М.</i> Суспільно-ціннісні орієнтири УХВЛ – сучасні аспекти.....	с. 136
<i>Козій О. Б.</i> Формування естетичних цінностей студентів засобами художньої літератури.....	с. 145
<i>Кондирєва М. М.</i> Сакральні та археологічні пам'ятки доби запорозького козацтва на уроках української мови.....	с. 150
<i>Корицька Г. Р.</i> Духовно-моральне становлення дитини засобами художнього слова (на прикладі оповідок Галини Гузовської-Корицької «Світ навколо нас»).....	с. 156
<i>Коротюк З. М., Мерена Н. М., Ярмолицька С. О.</i> Емоційний інтелект як показник адаптаційного ресурсу особистості в сучасному світі.....	с. 160
<i>Костюченко Л. А.</i> Життєві ціннісні орієнтири здобувачів освіти.....	с. 168
<i>Кудінова М. С.</i> Розвиток психологічної стійкості педагогів в умовах невизначеності: практичні інструменти самодопомоги.....	с. 172
<i>Лебедик Л. В.</i> Використання Української Хартії вільної людини у курсі «Основи психокорекції».....	с. 177
<i>Магера Т. В.</i> Формування громадянської компетентності в учнівській молоді на основі цінностей Української Хартії вільної людини.....	с. 181
<i>Мельник Т. А., Соя В. В.</i> Формування національної ідентичності українців крізь призму повномасштабної війни.....	с. 185

<i>Молчанова К. К., Лупаренко С. Є.</i> Українська Хартія вільної людини як запорука утвердження ціннісних орієнтирів української нації.....	с. 190
<i>Ноздрова О. П., Ноздрова К. В.</i> Українська Хартія вільної людини – ціннісний орієнтир для громадянського та правового виховання молоді...	с. 192
<i>Нечипоренко В. В.</i> Роль педагогіки та психології життєтворчості особистості у розбудові націєцентричних освітніх систем в Україні.....	с. 198
<i>Огірко О. В.</i> Формування національно-релігійної ідентичності українців...	с. 202
<i>Олійник О. Й.</i> Формування системи цінностей педагогами області умовах війни крізь призму УХВЛ.....	с. 207
<i>Павленко А. І., Сташук О. О.</i> Змагальна суспільна інтеграція як чинник розвитку ідентичності особистості.....	с. 212
<i>Парій М. Т.</i> Формування ідеалу українця нової генерації на прикладі життєпису учасників ініціативної групи «Першого грудня».....	с. 217
<i>Поліщук В. М.</i> Психологічна готовність педагога до навчання учнів: історико-психологічні деструктивні детермінанти.....	с. 222
<i>Поліщук С. А.</i> Біологічний годинник у життєдіяльності людини.....	с. 227
<i>Поморська А. В., Олійник Р. І.</i> Підтримка психічного здоров'я педагогів та учнів. Програми та ініціативи в умовах війни.....	с. 231
<i>Рябовол Л. Т.</i> Модель навчання громадянської освіти у старшій профільній школі для утвердження української громадянської ідентичності учнів.....	с. 235
<i>Саранчук Н. Р.</i> Виховання вільної людини засобами українського мистецтва в сучасній українській школі.....	с. 240
<i>Свищ М. В.</i> Свідомість молодого українця: опираємось на приклади авторитетів.....	с. 242
<i>Сеньовська Н. Л., Скуратко Т. М.</i> «Україні потрібен кожен» – приклад проєктної діяльності в освітньому волонтерстві.....	с. 246
<i>Сєрих Т. М.</i> Роль свідомого вибору мови спілкування у самоідентифікації українців.....	с. 250
<i>Славінська М. О.</i> Мова як фундамент культури та ідентичності (практичне заняття).....	с. 255
<i>Стрельніков В. Ю.</i> Основні складники розвитку вчителя у світлі Української Хартії вільної людини.....	с. 260
<i>Стрийвус Н. Б., Герасимчук Г. І., Чорна М. І.</i> Формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах російсько-української війни.....	с. 264
<i>Ступницька І. В.</i> Виховний захід з елементами тренінгу «Народжені вільними та ментально здоровими людьми».....	с. 268
<i>Трубавіна І. М.</i> Обґрунтування змісту програми тренінгу щодо навчання управлінським компетентностям керівників громадських організацій в умовах воєнного стану.....	с. 274
<i>Трубавіна І. М., Пірлік К. А., Помазановський А. О., Козуб В. Ю.</i> Любов до дітей в умовах війни як психосоціальна підтримка.....	с. 279
<i>Трубавіна І. М., Острецов В. В., Редько С. О., Лисенко М. М.</i> Перша психологічна допомога в психосоціальній підтримці як шлях реалізації	

цінностей УХВЛ.....	с. 282
<i>Хамига Г. С.</i> Принцип УХВЛ – один із пріоритетів формування особистості учнів (з досвіду роботи Куропатницького ліцею).....	с. 284
<i>Хома С. О.</i> Стійкість та єдність у час війни: роль громадянської активності. Проектна діяльність.....	с. 287
<i>Хоміцька І., Хоміцький Т.</i> Проект «Мистецтво без бар'єрів» як приклад розвитку відкритого суспільства в Україні під час війни.....	с. 299
<i>Хричикова В. Є., Єфімов Д. В.</i> Проблеми інклюзивної освіти в умовах сьогодення.....	с. 302
<i>Червяков О. І., Чередниченко О. Ю.</i> Національні інтереси держави як основа існування нації, демократичного конституційного ладу та незалежності України.....	с. 305
<i>Шинкарьова Л. В.</i> Психологічна стійкість особистості у кризових умовах розвитку суспільства.....	с. 309
<i>Шмайдей О. В.</i> Роль програми Пластового руху в формуванні цінностей молоді в умовах сьогодення.....	с. 312
<i>Шпильова В. С.</i> Інноваційні підходи управління навчальним закладом щодо формування національно-патріотичних цінностей в освітньому процесі.....	с. 318
<i>Щербина Н. О.</i> Формування національної ідентичності майбутніх фахівців пенітенціарної системи як освітній пріоритет.....	с. 320
<i>Юрченко Л. І.</i> Філософія людини та визначення нею свого місця у навколишньому світі.....	с. 324

Петровський Олександр Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

Вітальне слово до учасників конференції

Слава Україні!

Героям слава!

Ці гасла наповнені глибоким змістом, і сьогодні ми низько вклоняємося кожному захиснику та захисниці за те, що маємо можливість працювати та реалізовувати найкращі ідеї, закладені в Українську Хартію вільної людини та концепцію Нової української школи (НУШ). Наша мета – досягти такого результату, коли все українське суспільство об'єднується навколо спільних і єдиних гуманістичних цінностей патріотизму і любові до своєї нації та Батьківщини, цінностей довіри один до одного в суспільстві та до держави, поваги до гідності людини та її громадянських прав і свобод, плекання демократії та власної національної і громадянської ідентичності, усвідомлення рівності всіх громадян перед законом, відповідального вибору тощо. Сьогодні народ України веде війну проти рашистської московії за збереження себе та своєї державності. Роль освіти у вирішенні завдань, пов'язаних із досягненням цієї мети є надзвичайно важливою.

Сьогодні ми, освітяни, проводимо чергову Всеукраїнську науково-практичну конференцію – форум, який піднімає актуальні питання застосування положень Української Хартії вільної людини для виховання нових поколінь громадян України, втілення їх у практику економічного, соціального, політичного життя суспільства і держави. І ми надзвичайно раді вітати всіх, хто зараз з нами: тих хто творив цю Хартію, хто її наполегливо пропагує, хто коригує нашу діяльність у напрямку її популяризації та впровадження регіональної програми щодо її застосування.

Ми пишаємося тим, що колектив Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти разом з ГО

«Гуртом!» Виконують велику роботу з пропаганди і поширення ідей УХВЛ. Ми вдячні за підтримку в цій справі керівникам та депутатам Тернопільської обласної ради та керівництву Тернопільської обласної військової адміністрації.

Бажаю всім учасникам конференції доброго здоров'я, гарного настрою та плідної роботи в безпечних умовах. Пам'ятаймо про необхідність створювати безпечне освітнє середовище.

Запрошую всіх присутніх і тих, хто подумки з нами, до активної співпраці задля того, щоб ми змогли повною мірою популяризувати Українську Хартію вільної людини.

Маринович Мирослав Франкович, співавтор Української Хартії вільної людини, учасник Ініціативної групи «Першого грудня», радник ректора, президента Інституту релігії та суспільства УКУ, м. Львів

Вельмишановне освітянське товариство, щиро вітаю вас!

Мене пан Ігор Ковалик уже не перший раз запрошує для участі у ваших конференціях, і я подивляю його вірність темі про засадничі цінності людської цивілізації, втілені в Українській Хартії вільної людини. Поряд із ним я вітаю те гроно освітян-ентузіастів і тернопільських представників державної влади, які поділяють його позицію і докладають великих зусиль для ціннісного виховання молоді. Від імені всієї групи «Першого грудня» складаю вам за це велику вдячність.

У своєму слові я хотів би відповісти на три засадничі запитання: «Для чого потрібне ціннісне виховання?», «Для чого потрібна активність громадянського суспільства?» і «Як тут може прислужитися Українська Хартія вільної людини?».

Для чого потрібне ціннісне виховання?

Автори Хартії дійшли 2012 року такого висновку: *«У нашій країні, де Радянський Союз було подолано фізично, його спадщина і досі зберігається*

морально і ментально». Ніщо не підтвердило правильність цього висновку так, як нинішня війна Росії проти України. З одного боку, ентузіазм добровільної мобілізації й неймовірного волонтерства засвідчили, що нова й очищена Україна – це не фантазія, не *mażenie ściętej głowy*, як каже польська приповідка, а реальність, яка щораз успішніше пробивається крізь товщу заскорузлої совковості. З іншого боку, як засвідчують безконечні скандали, наша країна все ще живе згідно з корупційним суспільним договором, а система державного управління все ще є квазірадянською. Отож змінити такий стан речей є нашим завданням, оскільки, навіть вигравши війну, ми можемо програти її, якщо не спроможемось на суспільне преображення.

Ви, напевно, вже зустрічали в моїх текстах паралель із біблійним народом. Мойсеєві довелося водити його по пустелі сорок років, аж поки він став спроможним струсити зі своїх підшов порох рабства. Але справа тут не в магії числа сорок. Поміж виходом із Єгипту і входженням у землю обітовану відбулася подія, яка мала засадниче значення для подальшого життя біблійного народу: Мойсей зійшов на гору Синай та отримав від Бога скрижалі Завіту. Кажучи сучасною мовою, народ отримав засади нового суспільного договору, за яким йому відтоді треба було жити. Звичайно, прийняли його не відразу – і біблійні арони таки потанцювали біля наново відлитого золотого тельця (Вих. 32:1–6). Але врешті-решт саме новий суспільний договір остаточно відрізав пуповину, якою народ був прив'язаний до країни свого рабства.

Так-от, ми вже тридцять три роки блукаємо по своїх пустелях, але на свою гору Синай так і не зійшли. Бо Конституція не стала нашими синайськими скрижалями. Звичайно ж, не може претендувати на цю роль і Українська Хартія вільної людини. Ми не знаємо Господнього плану для України, але знаємо твердо наше завдання, як його сформулював пророк Ісая: «Стеліть Господові дорогу у пустині, рівняйте в степу шлях нашому Богові!» (Іс. 40,3). Тому кожне наше зусилля задля ціннісної трансформації українського суспільства має величезне значення. Я вірю, що настане день, коли нинішні все ще

малочисельні та, здавалося б, малоуспішні зусилля в сумі дадуть велику якісну зміну.

Для чого потрібна активність громадянського суспільства?

Напевно, чимало з вас помічали, що в уявленні значної частини українського суспільства діють патерналістські моделі. Мовляв, міняти стан справ у суспільстві – це справа тих, хто нагорі: Президента, урядовців й навіть єрархії Церкви. І якщо у нас щось зле, то, значить, вони щось не доробляють.

Слів нема: ті, що перебувають на високих посадах, звичайно ж, мають свої обов'язки. І контролювати, як вони це виконують, справа того ж громадянського суспільства. Проте, можливо, комусь із вас зустрічалися слова святого Августина: *«Той хто сотворив тебе без тебе, не може спасти тебе без тебе»*. Іншими словами, вилікувати українське суспільство без активних зусиль цього суспільства не вдасться (саме про це і йдеться у новому зверненні нашої Групи). Тому всі патерналістські моделі, якими ми перекладаємо відповідальність на когось, тут не спрацюють. Радикальна трансформація українського суспільства – це справа всіх і кожного. Бо носіями застарілого суспільного договору є ми самі. І без нашої готовності змінити свої життєві установки воза з місця не зрушиш.

Зокрема, без активних зусиль громадянського суспільства ми не змінимо ситуацію у ділянці, з якої й мають розпочинатися всі реформи в Україні. Ось як про це нагадує Хартія: *«Успіх нашої держави залежить від 'реформ справедливості – зміни судової гілки влади і правоохоронних органів. Люди повинні нарешті встановити справедливість у державі»*.

Як тут може прислужитися Українська Хартія вільної людини?

Як я вже згадував вище, Українська Хартія вільної людини не є скрижалями якогось модерного завіту. Адже Божий Закон – ота «Хартія» Божих заповідей – є завжди один і той самий і даний нам раз і назавжди. Проблема лиш у тому, що з часом він, як днище корабля, «обростає водоростями», тобто суто земними людськими стереотипами, і його треба постійно відчищати і переосмислювати. Отож Українська Хартія вільної

людини є лише спробою певної групи людей оцінити, як слід було б тлумачити одвічні цінності, як-от: свободу й відповідальність, любов і добро, справедливість і самопожертву – в конкретних вимірах тодішнього пострадянського суспільства.

Відтак якщо хтось із вас скаже, що якийсь висновок Хартії є застарілим, це не засмутить мене як одного з її підписантів. І не спонукатиме зробити висновок, що Хартію слід ігнорувати. Вона й далі залишається важливим інструментом для концептуального й духовного преображення українського суспільства.

Тому й далі актуальним залишається ще один висновок Хартії: *«Принципи, викладені у цій Хартії, для свого здійснення потребують багатьох великих особистих і колективних зусиль»*. Тобто ми маємо виглядати не стільки нового політичного вождя, який зробить за нас всю роботу, скільки розвивати в собі спроможність до самоорганізації, щоб стати нарешті господарями свого життя.

Ще раз вітаю вас і бажаю вашій конференції великого успіху!

УДК 378.091:335.233.2-057.875

Аніщенко Вікторія Олександрівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
гуманітарних дисциплін Пенітенціарної
академії України, м. Чернігів;
Разумейко Наталія Сергіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
підполковник внутрішньої служби,
начальник кафедри педагогіки та
гуманітарних дисциплін Пенітенціарної
академії України, м. Чернігів

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ІЗ
СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Складні часи, що пов'язані з військовою агресією РФ проти України, викликали необхідність у посиленні національно-патріотичного виховання молодого покоління. Основними завданнями на теперішній час для науково-педагогічних колективів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання (далі – ЗВО) є такі, як: підвищення патріотичної самосвідомості, поглиблення розуміння української ідентичності, розвиток поваги до прав людини та верховенства права, толерантного ставлення до представників іншої культури, формування готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність нашої держави.

З позицій системного підходу національно-патріотичне виховання здобувачів освіти, особливо нового покоління юристів і правоохоронців, в тому числі пенітенціаріїв, має стати цілеспрямованою діяльністю кожного науково-педагогічного працівника, від якого залежить формування цінностей та свідомості вільної людини, громадянина своєї країни [1].

В центрі системи національно-патріотичного виховання має стати «вільна людина», яка є самодостатнім громадянином України, яка готова до виконання громадянських і конституційних обов'язків, яка сміливо та толерантно, гуманно й обізнано, з високою культурою спілкування може донести до спільноти інших країн історію, духовні та культурні надбання українського народу, яка своєю зовнішньою та внутрішньою поведінкою сприяє зміцненню нашої держави.

Взявши за основу «Українську Хартію вільної людини», наріжними каменями якої є три прості думки, а саме: 1) відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути передано. Ми самі несемо відповідальність за себе; 2) мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні; 3) ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє, можливо створити нову модель національно-патріотичного виховання молоді в ЗВО із специфічними умовами навчання [2]. Процес створення цієї моделі має ґрунтуватися на використанні інноваційних форм і методах виховання, що базуються на кращих традиціях і надбаннях української

та світової педагогіки, психології з обов'язковим використанням інноваційних технологій.

Національно-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти спрямовано на формування національної свідомості, національної ідентичності, національної культури. На цей багатогранний когнітивно-комунікативний, інтегративний процес впливає низка факторів, серед яких найвагомішими є наступні: методи та методичні прийоми, що забезпечують створення педагогічних умов, враховують вікові та психологічні особливості, рівень знань молоді, яка здобуває освіту; інноваційність та безбар'єрність освітнього середовища; рівень патріотизму керівного складу та науково-педагогічних працівників, стейкхолдерів та інших учасників освітнього процесу; матеріально-технічні можливості ЗВО. Одними з найкращих педагогічних методів та прийомів є такі, як: а) розповіді, бесіди, гостьові лекції видатних науковців та практиків різних сфер знань, які можуть поділитися з молоддю особистими знаннями, пережитим, в тому числі бойовим, досвідом та стати прикладом «вільного українця», який з гордістю та щирістю відкриває нові історичні, культурні, правові та інші аспекти розвитку незалежної України; б) відвідування патріотичних і культурно-історичних виставок, музеїв, де здобувачі вищої освіти знайомляться з історичною та культурною спадщиною українських воєнків, митців, народних умільців різних історичних часів, а також перегляд відеофільмів, кінофільмів, відвідування театральних вистав; в) читання біографічної (біографій видатних українців – діячів науки, культури та мистецтва), історичної та географічної, народної творчості – легенд, переказів, дум; г) проведення тематичних конкурсів та спортивних змагань до певних пам'ятних та святкових дат. Головним принципом формування національної свідомості має бути принцип всебічної інтеграції системи знань про українській народ, українську націю, українську культуру в цілісну систему всіх дисциплін навчального плану відповідної освітньої (освітньо-професійної) програми. Це можливо забезпечити за рахунок встановлення тісних міжпредметних зв'язків, які за своєю освітньо-виховною функцією мають

закономірний вплив на системне формування почуттів, цінностей, діяльності, і, головне, свідомості здобувачів вищої освіти.

Запровадження в цьому контексті тренінгів (практичних занять з елементами тренінгу), в яких дидактично передбачено відпрацювання здобувачами вищої освіти певних практико-орієнтованих кейсів, що містять комплекс завдань із різних навчальних дисциплін, сприяє: 1) розвитку рідної мови, навичок володіння нею в якості інструмента впливу на почуття інших людей та формуванню навичок побудови комфортної комунікації з різними категоріями осіб. Мова – це дім нації, а ті хто нею володіє – відчувають себе впевнено та вільно! Мова є безцінним багатством та відображає духовність народу. Спілкування рідною мовою сприяє зростанню національної свідомості здобувачів вищої освіти, а також їх моральності та гідності, гордості бути українцем. І тут хотілось би наголосити на тому, що викладачі мають стати прикладом у майстерності володіння державною мовою. Від цього залежить виховний вплив словом як в психологічному, так і в комунікативному аспекті. Слово – інструмент, який може проникнути в душу та серце молоді, і як «хірургічний інструмент» вилікувати або врятувати від певних сумнівів, укріпити нове розуміння таких моральних категорій як «добро», «любов», «свобода», «чесність», «гідність», «порядність» та інших, які є основою основ формування свідомості, в тому числі національної свідомості та національної ідентичності; 2) формуванню почуття національної й громадської ідентичності, яке сприяє на духовному рівні відчувати себе «українцем/українкою», а також розумінню й формуванню навичок проявляти активну громадську позицію, тобто становитися активним громадянином/громадянкою. Молоді люди під час навчання мають укріпити свою віру та любов до Батьківщини, навчитися виявляти ініціативу задля «добра свого дому, сусідства, місцевої громади чи всієї української спільноти» [2]; 3) розвитку духовності молоді, що поєднує моральність, веде оновлення принципів формування та зростання рівня гуманітарної культури. Це буде сприяти трансформації існуючої моделі поведінки, яка має стати більш соціально обізнаною та базуватися на високих

духовно-моральних цінностях (гуманність, рівність та рівноправність, свобода й віра, оптимізм й надія, толерантність, ін.) та повазі до цінностей інших людей, у тому числі й представників інших культур; 4) формуванню економічної та екологічної культури здобувачів вищої освіти, що суттєво вплине на їхнє розуміння відповідальності за відновлення, збереження, розподіл всіх видів ресурсів, що є основою виробництва, задоволення різноманітних потреб населення, розвитку всіх сфер життєдіяльності українців, а також формуванню «бути господарем», тобто поваги до особистої професійності та праці інших людей, відновленню «господарського духу», дбайливого ставлення до різних верств населення (слабких і бідніших) [2], 5) формуванню готовності служити Україні, захищати свій народ та державу від протиправних посягань. Цей процес забезпечується вивченням воєнної історії України, актуалізацією бойових і воєнних традицій, підвищенням рівня фізичної загартованості та тактико-бойової підготовки, рівня психологічної стійкості, а також проведенням ритуалів пам'яті й вшанування захисників і захисниць України, які загинули під час виконання бойових завдань, тих, хто й сьогодні боронить нашу державу від лютого й безпринципного ворога-рашиста, організацією та проведенням зустрічей з ветеранами і ветеранками, учасниками бойових дій, волонтерами, громадськими активістами.

Отже, вищевикладене дає можливість зробити такі висновки, як: 1) національно-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти ЗВО із специфічними умовами навчання є одним із пріоритетних напрямів діяльності; 2) якісний підбір науково-практичними працівниками ЗВО із специфічними умовами навчання історичних, політично-ідеологічних, нормативно-правових, філософських, статистичних, художніх, науково-популярних текстів допоможе об'єднати практично всі дисципліни навчального плану відповідної освітньої, освітньо-професійної програми, що стане дієвим відображенням не тільки застосування міждисциплінарного підходу, а й дійсно посприє формуванню нової свідомості «вільного українця»; 3) залучення здобувачів вищої освіти навчання до різних видів практичної діяльності під час освітнього процесу в

ЗВО із специфічними умовами навчання та поза ним допоможе їм у визначенні коректного вибору вектору для обрання життєвих орієнтирів, що будуть відповідати таким, які зазначені в «Українській Хартії вільної людини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщенко В. О. Ступенева професійна підготовка офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України: теорія та практика: монографія. Чернігів: SCRIPTPRIMUM, 2020. 476 с.
2. Українська Хартія вільної людини. URL : <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>.

Ахрамєєва Вікторія Ігорівна,
студентка ДР-342 2 курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ м. Дніпро;

Науковий керівник:

Комих Наталія Григорівна,
кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ м. Дніпро

ПСИХОЛОГІЧНА І СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ НАВЧАННЯ

Сучасні умови навчання постійно змінюються під впливом глобалізаційних процесів, технологічних змін, соціальних трансформацій і пандемічних викликів. Вчителі та учні змушені адаптуватися до нових форматів, таких як дистанційне та змішане навчання, що вимагає не лише технічних навичок, але й значної психологічної та соціальної стійкості. В умовах невизначеності й підвищеного стресу вміння зберігати рівновагу та ефективно функціонувати стає необхідною складовою успішної освітньої діяльності.

Упродовж свого життя молода людина неодноразово переживає стресові ситуації, які залишають відбиток на фізичному та психічному здоров'ї. У

психології під стресом розуміють стан психічної напруги, який виникає в людини під впливом складних, важких, несприятливих обставин її діяльності і повсякденного життя або в особливих, екстремальних ситуаціях. У якості стресорів (факторів, що ведуть як до виникнення в людини короткочасних стресових станів, так і до розвитку важких, тривалих переживань) можуть виступати несприятливі фізичні впливи зовнішнього середовища, екстремальні ситуації, фізичні і психічні травми і т.д.[1]

Стресостійкість, або іншими словами, «емоційна стійкість», дозволяє зменшити негативний вплив стресових ситуацій на організм. Стресостійкість – інтегративна властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності індивідуума, що забезпечує оптимальне успішне досягнення мети в складних емоційних обставинах [2].

За результатами проведеного нами аналізу наукової літератури з даної проблематики ми виокремили основні чинники психологічної стійкості [3]:

1. Самоусвідомлення та емоційна регуляція. Здатність вчителів і учнів розуміти власні емоції та управляти ними допомагає уникати емоційного вигорання і знижує рівень тривоги.

2. Соціальна підтримка. Можливість отримувати підтримку від колег, однолітків та батьків створює почуття безпеки і зміцнює психологічну стійкість.

3. Когнітивна гнучкість. Вміння змінювати свою точку зору і адаптуватися до нових обставин є важливою складовою здатності до подолання стресових ситуацій.

Як зазначають науковці для учнів основними викликами є [4, с. 271]:

1. Зниження мотивації. Відсутність живої взаємодії та посилений вплив зовнішніх відволікаючих чинників призводять до втрати інтересу до навчання.

2. Проблеми з організацією часу. Навчання вдома потребує від учнів самостійного управління своїм часом, що може бути складним завданням без належної підтримки.

3. Соціальна ізоляція. Брак живого спілкування з однолітками може призводити до психологічного дискомфорту та відчуття ізольованості.

В ході вивчення нашої теми було виокремлено низку стратегій для підвищення психологічної стійкості, серед яких [2]:

1. Навчання стресостійкості. Курси з управління стресом та емоційною регуляцією можуть допомогти як вчителям, так і учням ефективніше долати психологічне напруження.

2. Розвиток навичок саморегуляції. Використання методів самоменеджменту, планування та рефлексії сприятиме зниженню тривоги й покращенню концентрації.

3. Підтримка колективної взаємодії. Створення умов для регулярної комунікації та співпраці сприяє формуванню соціальних зв'язків, що позитивно впливає на загальну стійкість учасників освітнього процесу.

Отже, психологічна і соціальна стійкість є необхідними умовами для успішної адаптації вчителів і учнів до сучасних змін у системі освіти. Розвиток цих навичок допоможе ефективніше долати виклики та зберігати емоційну рівновагу, що є ключовим чинником успішного навчання та професійної діяльності в умовах глобальних соціальних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна служба якості освіти України. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. 2022. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnieseredovishhe-novi-vim/> (дата звернення: 15.10.2024).

2. Грушевенчук О. М. Методичні рекомендації «Організація безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану» Львів. Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Волинської області, 2022, 49 с.

3. Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти (№03-1870/162-2 від 14 червня 2022 р.). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/civilniy-zahist/2022/15.06/Rekom.shchodo_orhanizatsiyi.ukryttya.15.06.2022.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

4. Шелевер О. В., Фізер В. С. Психологічна безпека освітнього середовища: психолого-педагогічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Вип. 67. Т.1. С.87–91.

Бабійчук Тамара Василівна,
кандидатка педагогічних наук,
викладачка-методистка Бердичівського
педагогічного фахового коледжу,
м. Бердичів

ЗНАЙОМСТВО СТУДЕНТІВ ЗФПО ІЗ «ЛИСТАМИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ» БОРИСА ГРІНЧЕНКА

На заняттях факультативу «Публіцистика українських письменників» обов'язково знайомимося із «Листами з Наддніпрянської України» Б. Грінченка.

Попередня робота: членів групи ділимо на три підгрупи з метою заощадити час і полегшити роботу (оскільки листів 18 і вони великого обсягу, то на знайомство з усіма витратилося б доволі багато часу). Кожна підгрупа, прочитавши свою частину листів (1-7 [1], 8-11 [2], 12-18 [3]), пропонує власні питання для бесіди (за день-два до заняття викладач оцінює доречність, змістовність, чіткість питань і використовує окремі з них чи й усі в аудиторії).

Бесіда (подаємо орієнтовні відповіді на питання) з такими в подальшому видами роботи: укладання **інформаційного плаката / постера**, створення **сторітелінгу зі скрайбінгом**, проведення **рефлексії**.

1. Хто такий Борис Грінченко?
2. Коли написані «Листи з Наддніпрянської України», як автор підписав їх?
3. Чому, на думку Бориса Грінченка, сьогодні є багато праці для інтелігента? (народ абсолютно неосвічений: «... *ніхто – ні пан, ні мужик – не знають, якої вони національності*»).
4. Як Борис Грінченко характеризує українську інтелігенцію, яка повинна нести слово знання в широкі маси? («*Інтелігенція вся в нас змоскалена*»).
5. Що ж, за спостереженням Бориса Грінченка, робить така інтелігенція? («*Три речі: або нічого не робить, а тільки «заживає життя», або змосковлює народ, або, в ліпшому випадкові, згорне руки й каже зітхаючи: нічого не вдієм – так уже нам судилося: москалями статися*»).
6. За що в «Листах з Наддніпрянської України» Борис Грінченко батожить нашу інтелігенцію? (за її лінивість, за її небажання спільно працювати, робити

грошові пожертви, за її сльозливі нарікання, за її пусту балаканину замість щоденної роботи).

7. Яким Борис Грінченко бачить нове покоління борців за рідний край, скільки їх, тих лицарів? (*«Серед сієї інтелігенції, як дужі дуби високі серед молодого тонкого молодняку, визначаються то там, то інде лицарські постаті невтомних та щирих борців за рідний край. Сі працюють, б'ються з усієї сили, і тільки їх великодушним учинкам мусимо дякувати за все те, що вже маємо. Се – українські націонали, українські патріоти – не ті, що вміють тільки зітхати, а ті, що вміють і рук до діла прикладати. ... це купочка інтелігентна на Вкраїні Наддніпрянській. ... маленька, дуже маленька купочка. Се майже одиниці, і тільки останніми часами сих одиниць усе більшає та більшає. Але ж вони, ті одиниці, своїми лицарськими змаганнями підняли вгору наш досі затоптаний національний стяг; се від них Україна-Русь мусить сподіватися добра»*).

8. Чи ж усе добре з молодими інтелігентами? Що непокоїть Бориса Грінченка? (*«Мало спільности, мало солідарности»*).

9. Чому Бориса Грінченка так тривожить наша роз'єднаність (бачить її шкоду в час боротьби за політичну самостійність України: *«... наша несолідарність, наше невміння задля інтересів громадських зректися інтересів вузьких, особистих. І се страшенно шкодить ділові. Куди не глянь, всюди бачиш, яку велику шкоду чинить ся річ. Ми до того не солідарні проміж себе, ...що часом і найпростішого діла гуртом не можемо зробити»*).

10. Що говорить Борис Грінченко про роздвоєність наших «патріотів», їхнє добровільне рабство, почуття меншовартости? (*«...в українському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга – московська»*).

11. Чи справді, за Б. Грінченком, не є українським патріотом той, хто не знає української мови? (так, публіцист іронізує: *«наш «патріот» мови своєї не знає»*).

12. Б. Грінченко про важливість знати і любити українську мову, бути вірними їй, про сім'ю, де дитина повинна взяти перші уроки рідної мови (*«Та хоч і як скрутнo тепер нам освічувати своїх дітей по-українському, – усе ж мусимо дбати з усієї сили, щоб діти наші змалку виростили українцями, а не*

*москальчатами. Мусимо розмовляти в сім'ї завжди по-українському; мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що **українська мова їм рідна, а не московська. Доводиться віддавати дітей до московських шкіл, але мусимо самі дома вчити їх рідної мови, історії, літератури. ... якою мовою говоримо й думаємо, – та нам і рідна; яка мова, такі наші й думки будуть: московська мова – московські й думки у людини будуть»**).*

13. Чи можна, на думку Бориса Грінченка, назвати Миколу Гоголя українським письменником («не можемо полічити його до українських письменників – так само, як і Капніста, й Наріжного, й Короленка, й Потапенка й багато інших таких українців, що писали й пишуть по-московському...»).

14. Як Борис Грінченко відповідає на питання про Шевченкову спадщину, писану московською мовою: («Шевченко зробився Шевченком не за сі твори, а за ті, які писав по-українському»).

15. Що говорить Борис Грінченко про зло, яке чинить кожен українець, що пише по-руски художні і наукові книги, і про те, що зречення рідної мови завжди на руку москалям («... пишучи по-московському, ми побільшуємо московську літературу – отже, побільшуємо силу тим людям, які намагаються відняти в нас нашу національність; бо, пишучи по-московському, ми спиняємо нашу літературу, не виробляючи нашої мови; бо, пишучи по-московському наукові речі, ми саме тим даємо змогу казати, що української науки нема і не може бути, а через те всякі спроби в цьому напрямку є річ непотрібна і заборони варта»).

16. Яку характеристику дає Борис Грінченко «героям» рускої літератури, якими захоплюються несвідомі українські читачі («... вони (персонажі) навіть і не турбуються шукати «мети розумної в житті», а кажуть навпростець, що живуть на те, щоб зазнати якомога більши од життя всякої втіхи, – починаючи від гарної їжі. Себто живуть життям звірячим. ... вони (персонажі) кажуть, що час героїв минув, що мусимо брати життя, як воно є, і вдовольнитися з того, що є, не рвучись у хмари. Всякі високі ідеали – нісенітниця і брехня, важливе тільки

реальне життя. У перекладі на мову практично-життєву се визначає: усе чортзна-що, окрім мого черева і взагалі мого тіла...»

17. Озвучте думки Бориса Грінченка про самодостатність і незалежність української літератури («... *вкраїнська література не була, не є і не буде часткою чи паростком од московщини, а була, є і буде самостійною літературою, що в ній силкується виявити своє розумове життя вкраїнський народ*»).

18. Борис Грінченко називає Тараса Шевченка «*батьком нашого національного самопізнання*» і запитує, які ж національні ідеали у Шевченка. Знайдіть відповідь публіциста («*Шевченко виразно становить у своїх творах самостійність нашу як нації. Ні, галушкового патріотизму, того, що так багато було його в перших наших письменників, Шевченкові мало, навіть зовсім не треба, іншого вимагає він од українців: «Розкуйтеся! Братайтеся!» – каже він. «Розкуйтеся» – себто киньте бути «гряззю Москви» чи «варшавським сміттям», дійдіть до свідомости, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійности. Завсігди і скрізь у Шевченка український народ – самостійна вкраїнська нація, і він вимагає їй всіх тих прав, які звичайно належать кожній нації. І ось ця поетова самостійність, оця його ворожість до рабства примушує його ненавидіти се рабство всюди, де він його бачить...»*

19. Якими, на думку Бориса Грінченка, є умови, виконавши які, українці стануть шанованими у всьому світі? (слід якнайшвидше і остаточно відійти від московщини, зробитися сильними, почати нарешті поважати себе: «*Гляньмо ширше, гляньмо далі, поза Пушкіна та поза Лермонтова! Почуймо себе членами з усесвітньої людської сім'ї і візьмімо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість, візьмімо й зробімо його частиною нашої душі; будьмо рідні і Гомерові, і Шекспірові, і Данте, але попереду над усе зоставаймося самими собою, будьмо вкраїнцями-русинами думкою, мовою, ділом. Тоді і тільки тоді зможемо ми бути справжніми членами в сім'ї цілолюдській, членами з певними правами, а не якимись байстрюками-безбатченками, що не знають свого батька – рідного краю і хиляться то до*

того, то до іншого. Таких байстрюк, мабуть, можуть жаліти, але не можуть поважати, а ми хочемо, щоб нас поважали!»)

Зразок сторітелінгу зі скрайбінгом.

Розповідь: Людина-патріот в Україні, поневоленій московським хижаком, чітко ставила питання: що і чому слід негайно робити для народу, хто це має робити, яким він має бути, які перешкоди треба буде подолати на шляху до якої мети; чи такою вже важливою є рідна мова для народу? І такі ж чіткі відповіді отримує читач: слід вести національно-просвітницьку роботу, щоб народ усвідомив національну ідентичність; цією справою повинна насамперед займатися інтелігенція – патріотична, а не змосковлена; одна з суттєвих перешкод – наша роз'єднаність на шляху до виборювання національної самостійності; українська мова – це перше свідчення нашого патріотизму.

Малюнки, символи: національний прапор і герб України, рука з розірваним ланцюгом, слова: хто? що? чому? для чого? який / яка? невже? тощо.

Зразок рефлексії. 1. Дякую Борису Грінченку за відповіді на два питання, які бентежили мене: чому Тарас Шевченко написав повісті московською мовою; чи Микола Гоголь є українським письменником? Поширюватиму ці думки в соцмережах. **2.** По-моєму, ніхто так сильно не сказав про органічний зв'язок мови з мисленням, з ідентифікацією людини, як Борис Грінченко. Такі слова треба писати на численних білбордах. **3.** Читаючи «Листи з Наддніпрянської України», я постійно думала про те, що спокуту за яничарство батьків нестимуть діти і внуки. Це правильно, хоча й, на перший погляд, жорстоко. Людина має відповідати за свої вчинки і усвідомлювати, що своєю зрадою вона енергетично посилює позиції наших одвічних ворогів. Отож не гніваймо Всевишнього негідними справами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm> 1-7
2. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag205.htm> 8-11
3. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag206.htm> 12-18

Бабовал Надія Ростиславівна,
кандидатка економічних наук,
доцентка, в. о. завідувачки кафедри
менеджменту і методології освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Бабовал Діана Сергіївна,
студентка фізико-математичного
факультету Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У СТВОРЕННІ УЧНІВСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Спільнота – це група людей, які об'єднуються на основі спільних інтересів, цінностей, цілей або певної діяльності. У Новій українській школі (НУШ) приділяється велика увага створенню спільноти в класі.

Спільнота дає відчуття потрібності й причетності, адже її члени пов'язані один із одним колективними інтересами та цінностями. Усі члени спільноти навчаються один в одного, розширюють власні знання і досвід. Саме тому у Новій українській школі важлива роль відводиться груповій роботі (виконання завдань в парах, створення проєктів у мікрогрупах тощо) [2].

Роль вчителя в НУШ є важливою у створенні учнівської спільноти, оскільки вона виходить за межі традиційної педагогічної діяльності. У НУШ вчитель виступає не лише джерелом знань, але й фасилітатором, наставником і модератором процесів, що сприяють розвитку учнів як активних учасників освітнього процесу.

У здобувача знань, котрий вступив до нової школи, найбільш виразно проявляються основні психологічні потреби – емоційної та фізичної безпеки; почуття «належності»; почуття компетентності – переконання, що він здібний і здатний вчитися. Ці фундаментальні потреби формують людську мотивацію і мають неабиякий вплив на навчання та розвиток [4, с.74].

Виділимо основні аспекти ролі вчителя у створенні учнівської спільноти:

➤ **Фасилітатор освітнього процесу.** Вчитель у НУШ більше не є «джерелом інформації», а виконує роль фасилітатора, який допомагає учням самостійно здобувати знання, критично мислити та застосовувати їх на практиці. Він сприяє розвитку співпраці між учнями, створюючи сприятливі умови для командної роботи, обміну ідеями та дискусій.

➤ **Наставник і мотиватор.** Вчитель виступає наставником, який підтримує учнів у їхньому розвитку, допомагає їм знаходити власні інтереси та таланти. Він мотивує учнів до саморозвитку та ініціативності, сприяє формуванню внутрішньої мотивації до навчання. Замість нав'язування знань вчитель створює атмосферу, де учні відчують підтримку і заохочення до розвитку своїх здібностей.

➤ **Розвиток соціальних компетенцій.** Учнівська спільнота в НУШ – це місце, де діти навчаються взаємодіяти, будувати комунікацію, вирішувати конфлікти та підтримувати одне одного. Вчитель сприяє розвитку таких навичок через проєкти, групові заняття, ігри та активності, які допомагають формувати довіру, взаєморозуміння та співпрацю серед учнів.

➤ **Підтримка демократичних принципів.** Важливим елементом у формуванні учнівської спільноти є впровадження принципів демократії та залучення учнів до ухвалення рішень. Вчитель підтримує учнівське самоврядування, дає можливість учням висловлювати свої думки, брати участь у вирішенні питань, які стосуються їхнього навчання та шкільного життя.

➤ **Індивідуальний підхід.** Кожен учень унікальний, і важливо, щоб вчитель створював середовище, де кожен відчуває себе важливим. Це передбачає врахування індивідуальних потреб, можливостей і стилів навчання учнів. Завдяки такому підходу учні відчують себе частиною спільноти, де цінуються їхні індивідуальні якості.

➤ **Роль у вихованні відповідальності.** Вчитель допомагає учням розвивати почуття відповідальності за власне навчання та внесок у життя шкільної спільноти. Виховання відповідальності сприяє формуванню активних громадян, які усвідомлюють свої права та обов'язки.

➤ **Інклюзія та толерантність.** Вчитель у НУШ також відіграє ключову роль у розвитку інклюзивного середовища, де всі учні, незалежно від їхніх особливостей, мають рівні можливості для розвитку. Він формує толерантність та розуміння до різних культур, поглядів та фізичних чи ментальних відмінностей. Інклюзія та толерантність взаємодоповнюють одна одну: для ефективної інклюзії потрібен високий рівень толерантності, а толерантність допомагає створити умови, в яких інклюзивні практики можуть розвиватися.

Концепція НУШ ґрунтується на засадах педагогіки партнерства, що передбачає взаємодію вчителів, учнів та батьків або осіб, які їх замінюють. До того ж, школярі вчаться взаємодіяти з іншими не через пояснення правил поведінки, а через корпоративну культуру, яка панує в закладі освіти, шляхом спостережень, насамперед за тим, як взаємодіють педагоги з учнями, адміністрацією, одне з одним. Якщо ми хочемо, щоб діти навчалися конструктивно співпрацювати, усвідомлювали переваги взаємодії під час спільної діяльності, планували групову роботу, а також вчилися підтримувати учасників групи, допомагати іншим і заохочувати їх до досягнення спільної мети, зрозуміло, що й самі мусимо працювати над розвитком цих важливих умінь та в усьому, що стосується взаємодії, дотримуватися демократичних принципів [3, с.23].

Дані міжнародних досліджень свідчать, чим більше педагоги спостерігають за класом, залучені до спільного професійного розвитку і спільного викладання, тим частіше сприймають себе як ефективних учителів [1].

Отже, вчитель у Новій українській школі відіграє багатогранну роль у створенні учнівської спільноти, яка ґрунтується на принципах співпраці, взаємоповаги, відповідальності та індивідуального підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреас Шлейхер. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття /Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с.

2. Єфімова Н. Створення спільноти у класі в умовах Нової української школи URL: <http://surl.li/lrydlq> (дата звернення : 11.10.2024р.).

3. Консультуємо та створюємо професійні спільноти: путівник для консультантів центрів професійного розвитку педагогічних працівників / Н. Кипиченко, О. Федоренко. Київ, 2022. 42 с.

4. Цуркан Т. Г. Створення шкільної спільноти. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Випуск LXXXVII. 2019. С. 74–77.

**Білецька Олена,
голова ГО «Українська Жіноча Варта»,
м. Київ**

УКРАЇНЬСЬКА ЖІНОЧА ВАРТА В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ УХВЛ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЩО СПІЛЬНОГО

Жінки під час війни відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні перемоги та підтриманні життя в тилу. Вони отримують додаткове навантаження, беруть на себе нові ролі як у суспільстві, так і в родині, отримують більшу свободу у прийнятті рішень та несуть більшу відповідальність за їх втілення, що впливає не тільки на їхні життя, а й на всю родину. Вони налагоджують нові соціальні та професійні зв'язки, стають лідерками, власницями бізнесів, вчаться жити в нових реаліях і продовжують любити, незважаючи на війну. Усе це збігається з цінностями УХВЛ, яка працює як у мирний, так і в воєнний час, об'єднуючи українців навколо національних інтересів України. Вона виховує покоління на засадах національної ідентичності, а Українська Жіноча Варта (УЖВ) підтримує ці принципи, враховуючи реалії війни.

Місія УЖВ:

Ми допомагаємо жінкам будувати безпеку навколо себе навіть у найнебезпечніших умовах війни. З 2014 року до лав УЖВ долучилося понад 70 тисяч жінок. Основні принципи УЖВ – довіра, безпека, співпраця, солідарність та поручка.

Напрямки діяльності УЖВ:

1. **Фізична безпека жінок:** тренінги з парамедицини, самооборони, психологічної стійкості та виживання в умовах війни.

2. **Психологічна безпека:** зустрічі з психологами, вебінари та індивідуальні консультації.

3. **Правова та соціальна безпека:** юридичні консультації та підтримка у створенні об'єднань для жінок, сімей загиблих і ВПО.

4. **Економічна безпека:** освітні проєкти з підприємництва, тренінги з фінансової грамотності та створення соціальних підприємств, таких як «УВВ Інжиніринг», і ХАБ УЖВ у Бородянці, який є безпечним простором для жінок.

Проєкт «Спроможна жінка – опора України»:

У 2024 році Українська Жіноча Варта реалізувала в Харківській області проєкт за підтримки ООН Жінки та фінансування Жіночого фонду миру та гуманітарної допомоги ООН. Проєкт спрямований на підтримку жінок у регіоні, що страждає від постійних обстрілів і деокупаційних процесів. Він має на меті зміцнити соціально-економічну стійкість жінок, зокрема внутрішньо переміщених осіб, шляхом професійного навчання, розвитку підприємництва та надання психосоціальної підтримки.

Завдання проєкту:

- Проведення 10 навчальних сесій для 100 жінок, включаючи ВПО.
- Індивідуальний супровід для самозайнятих жінок, розвиток власної справи та підтримка жіночих ініціатив.
- Психосоціальна підтримка та підвищення безпекових навичок.
- Формування компетентностей у сфері підприємництва, включаючи фінансову грамотність і бізнес-планування.

Очікувані результати:

- Економічна незалежність і самозайнятність жінок Харківщини.
- Створення нових робочих місць та підтримка розвитку місцевого бізнесу.
- Зміцнення спроможності громад і жінок у регіоні.

Цей проєкт допомагає жінкам мислити по-новому та реалізовувати ідеї УХВЛ у сучасних умовах війни, сприяючи розвитку відкритого суспільства та економічної стійкості, за що бореться Україна.

**Богдан Людмила Миколаївна,
вчитель історії ліцею №144
імені Г.Вашенка, м. Київ**

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ НУШ

Сучасна школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих компетентностей і орієнтирів, духовності, моральності, національної гідності й патріотизму. Актуальність усвідомленої ідентифікації для людини визначається її функціями: надавати цілісність, безперервність і визначеність особистості, забезпечувати схожість із одними людьми і категоріями і відмінності від інших. Ідентичність дозволяє людині формувати себе у всьому багатстві відносин із навколишнім світом і визначати систему цінностей, ідеали, життєві плани. Інтенсивне формування самосвідомості припадає на підлітковий вік.

У реалізації завдання виховання національної самосвідомості та формування ідентичності індивіда в учнів загальноосвітніх шкіл одне із найважливіших місць належить історії України. Уроки історії мають давати учням необхідні приклади відваги і мужності наших предків, які самовіддано боролися за національну незалежність, виховувати почуття поваги до героїчного минулого нашої Батьківщини, почуття гордості за приналежність до українського народу, сприяти залученню учнівської молоді до розбудови своєї держави [2].

Історія як навчальний предмет у школі залишає у свідомості школяра зазвичай згадку про грандіозні події минувшини: революції, битви, війни тощо. Учні рідко задумуються над значенням окремих, порівняно незначних, фактів минулого, таких як історія своєї родини, населеного пункту, історичних пам'яток, які несуть інформацію про минуле. Це заважає молодій людині усвідомити своє місце в історичному процесі, перешкоджає формуванню особистих громадянських якостей [1].

Акцентуючи увагу на складність формування історичного мислення, слід зауважити, що головним у формуванні ідентичності, історичної свідомості та у історичному вихованні постає національна історична освіта. Можна констатувати, що під національною ідентичністю розуміється такий її зміст, характер і спрямованість, який об'єктивно віддзеркалює загальні тенденції самобутнього і самодостатнього українського історичного процесу, особливості формування українського етносу, української нації, її життєдіяльності на різних етапах у контексті світової історії [3].

Працюючи над історичним пошуком, учні заглиблюються в досить глибоке минуле, у ньому знаходять вражаючі деталі, завдяки яким історія стає для них рельєфною, об'ємною, наповненою живим змістом. Використовується пам'ять дорослих членів сім'ї, які чули розповіді своїх батьків і дідів про школу. Вчителі історії шукають відповідь на багатогранне питання: як в умовах різноманіття підручників знайти найбільш оптимальні шляхи навчання історії, що відповідають завданням розвиваючого навчання, вимогам застосування нових технологій? Незважаючи на новизну і складність ситуації для вчителя історії, необхідно знайти нові й ефективні засоби та методи залучення учнів та студентів до історії, не тільки вивчення її, а й зацікавлення нею.

Історичний розвиток народу і культури, формування його ідентичності, безпосередньо пов'язані з вихованням історичним знанням, розвитком історичної науки й освіти. Виховання історичним знанням розглядається автором як проблема єдності поколінь, єдності історії, освіти і культури. Підкреслюється, що історична освіта допомагає засвоїти загальнолюдські і національні цінності, зрозуміти оточуючу дійсність, здобути упевненість у завтрашньому дні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горохівський П. І. Формування національної самосвідомості учнів 7-9 класів на уроках історії України : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання»/ П. І. Горохівський. К., 2005. 19 с.

2. Журба, К. О., Бех, І. Д., Докукіна, О. М., Федоренко, С. В., Шкільна, І. М. (2019). Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: монографія. Київ. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718615/1.pdf>

3. Чорна К. Основні пріоритети у вихованні національної свідомості і громадянської культури старшокласників. Педагогіка і психологія. 1991. № 1. С. 105–131.

УДК 371

Брик Роман Степанович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і
методології освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти, м.
Тернопіль;

Брик Юлія Ростиславівна,

викладач-методист, викладач біології
ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне
училище сфери послуг та туризму»,
м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

В умовах викликів сьогодення особливої актуальності набувають питання формування громадянської ідентичності особистості в сучасній Україні. Війна засвідчила, що стійкість спротиву агресору значною мірою залежить від ідентичності населення як складника національної безпеки. До того ж, війна як зовнішня загроза суттєво вплинула на вагоме зростання рівня громадянської ідентичності українського суспільства. Актуалізується необхідність виховання свідомо активних громадян з демократичними цінностями та настановами у власній поведінці, розвиненим почуттям відповідальності за долю країни, що має забезпечити в майбутньому стійкість України та збереження її, як демократичної держави.

Державним стандартом профільної середньої освіти [5] визначено мету профільної середньої освіти – розвиток особистості здобувачів освіти шляхом утвердження у них української національної та громадянської ідентичності та формування компетентностей. Складовими державної політики в утвердженні

української національної та громадянської ідентичності є національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта.

Відповідно до означеного документа, громадянські та соціальні компетентності пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають: усвідомлення української національної та громадянської ідентичності та виявлення громадянської стійкості; готовність до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України, незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу; спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті; стійке усвідомлення свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством, повага до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави; виявлення поваги до інших осіб, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях [5].

У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Її досліджують філософи, психологи, соціологи, історики, культурологи, педагоги, політологи. І у кожній галузі знань є певні теоретико-методологічні засади і своя специфіка висвітлення ідентичності. В нашій країні проблема національної ідентичності має свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення. Як вважає професор українських студій в Університетському коледжі Лондона Ендрю Вілсон, «...українську ідентичність іще треба «перебудувати», відокремивши її

від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторіч – російської, радянської, польської, угорської тощо» [3].

Проблематикою з'ясування сутності української національної та громадянської ідентичності як соціально-психологічного феномена цікавилися такі українські вчені як М. Боришевський, Т. Бевз, П. Горностай, І. Петровська, О. Швачко. Питанням формування ідентичності присвячені праці дослідників у сфері виховної діяльності (І. Бех, С. Бойко, О. Докукіна, К. Журба, Л. Канішевська, В. Огнев'юк, Т. Потапчук, О. Пометун, С. Федотенко, І. Шкільна та ін.).

Закон України «Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає два види ідентичності – національну та громадянську. Українська національна ідентичність – «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями». Українська громадянська ідентичність – «це стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [6].

Становлення ідентичності розпочинається від нашого народження і триває впродовж усього життя. Ідентичність є невід'ємною характеристикою, без якої людина не може існувати як особистість. Її формування сприяє збереженню і підтримці цілісності та неповторності кожної людини, що проявляється в особистісних якостях, рисах характеру, ціннісних орієнтирах. Отже, процес формування ідентичності особистості є складним та багатовимірним [4, с. 13].

У Стратегії людського розвитку визначається актуальність формування української громадянської ідентичності на основі суспільно-державних цінностей, що пов'язується з «підвищенням рівня готовності громадян України, у тому числі молоді, до виконання обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності

та територіальної цілісності України». Проблематика формування ідентичності зосереджується на системі національно-патріотичного виховання [7].

І. Бех та К. Журба стверджують, що формування національно-культурної ідентичності повинно базуватися на історичній правді, історичній пам'яті, національних ідеалах, національній гідності, національній самосвідомості та патріотизмі [1, с. 25].

С. Бойко зауважує, що ефективними шляхами формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни є «поширення ареалу спілкування українською мовою; доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; впровадження ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; дотримання політичної рівності громадян України, вираженої в чинній системі прав і обов'язків, звернення уваги на спільність громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей» [2].

Отже, формування української ідентичності здобувачів освіти є складним і багатогранним процесом. Особливостями якого є те, що формується та розвивається при організації освітнього процесу у закладах освіти через інтеграцію предметів та галузей освіти під впливом педагогічних працівників, при партнерській взаємодії з батьками та всіма зацікавленими інституціями; демократизацію відносин між суб'єктами освітнього процесу на засадах рівності й толерантності, поваги до гідності, прав і свобод людини, академічної доброчесності; позаурочну діяльність, реалізацію соціальних проєктів, тощо. На державному рівні необхідно захистити український інформаційний простір, забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян та дотримання мовного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д., Журба, К. О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 16. С.24–33.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2022. Вип. 30. С.17–22.
3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С., 2004. 552 с.
4. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо : методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти : [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. ; за ред. П. Кендзьора. Львів : ВД «Панорама», 2018. частина 1. 44 с.
5. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-standartu-profilnoi-serednoi-osvity-851-250724> (дата звернення: 04.10.2024).
6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
7. Про Стратегію людського розвитку : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n2> (дата звернення: 05.10. 2024).

УДК 159.9

Булайтис Андрій Віталійович,
ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ЯК ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПРОТЕХНІКІВ ДСНС ПІД ЧАС ГУМАНІТАРНОГО РОЗМІНУВАННЯ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Україна вже десять років живе у стані гібридної та майже три роки у стані повномасштабної війни. Упродовж цих років український народ стикався з новими викликами до яких не завжди був готовий. Одним із основних таких викликів стало забруднення нашої держави вибухонебезпечними предметами, що є прямим наслідком війни. Всього, з початку широкомасштабного військового вторгнення російської федерації на території України, знешкоджено 534117 вибухонебезпечних предметів та 2965 кілограм вибухової речовини, у тому числі 4024 авіаційних бомб. Обстежено територію площею понад 149245 гектарів [4]. Такий величезний обсяг роботи здійснили

піротехнічні підрозділи ДСНС при виконанні своїх завдань під час розмінування територій.

На сьогоднішній день є три типи розмінувань: воєнне, оперативне й гуманітарне.

Воєнне – розмінування під час бойових дій (наприклад, після відступу ворога). Ним займаються військові сапери.

Оперативне – невідкладне виявлення та знищення боєприпасів (наприклад, авіабомби часів Другої світової війни, яку виявили під час будівництва). Ним можуть займатися військові, ДСНС, сапери Нацполіції, Держспецслужби транспорту.

Гуманітарне – це якраз поступове «вдумливе» розмінування суцільних масивів території поза межами зони бойових дій (понад 20 км від лінії зіткнення), наприклад сільськогосподарських полів. Ним фактично займаються міжнародні неприбуткові фонди та вітчизняні комерційні організації разом із піротехніками ДСНС [3].

У свою чергу гуманітарне розмінування – це комплекс планових заходів, що проводяться з метою ліквідації небезпеки, пов'язаної з мінами і вибухонебезпечними предметами, та включають нетехнічне та технічне обстеження, маркування і складання карт території, очищення забрудненої території, підготовку документації після розмінування, надання інформації щодо протимінної діяльності та передачу очищеної території [5]. Розмінування може здійснюватися як в аварійному, невідкладному порядку, так і під час звичайного перебігу подій або під час військових дій.

Треба зазначити, що гуманітарне чи тим паче оперативне розмінування зовсім не виключає трагічних наслідків як для цивільних, так і для самих піротехніків ДСНС. Особливо це стосується військового періоду, коли межа між військовим, оперативним та гуманітарним розмінуваннями дуже розмита. Зі слів Міністра внутрішніх справ Ігоря Клименка, станом на 04 квітня 2024 року з початку великої війни загинув 21 піротехнік, 87 отримали поранення [2].

Ці трагічні цифри, наочно демонструють, наскільки ризиконебезпечною є професія піротехніка ДСНС. В аспекті зазначеного постає питання, щодо збереження життя та здоров'я самого сапера. І одним із компонентів для збереження саме ментального здоров'я є психологічна стійкість та соціальна підтримка, як складові безпомилкового виконання своїх обов'язків. Бо саме помилка в роботі фахівця-сапера, як правило і призводить до непередбачуваних та трагічних наслідків.

Вказується, що помилка фахівця, за аналогією з технічними збоями у роботі систем, розглядається як відмова – повна або часткова втрата працездатності, внаслідок якої людина перестає відповідати встановленим для цього виду діяльності вимогам, тимчасове мимовільне відхилення від норми дій і зниження їхньої якості. Під помилковою дією в сучасній науці розуміють елемент діяльності, що порушує її цілеспрямоване протікання й призводить до небажаного для діючої особи результату. В свою чергу, можна зробити висновок, що безпомилкова діяльність – це така, що не порушує протікання певного робочого процесу та призводить до позитивного або очікуваного результату [1].

Тому психологічна стійкість та соціальна підтримка піротехніків Державної служби України з надзвичайних ситуацій є ключовими факторами у їхній здатності ефективно виконувати свої обов'язки в умовах війни. Ці фахівці, безпосередньо працюють із вибухонебезпечними матеріалами та відповідають за розмінування територій. Постійний стрес, небезпека для життя і соціальна ізоляція роблять їхню професію особливо вимогливою в психологічному та емоційному плані.

Психологічну стійкість, умовно можна поділити на емоційну витривалість, вміння управляти стресом та вміння знайти внутрішню мотивацію.

1. Емоційна витривалість: Піротехніки стикаються з небезпекою щодня. Це вимагає здатності контролювати страх, тривогу і зберігати концентрацію в

умовах ризику. Важливу роль у формуванні цієї витривалості відіграють регулярні психологічні тренінги та підтримка фахівців-психологів.

2. Управління стресом: Постійний вплив бойових дій і високий ризик травм можуть призводити до хронічного стресу та посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Програми психологічної допомоги, регулярна супервізія, а також підтримка колег допомагають знижувати рівень стресу і зберігати психічне здоров'я.

3. Внутрішня мотивація: Робота піротехніка є однією з найбільш небезпечних професій. Тому важливу роль відіграє особистісна мотивація – відчуття місії, важливості своєї роботи для збереження життя та здоров'я інших людей.

В свою чергу соціальна підтримка включає в себе підтримку колективу, розуміння та підтримку у сім'ї та соціальну допомогу.

1. Підтримка колективу: Соціальна підтримка з боку колег є одним з основних чинників соціальної підтримки. Колектив, де члени команди можуть покластися один на одного, допомагає піротехнікам відчувати себе більш захищеними та підтриманими.

2. Родинна підтримка: Важливою є також соціальна підтримка від сім'ї та друзів. Родина грає вирішальну роль у збереженні емоційної рівноваги піротехніків і їх адаптації до умов війни.

3. Соціальні програми та допомога: Державні і громадські організації можуть надавати додаткову допомогу, включаючи реабілітацію, соціальну адаптацію, а також фінансову підтримку для тих, хто зазнав травм або втрат.

Таким чином, психологічна стійкість та соціальна підтримка піротехніків ДСНС в умовах війни формується завдяки комплексній підтримці з боку професійних тренінгів, психологічної допомоги, а також родинних та соціальних зв'язків. Ці елементи дозволяють їм зберігати емоційну рівновагу і ефективність у своїй складній і небезпечній діяльності та відіграють одну з ключових ролей, що відповідає за надійність та безпомилковість виконання

службових обов'язків піротехніків Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Булайтис А. До питання професійної надійності та безпомилкового виконання службових обов'язків піротехніків ДСНС в умовах війни. Сучасні психологічні проблеми, викликані військовою агресією та шляхи їх подолання : Матеріали Міжнар. конгр. молодих науковців-психологів, м. Київ, 4–5 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 11–14.

2. Глава МВС: За час війни 289 цивільних загинули, підірвавшись на мінах, зокрема 15 дітей. *Інтерфакс Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/978057.html>.

3. Набожняк О. Розмінуй, якщо зможеш. Довго, забюрократизовано і дорого, «чорні» сапери працюють швидше, але без гарантії. *Texty.org.ua – статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua*. URL: <https://texty.org.ua/articles/109880/ne-vidkryvaty-rozminuj-yaksho-zmozhesh-choho-ne-vystachaye-dlya-humanitarnoho-rozminuvannya/#:~:text=Є%20три%20типи%20розмінувань:%20воєнне,яку%20виявили%20під%20час%20будівництва>).

4. Оперативна інформація щодо роботи піротехнічних підрозділів ДСНС України. *Radware Captcha Page*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/operatyvna-informatsiia-s2hchodo-roboty-pirotekhnichnykh-pidrozdiliv-dsns-ukrainy>.

5. Про протимінну діяльність в Україні. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>.

УДК: 37.04

Васильцова Віра Іванівна,
методист Хортицької національної академії, м. Запоріжжя;
Леонтєва Тетяна Володимирівна,
викладач кафедри спеціальної освіти Хортицької національної академії, м. Запоріжжя

МОТИВАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ЯК ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ

Актуальним завданням освіти в Україні є підвищення рівня розвитку національної культури здобувачів освіти, усвідомлення ними національно-патріотичних ідеалів, становлення їх громадянської позиції.

Метою публікації є висвітлення результатів теоретичного аналізу змісту педагогічної компетентності асистента вчителя на підґрунті його мотиваційної готовності до виконання громадянського обов'язку.

Важливі аспекти фахової підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби (далі ООП), розкрито в низці наукових праць: В. Бондаря, В. Засенка, А. Колупаєвої, О. Мартинчук, Л. Савчук, Т. Сак, В. Синьова, О. Тараненко, А. Шевцова, М. Шеремет, Д. Шульженко і багатьох інших вітчизняних вчених. Науковими працівниками, зокрема, Е. Данілавічюте, А. Колупаєвою, С. Литовченко, З. Савчук, Н. Софій та іншими розроблені методичні матеріали з організації навчання дітей з ООП для допомоги в підвищенні рівня педагогічної компетентності.

Здатність до усвідомлення і, на основі саморефлексії, виявлення ступеню своєї компетентності й спроможності до виконання освітнього завдання, прагнення застосувати знання та вміння до пошуку оптимальних варіантів виконання цього завдання, наполегливість на шляху досягнення очікуваного результату, – це суттєва ознака мотиваційної готовності особистості до виконання професійних обов'язків. Професійна компетентність є складною інтегративною якістю особистості педагогічного працівника, динамічною комбінацією набутих ним професійних знань, умінь, навичок, готовності та спроможності застосовувати свій потенціал для успішної освітньої діяльності. В наукових роботах вітчизняних вчених розглянуті з різних точок зору і визначені основні складові поняття «компетентність»: когнітивна, операційно-технологічна, мотиваційна, етична й соціальна. Мотиваційна готовність асистента вчителя до спрямування професійної компетентності на підвищення рівня розвитку спроможності здобувачів освіти до успішної самореалізації, допоможе вихованцю з ООП набути впевненості й відчуття особистої відповідальності за організацію своєї життєдіяльності і посильний суспільно-економічний внесок в майбутнє своєї країни.

Орієнтування на законодавчі акти в Україні з питань організації інклюзивного навчання і впровадження ідей Нової української школи дає підстави осмислити характерні риси педагогічної компетентності асистента вчителя, необхідні в сучасних умовах та звернути увагу на складові педагогічної компетентності асистента вчителя зі створення умов для

усвідомлення дітьми та підлітками своєї національної ідентичності і мотивів бути гідним громадянином:

1) забезпечення результативної якості власної педагогічної діяльності засобом педагогічної взаємодії, спрямованої на всебічний розвиток здобувачів освіти та національно-патріотичного виховання;

2) гармонізація науково-предметних, методичних, дидактичних, світоглядно-методологічних, психологічних знань, побудова оптимальної самоосвітньої траєкторії;

3) демократизація методів навчально-виховної роботи, реалізація педагогічних проєктів, які ґрунтуються на високому рівні особистих моральних якостей і ціннісних орієнтацій, толерантності та повазі в організації співпраці до учасників освітнього процесу, відповідно до обраної колективної спільної мети, і врахування індивідуальних особливостей кожного здобувача освіти інклюзивного класу;

4) використання науково-обґрунтованого досвіду діагностування рівня розвитку загальнонавчальних і життєвих компетентностей здобувачів освіти;

5) застосування сукупності громадянських переконань, спеціальних знань і вмінь для компетентного створення освітнього середовища з керованими соціальними впливами:

– на усвідомлення підлітками і молоддю з ООП свого місця в суспільстві, сумлінного навчання як обов'язку і відповідальності перед родиною, Батьківщиною,

– на активізацію ресурсів для набуття життєтворчості в проєктуванні шляхів покращення якості власного життя та діяльності на користь суспільству;

б) забезпечення педагогом власної здатності до: життєтворчості, пошуку творчих шляхів саморозвитку, інновацій, командної роботи, навчання впродовж життя, виявлення проблем у освітньому процесі та дослідження і застосування ефективних сучасних засобів їх вирішення, опанування і впровадження для виконання освітніх завдань нових інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій;

7) гармонійне поєднання особистих інтересів з потребами суспільства;

8) виконання громадянського обов'язку і відповідальність перед державою та співвітчизниками за результати застосування педагогічної і життєвої компетентності для виховання життєздатності, життєтворчості, національної самосвідомості у здобувачів освіти інклюзивного класу:

– розвиток комунікативних навичок дітей та підлітків для продуктивної взаємодії, співпраці та вміння працювати в команді;

– розвиток навичок комунікації засобами інтерактивних технологій, навичок гігієни та безпеки у використанні інформаційних технологій для навчальної, побутової, міжособистісної взаємодії;

– застосування педагогіки життєтворчості до розвитку здібностей дітей та підлітків з ООП і психолого-педагогічний супровід презентації ними здібностей та обдарувань через участь у заходах і подіях конкурсного/змагального характеру;

– навчання способам орієнтування у перевагах і проблемах суспільно-політичного життя в Україні та зарубіжжі;

– сприяння розвитку вміння користуватись процедурами захисту власних інтересів серед однолітків, у громаді та технологіями захисту прав і свобод громадян, активізації виконання громадянського обов'язку;

– виховання моделей поведінки, що відповідають чинному законодавству нашої держави;

– виховання бережливого ставлення до історико-культурної спадщини та природи рідного краю;

– залучення здобувачів освіти з ООП спільно з однокласниками до активної участі у системі шкільного самоврядування.

Показником усвідомленого вибору асистентом вчителя рішення щодо способу професійної активності є мотив до виконання необхідних педагогічних дій, вчинків на тлі громадянської самосвідомості з дотримання урядових концепцій: Концепції освіти в Україні, що передбачає формування соціально

зрілої людини, громадянина; Концепції національно-патріотичного виховання, у якій серед основних складових національно-патріотичного виховання виокремлені громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання [1].

Аналіз теоретичних досліджень з питання мотиваційної готовності людини до професійної діяльності та досвід організації інклюзивного навчання в закладах освіти й реабілітаційного впливу на розвиток дитини з ООП вказують, що основними факторами впливу на мотиваційну готовність асистентів вчителів до інклюзивного навчання є особистісні якості, педагогічна компетентність та досвід її застосування. Здатність до усвідомлення і, на основі саморефлексії, виявлення ступеню своєї компетентності й спроможності до виконання освітнього завдання, бажання застосувати знання та вміння до визначення шляху й пошуку оптимальних варіантів виконання цього завдання, наполегливість на шляху досягнення очікуваного результату, є суттєвою ознакою мотиваційної готовності особистості асистента вчителя до виконання професійних обов'язків.

Якість інклюзивного освітнього процесу та його успішність у формуванні ключових компетентностей дітей та молоді з ООП залежить від злагодженої взаємодії вчителя, асистента вчителя, членів команд психолого-педагогічного супроводу та їх мотиваційної готовності до професійної діяльності. «Оскільки, учень як суб'єкт навчання отримує від педагога лише певні орієнтири процесу засвоєння знань, а більшість інформації має здобувати сам, основу освітнього простору мають становити інноваційні технології, зорієнтовані не тільки і не стільки на знанневий компонент, скільки на діяльність й особисту творчість»[2]. Мотиваційна готовність асистента вчителя до спільної роботи з членами команди психолого-педагогічного супроводу навчання та розвитку дитини з ООП щодо втілення педагогічних задумів у інклюзивний освітній процес ґрунтується на його педагогічній компетентності, громадянській позиції та успішній самореалізації у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року, затверджені наказом Міністерства освіти і науки від 06.06.2022 №527. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-zakladah-osviti-ukrayini-ta-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-16062015-641> (дата звернення: 19.10.2024).

2. Формування фундаменту громадянської позиції: теоретичний аспект. Центр надії. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://coh.rv.ua/formuvannya-fundamentu-gromadyansko-pozitsii/&ved=2ahUKEwj5wpjpma-JAxVrFRAIHZb1KQQQFnoECC8QAQ&usg=AOvVaw0At0KGaqtADUacP3uF9cyc> (дата звернення: 20.10.2024).

Войчишин Олександра Дмитрівна,
директор Заліщицької державної гімназії
м. Заліщики Тернопільської обл.;

Середюк Тарас Степанович, учитель
зарубіжної літератури Заліщицької
державної гімназії м. Заліщики
Тернопільської обл.

СИСТЕМА РОБОТИ ПЕДАГОГА З УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ У СВІТЛІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ УСВІДОМЛЕННЯ ПОСТУЛАТИВ УХВЛ

У сучасному контексті реалізації завдань освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) важливе місце відводиться національно-патріотичному вихованню підростаючого покоління. Це важливо з огляду на російсько-українську війну, яка потребує від кожного громадянина України усвідомлення своєї національної ідентичності і розуміння важливості націєтворчої єдності для збереження незалежності та майбутнього.

Ідейними засадами цього є постулати Української хартії вільної людини (УХВЛ), яка підготовлена ініціативною групою «Перше грудня» у грудні 2012 року.

Педагог у час війни є не тільки людиною-професіоналом, але й патріотом. Він демонструє своїм вихованцям нескореність духу та силу волі у непрості часи, в яких перебуваємо.

Одним із дієвих напрямків щодо реалізації завдань УХВЛ, що засвідчує консолідацію всіх учасників освітнього процесу Заліщицької державної

гімназії, є волонтерство. У ньому поєднується декілька постулатів: «Бути вільною людиною» – і брати на себе відповідальність, «бути українцем» – і плекати національну гідність, «бути активним громадянином» – і виявляти ініціативу задля добра свого дому, сусідства, місцевої громади чи всієї української спільноти [5]. У волонтерстві – багатоголосся педагогів, гімназистів, учнів. Вони по-різному відчують бажання допомогти Україні. Це і донати, які необхідні захисникам і захисницям, і творчість, яка об'єднує тих, хто на передовій, і тих, хто в тилу, і акти милосердя для воїнів, які проходять реабілітацію у медичних закладах міста. Вони трапляються спонтанно, але від цього стають ще важливішими та відображають духовну потребу творити добро людям, які боронять Україну [1,2,3,4].

Об'єднання гімназійної спільноти задля допомоги тим, хто потребує, та перемоги – це місія для візії майбутнього. Адже кожен гімназист у майбутньому буде громадянином України. І від того, наскільки він/вона усвідомить і продемонструє своїми вчинками любов до України, залежить наше майбутнє. Ми будемо успішну державу через протистояння ворогові, через віру, надію та любов, яка надихає і допомагає жити у складних умовах війни. Успішність України сьогодні – це усвідомлення боротьби як шляху до перемоги над ворогом, де кожен прагне внести свою посильну лепту у боротьбу з окупантом-агресором.

Творення національного середовища у гімназії – це не тільки етнічний елемент, який буде завжди притаманний нашій нації, – вишивка, українська національна кухня, козацтво. Ми розширюємо горизонти національної свідомості, виходячи з необхідності розуміння глобалізації світу, але завжди залишатимемось на постулатах Української Хартії вільної людини. Оскільки українець завжди повинен бути готовим до прояву найвищої цінності – збереження державности через участь у тих формах освітнього процесу, що дають змогу не тільки боротися, але й творити нову реальність у час війни. Адже незалежна національна держава – це не тільки символ, але й те, що залишається у серці кожного, хто є і залишається українцем.

Педагог завжди прагне внутрішньо бути гармонізованим з батьками та учнями, не зважаючи на той психологічний тиск, який відчуває. Ми, педагоги, пропонуємо принципи, які допомагають нам формувати виховне середовище з погляду національного сьогодення та майбутнього. Вони стосуються широкого спектру нашої діяльності і є під ставовими для подальшого поступу не тільки нашого закладу, але й української освітньої системи в цілому.

Особистість педагога як свідомого громадянина повинна стати зразком для наслідування, носієм морально-етичних прав спілкування в сучасних умовах;

– від ретельно придуманого і системного підходу до виховних моментів буде залежати якість усвідомлення вихованцями потреби національної ідентичності і національної самобутності;

– система виховної роботи має не йти у розріз з обраними завданнями національно-патріотичного виховання, а враховувати вікові особливості учнів, момент усвідомлення ними потреби стати носіями цінностей;

– класний керівник повинен спільно з батьками працювати над збереженням родинних традицій, а відтак проектувати систему національних цінностей на виховання молодого покоління;

– у часі невпевненості й нерішучості, для суспільства важливо зберегти згуртованість, працювати над формуванням громадянина майбутнього, ставити перед собою усвідомлені завдання і наполегливо йти до окресленої мети;

– вихованці повинні усвідомити, що постулати УХВЛ не є законами чи універсальними формулами, яких неухильно потрібно дотримуватися, але самоорганізацією для усвідомлення своєї місії в житті європейської держави майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Велозаїзд 2024. URL: <https://sites.google.com/site/zalgimnasia/>
2. Відзначення Дня Героїв у гімназії. URL: <https://sites.google.com/site/zalgimnasia/>
3. Зі святами! Слава Україні! Героям слава! URL: <https://sites.google.com/site/zalgimnasia/>
4. Підтримуємо наших захисників у передсвятковий час. URL: <https://sites.google.com/site/zalgimnasia/>

5. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudynu>

УДК 378.14

Волкова Наталія Павлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та
педагогіки ВНЗ «Університет
імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро

**СОЦІАЛЬНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ
ПСИХОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ
ЛЮДИНИ : ЗМІСТ, ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ**

З огляду на турбулентність соціальних взаємин, політичної нестабільності й сучасних суспільств, глобалізаційних процесів, що актуалізують проблему інтеграції різних етноспільнот у мультикультурний економічно-соціальний простір важливого значення набуває проблема соціального напруження – як чинник інтолерантності суспільства в цілому, а також формування толерантності особистості, яка є проявом свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції та активності по побудові певних відносин [3].

Проблемі формування толерантної особистості присвячені дослідження О. Докукіної, О. Зарівної, О. Копіци тощо.

Особливу роль відіграє проблема формування толерантності майбутніх педагогів, психологів. Багато дослідників, зокрема В. Вдовіченко, І. Кондратьєва, О. Орловська, О. Субіна відзначають особливу цінність ролі сучасного педагога у формуванні толерантності студентів. Науковці акцентують увагу на психологічних техніках, використання яких сприяє формуванню толерантності особистості, зокрема: риторичні стратегії аргументації (С. Нерян), методи арт-терапії (О. Карапетрова, О. Сорока), маніпулятивні техніки (О. Лукасевич, Ю. Титар), тренінгова діяльність (Л. Ніколаєв), техніки групової (Н. Фетіскін) та тілесно-орієнтованої терапії (І. Юдіна).

Термін «толерантність» введений у науковий обіг Антуаном Луї Клодом Дестют де Трасі. І на сьогодні толерантність залишається одним із основних демократичних принципів, пов'язаних з концепціями плюралізму, соціальної свободи та прав людини); означає «повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [1], мистецтво співіснувати у світі різних людей та ідей, здатність мати права та свободи, не порушуючи прав та свобод інших людей, й виступає як гарант суспільної стабільності в сучасному світі [3]. В Українській Хартії вільної людини (УХВЛ) зазначено, що толерантність є однією з найвищих ознак культури вільної людини, яка, додержуючись своїх принципів, визнає й приймає право іншого на інакшість [4].

Здійснюючи просвітницьку діяльність викладач психології виступає у декількох іпостасях: викладач психологічних дисциплін для студентів непсихологічних спеціальностей; викладач фахових психологічних дисциплін для студентів – майбутніх психологів; тренер, коуч, викладач курсів підвищення кваліфікації. Як психолог-просвітник для аудиторій різного соціального спрямування він ознайомлює студентів із загальними найбільш важливими для життєдіяльності людини знаннями у галузі психології, що мають бути представлені на доступному рівні розуміння студента; демонструє приклад ефективної комунікації зі студентами, яка реалізується через вибір адекватних ситуації спілкування способів, форм, прийомів, ефективні способи самовиявлення, обумовлені усвідомленням особистісних особливостей.

У межах професійної відповідальності викладача фахових психологічних дисциплін для студентів – майбутніх психологів – фахова компетентність тих, хто буде практикувати психологічні техніки для допомоги клієнтам. Він має знати й навчити студентів розуміти: які саме соціальні проблеми провокують інтолерантність у спільнотах, бути готовим до роботи з конкретними запитамі; які особистісні властивості особистості, схильної до інтолерантності (емоційна нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої

цінності тощо); має розуміти причиново-наслідкові зв'язки психологічних проблем людини із функціональністю її фізичних систем; бути готовим до розв'язання проблем інтолерантного ставлення до інших людей та розвитку толерантності у суб'єктів професійної діяльності [2].

Отже, у професії викладача психології толерантність доцільно розглядати як професійну компетентність, тоді як інтолерантність у всіх її видах (нетерпіння у слуханні, перебивання, нав'язування власного бачення, давання порад, осуд тощо) – як професійну непридатність.

Толерантність викладача психології розуміємо як здатність здійснювати навчання студентів, просвітництво різних соціальних аудиторій, коучинг професійних спільнот із урахуванням їхніх особливостей поведінкового самовиявлення, обумовлених культурними та соціальними цінностями; професійну компетентність, що дозволяє враховувати у викладацькій діяльності ризики інтолерантної поведінки суб'єктів навчання, запобігати конфліктним ситуаціям, пов'язаним із означеними поведінковими реакціями; високий рівень емоційного інтелекту.

З метою формування толерантності майбутніх викладачів психології оновлено зміст навчальних дисциплін, у межах яких здійснювали просвітницьку діяльність: «Педагогіка та психологія вищої школи. Методика викладання психології» (тема: «Проблеми педагогічної спрямованості психолога, якісної характеристики викладача вищої школи»), «Психічне здоров'я: норма та патологія» (тема: «Проблеми емоційної нестабільності, агресії особистості»), «Психологія мас-медіа та інформаційної безпеки» (теми: «Проблеми виявлення расизму, етноцентризму, фашизму, націоналізму, ксенофобії», «Проблема медіаграмотності та медіагігієни психолога»), «Інноваційні технології в освіті» (тема: «Технології застосування у навчальному процесі медіаконтенту, онлайн-курсів професійного самовдосконалення»), асистентська практика (Практичний аспект викладацької діяльності з урахуванням мультикультурної та соціальної толерантності як професійно необхідної якості викладача), а також упроваджено спецкурс з

«Етико-правових основ професійної діяльності психолога» (розроблений аспіранткою І.Ю. Норенко).

Означений спецкурс орієнтований на розмежування понять «допустима норма» і «девіантна поведінка» – як виявлення інтолерантності, спрямований на здобуття студентами необхідних знань з основ професійної етики психолога і права, з етичної комунікації в професійній діяльності, про способи її використання у практичній діяльності; сформувати уміння і навички реалізації професійної етики та нормативних актів на практиці.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є етика професійної діяльності викладача психології та психолога-науковця.

Метою спецкурсу стало формування у майбутніх викладачів психології спрямованості на урахування у професійній діяльності етичних та правових норм, моральних настанов; наданні магістрантам знань з основ професійної етики психолога, етичної комунікації в професійній діяльності, а також знань про способи її використання у практичній діяльності; сформувати уміння і навички реалізації професійної етики на практиці.

Програма спецкурсу розрахована на чотири кредити: 16 годин – лекційних, 24 години – практичних та 80 годин – самостійної роботи. Зміст спецкурсу включає три змістові модулі: «Етико-деонтологічні засади професійної діяльності психолога», «Актуальні проблеми професійної етики психолога» та «Педагогічна деонтологія».

Спираючись на те, що формування толерантності особистості ґрунтується на проблемі виявлення її інтолерантності, актуалізували знання студентів про особистісні властивості особистості, схильної до інтолерантності: емоційну нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої цінності – зміст означених якісних утворень дозволяє усвідомити суть психолого-педагогічних впливів, необхідних для корекції особистості з метою розвитку її толерантного ставлення до оточення. Намагалися акцентувати увагу студентів на виокремленні зі змісту професійно спрямованої інформації особистісного знання, надання йому особистісного сенсу; моделюванні

студентами власних оцінних суджень шляхом зіставлення наявних знань (досвіду, цінності) з новими ідеями, поглядами, цінностями, з'ясування можливостей їх співіснування; актуалізації особистісних цінностей.

Передбачено поєднання *лекційних* (інтерактивна лекція, лекція-дискусія, лекція-брифінг, проблемна лекція), *семінарських* (захист індивідуальних творчих завдань, есе) і *практичних* занять з використанням інтерактивних методів навчання: *діалогічно-дискусійних* (кейс-метод (кейси роботи з онкохворими, етичні аспекти геронтології), порівняльно-аналітична діяльність, деонтологічний аналіз найвідоміших психологічних експериментів), *ігрових* (гра «Моральні спокуси психолога»), *тренінгових* («Маніпулювання: перенос і контрперенос», «Розмежування особистих і професійних відношень»).

Акцентували увагу на формуванні у студентів професійних умінь протидії виявлень інтолерантності: уміння протидії агресії, опору стереотипам. Цьому сприяло послугування *практико-корекційними* методами навчання (*тілесно-орієнтовані, арт-терапевтичні, комунікативно-переконувальні, а також робота зі стереотипами*).

Викладачі ЗВО у процесі формування толерантності студентів мали враховувати навички групової комунікації, вміння практично мислити, демонструвати та презентувати знання в галузях політики, культури, прав людини, національних відносин; створювати умови для формування особистісних якостей здобувачів, зокрема: пріоритетність розвитку особистості, що володіє почуттям власної гідності, внутрішня свобода і відповідальність; інтерес до різних поглядів і думок, переконань та способів вирішення; створювати неконфліктне середовище, в якому кожна людина буде усвідомлювати власні цінності разом із толеруванням інших, іноді протилежних ціннісних систем, притаманних тим, хто є в її оточенні.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні ефективності конкретних методик роботи з інтолерантністю особистості, спричиненою воєнною ситуацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Декларація принципів толерантності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text.
2. Норенко І. Мультикультурна і соціальна толерантність психолога. *Актуальні питання у сучасні науки*. № 4 (10). 2023. С. 338 – 350. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/4341>.
3. Савченко О. О. Гуманізація освіти як передумова формування толерантності свідомості. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2415/1/08soofts.pdf>.
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>.

УДК 37.013.42:374

Гаврилюк Валерій Юрійович,
методист центру національно-патріотичного виховання, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарної освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», м. Біла Церква, Київська область

КОЗАЦЬКЕ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ВИМІРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено питанням організації та змісту козацького виховання здобувачів позашкільної освіти крізь призму УХВЛ. Розкрито зміст поняття «козацьке виховання», його сутнісні характеристики, змістове та функціональне наповнення в закладах позашкільної освіти у вимірах УХВЛ.

Ключові слова: українське козацтво, козацьке виховання, козацька духовність, лицарська честь, воїнська звитяга, позашкільна освіта.

Постановка проблеми. Збройна агресія росії проти України, героїчна боротьба українського народу за державність, незалежність і територіальну цілісність, посилення ролі закладів освіти у формуванні національної та громадянської ідентичності юного покоління українців орієнтують педагогічну спільноту до відродження й диверсифікації козацького виховання як виховної системи з доведеною ефективністю. Здобувачі освіти мають «прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу» [5, с. 4].

В умовах воєнного стану позашкільна освіта з її соціально-педагогічною спрямованістю, варіативністю, мобільністю, орієнтацією на запити споживачів освітніх послуг і громади виконує надважливу функцію з патріотичного, громадянського, духовного виховання дітей та юнацтва. А педагогічний персонал закладів позашкільної освіти (ЗПО) є прикладом діяльнісного патріотизму, громадянськості, волонтерства, інженерами виховних інновацій, коучами резильєнтності, духовними наставниками та побратимами для дітей.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Феномен українського козацтва як важливого військового, політичного, культурно-релігійного чинника консолідації української нації та формування державності постійно вивчається істориками (О. Апанович, В. Голобуцький, Ю. Мицик, В. Смолій, Т. Чухліб, В. Щербак, Д. Яворницький), є об'єктом глорифікації письменниками (Р. Іванчук, А. Кащенко, Б. Лепкий, Ю. Мушкетик, В. Рутківський), аналізується дослідниками народної педагогіки (Г. Ващенко, Д. Вишневський, С. Сірополко, М. Стельмахович, Є. Сявавко). Історичні витоки, традиції, шляхи відродження козацького виховання представлені у наукових доробках О. Губка, В. Кузя, Ю. Руденка; виховання молоді засобами козацьких бойових мистецтв популяризують Е. Єрьоменко, Т. Каляндрук, В. Пилат, Є. Приступа; авторські виховні системи на основі козацької духовності реалізуються освітянами України В. Пантюшенком, В. Тимофєєвим, В. Шевченком та іншими.

Формулювання цілей статті. Важливою темою для досліджень вважаємо кореляцію концептуальних положень Української Хартії вільної людини (УХВЛ) із кращими виховними практиками українського народу. УХВЛ окреслила ціннісні орієнтири для українського суспільства, як то: «Людина прагне бути вільною, бо саме свобода надає смислу, гідності і цінності людському життю», «Мораль та духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра, вони завжди потрібні сьогодні», «Любити означає додержуватися національного погляду на власне минуле» тощо [6]. Автори УХВЛ – моральні і духовні авторитети сучасної української нації –

дотримувалися принципів національної спрямованості, культуровідповідності, міжпоколінної наступності, історичної пам'яті, гуманізму, а їхній духовний заповіт є продовженням вікових традицій суспільно-політичної думки України («Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Козацької регули», «Книги буття українського народу», «Українського катехизму», «Молитви українського націоналіста» та інших).

Мета статті – розкрити організаційно-педагогічні аспекти козацького виховання в сучасності, його сутнісні характеристики, структурні компоненти, змістове і функціональне наповнення, основні форми та перспективи розвитку в ЗПО крізь призму УХВЛ.

Виклад основного матеріалу. Українське козацтво упродовж століть є уособленням національного характеру та військової звитяги українського народу, символом невмирущості української нації, її демократичного й вільного розвитку. Відповідно «козацьке виховання – комплексна система формування козака-лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, дійовим патріотизмом, високим рівнем духовності» [4, с. 202].

Традиції козацького виховання відроджували українські дитячо-юнацькі та молодіжні організації кінця XIX – початку XX століть «Січ», «Сокіл», «Луг», «Пласт», а їхні члени стали ідеологами й активними учасниками українських військових формувань, Української національної революції 1917–1921 років, національно-визвольних змагань 20–40-х років XX століття. У незалежній Українській державі спадкоємцями традицій козацького виховання стали молодіжні осередки козацьких організацій, заклади освіти та педагоги-патріоти.

Основними завданнями козацького виховання були і є: формування в юного покоління українського козацького характеру, світогляду, ідеалів, духовних цінностей; виховання патріотизму, альтруїзму, інших моральних чеснот; підготовка фізично загартованих захисників рідної землі і народу; формування непримиренності до всього ворожого гуманній сутності людини, свідомого бажання боротися з такими явищами [3; 4].

У духовному житті молоді козацька система виховання відводила особливу роль лицарській честі та воїнській звитязі – своєрідним кодексам особистих якостей і ціннісних орієнтирів людини-патріота. Неписаний кодекс козацької честі передбачав: любов і повагу до Бога, батьків, родини, малої та великої Батьківщини, рідної мови, історії та культури; суворе дотримання приписів православної віри, народної моралі, духовності; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, матері; захист свободи й незалежності особистості, народу та держави; турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів. Козацька система виховання також забезпечувала формування воїнської доблесті та звитязи, а саме: готовності боротися за волю, честь і славу України; жертвності у боротьбі за життя та щастя рідних, друзів, побратимів; свідомого бажання захищати рідний край, мову, віру, культуру, права бути господарем на власній землі [3; 4].

Заслужують на повагу та відродження свідоме прагнення козаків до фізичного, психологічного, духовного розвитку як сенсу свого буття; комплекс послідовних програм самовдосконалення, іспитів і посвят, що супроводжували основні етапи формування воїна-лицаря (джури – молодого козака – козака – характерника – козацького старшини); побратимство як унікальний звичай духовного споріднення, взаємодопомоги і взаємопідтримки; характерництво як традиція психофізичного вдосконалення воїнів тощо.

Писаний кодекс козацької духовності, моральних заповідей і цінностей, якими керувалися січові, сотенні, полкові школи, Острозька та Києво-Могилянська академії, українські сім'ї часів козаччини, отримав назву «Козацька регула» і завершувався настановою: «За свої діяння відповідай перед Богом і самим собою. Живи по-Божому!» [4, с. 214]. Козацькі прислів'я, що акумулювали козацьку духовність, є дієвими виховними приписами для сучасного юнацтва: «Не той сильний, хто камінь верже, а той, хто серце в собі держе», «Козача потилиця панам-ляхам не хилиться», «У бою козак себе славить не на язиці пилукою, а конем та шаблюкою», «Чия відвага, того й

перемога», «До булави треба голови», «Сам загибай, а братчика виручай» [3, с. 440-443].

Дієвими формами упровадження козацького виховання дітей та юнацтва в ЗПО вважаємо такі: освітня діяльність гуртків, клубів козацько-лицарського спрямування («Джура», «Козацька школа», «Лицарська звитяга», «Бойовий гопак»); участь у військово-патріотичних іграх, фестивалях, вишколах; розвиток традицій козацького самоврядування та їхню інтеграцію у виховні системи ЗПО; урочисте відзначення державних і народних свят, пам'ятних дат, пов'язаних з українським козацтвом та його діячами; відродження козацьких традицій тіловиховання, залучення дітей до фізкультурно-спортивних активностей (перетягування линви, боротьби на руках), козацьких бойових мистецтв (бойового гопака, спасу, хортингу); вивчення козацьких мистецьких традицій (гуртового співу, танцю, кобзарства), проведення художніх виставок, літературних світлиць, конкурсів пісні й танцю, що популяризують духовну культуру козацтва; організацію пошуково-дослідницької діяльності з вивчення невідомих сторінок козащини, її визначних діячів; проведення навчальних або віртуальних екскурсій до об'єктів історичної та культурної спадщини козацтва, історичних музеїв (краєзнавчих музеїв, Музею «Становлення української нації», Музею гетьманства, Центру народознавства «Козак Мамай» [1-2].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, система позашкільної освіти покликана забезпечити відродження й розвиток козацького виховання як історично зумовленої сукупності ідеалів, поглядів, переконань, традицій, спрямованих на організацію життєдіяльності юного покоління, у процесі якої засвоюється матеріальна й духовна культура нації, формується національна ідентичність і досягається духовна єдність поколінь.

В умовах війни та невизначеності саме синергія зусиль системи освіти, педагогів-практиків, громадськості і політичної, культурної, духовної еліти держави має забезпечити позитивний результат на теренах формування майбутніх громадян-патріотів незалежної, соборної, демократичної України, а

УХВЛ буде дороговказом до успіху кожної особистості, українського суспільства та держави!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилук В. Ю. Козацьке виховання та засоби його актуалізації в умовах освітніх змін і суспільних викликів // Народна освіта. 2018. Вип. 3. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455
2. Гаврилук В. Ю. Козацько-лицарське виховання учнівської молоді засобами позашкільної освіти: історія, теорія, практика // Ціннісні засади реалізації ідей Нової української школи: тези науково-практичної конференції (м. Біла Церква, 12 березня 2019 р.) / за ред. В.М. Шахрай, К. В. Плівачук. Біла Церква: КНЗ КОР «КОПОПК», 2019. 180 с.
3. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник / укладачі: В. Є. Берега, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2018. 472 с.
4. Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: навчальний посібник. К.: МАУП, 2007. 342 с.
5. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. К., 2018. 40 с
6. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudynu>

УДК 53(092)

Гайда Василь Ярославович,
доктор філософії, викладач кафедри
змісту і методик навчальних предметів
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти
м. Тернопіль

ІВАН ПУЛЮЙ – ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-ФІЗИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА ПАТРІОТ УКРАЇНИ

Іван Пулюй є одним з найвизначніших українських вчених, який зробив значний внесок не лише у світову науку, а й у формування української ідентичності. Його діяльність у галузі фізики та активна участь у громадському житті роблять його прикладом патріота, який усвідомлював важливість розвитку науки для національного відродження.

Іван Пулюй був одним із перших, хто досліджував природу рентгенівських променів, випередивши Вільгельма Рентгена. Його винаходи в цій сфері були важливим внеском у розвиток медицини та фізики, але через політичну ситуацію в Європі він не отримав належного визнання. Лампа

Пулюя, створена на основі катодних променів, була однією з важливих розробок, яка заклала основу для подальших досліджень у фізиці [0]. Пулюй залишив значну кількість праць із електротехніки, електромагнетизму, які здобули визнання у світі. Його наукова діяльність зосереджувалася не тільки на дослідженнях, але й на застосуванні результатів для покращення добробуту суспільства.

Протягом усього життя Пулюй залишався відданим справі українського національного відродження, активно підтримуючи розвиток освіти та культури. Він розумів, що науковий прогрес має йти поряд із культурним розвитком нації.

Внесок Івана Пулюя у розвиток української наукової спільноти був багатограним і охоплював кілька напрямків, які залишили значний слід у науковому та культурному житті України. Активно сприяв формуванню української наукової спільноти, попри те, що більшу частину свого життя провів за межами України. Він підтримував зв'язки з українськими інтелектуалами і працював над створенням умов для розвитку наукових інституцій, які б займалися дослідженнями, важливими для України. Одним із його вагомих внесків було залучення українських науковців до міжнародних досліджень та спільних проєктів [0]. Як професор у кількох європейських університетах, він мав змогу впливати на організацію наукової освіти і часто виступав із промовами про значення науки для національного прогресу.

Пулюй підтримував активні контакти з багатьма визначними діячами української інтелігенції того часу, зокрема, Михайлом Драгомановим та Іваном Франком. Через цю співпрацю він допомагав розширювати можливості українських науковців та культурних діячів, надаючи їм доступ до міжнародних наукових досягнень і нових методик.

Іван Пулюй завжди наголошував на важливості освіти для національного відродження. Він допомагав українським студентам отримати освіту за кордоном, зокрема в Австрії та Німеччині, де сам викладав. Для цього він неодноразово сприяв наданню стипендій талановитим студентам із України, організовував збори та зустрічі української інтелігенції, де обговорювалися

питання розвитку науки і освіти в українському контексті. Науковець вірив, що розвиток технічної освіти є важливим для піднесення економіки та національного добробуту [0]. Його професорська діяльність була зосереджена на викладанні таких важливих дисциплін, як електротехніка та фізика, що мали великий вплив на розвиток індустрії в Європі.

Іван Пулюй також активно займався науково-популяризаторською діяльністю, публікуючи свої праці українською мовою, що було важливим кроком у розвитку національної науки. В умовах, коли українська мова перебувала під утисками, публікації наукових праць цією мовою стали важливою частиною боротьби за національну ідентичність. Особливо важливим було його співредакторство в перекладі Біблії українською мовою разом із Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуєм-Левицьким [0].

Пулюй був одним із засновників і активних членів низки українських науково-культурних організацій. Він брав участь у створенні різних товариств, де поширювалися ідеї розвитку національної культури та науки. Наприклад, він допомагав організовувати українські громади у Відні, сприяючи культурній самоідентифікації українців за кордоном і надаючи підтримку студентам, які приїжджали вчитися до європейських університетів.

Іван Пулюй зробив значний внесок у розвиток української наукової спільноти, об'єднуючи науку та національну свідомість [0]. Його діяльність сприяла не лише популяризації науки серед українців, але й укріпленню національної ідентичності через освіту, дослідження та громадську активність [0]. Завдяки його зусиллям багато українців отримали доступ до світових наукових здобутків, а українська наука отримала визнання на міжнародній арені.

Пулюй завжди наголошував на важливості розвитку науки для національного піднесення. Його наукові досягнення та громадська діяльність ілюструють, як інтелектуали можуть стати на чолі боротьби за національні інтереси. Пулюй пропагував ідеї української незалежності, допомагав

організовувати українські громади за кордоном, поширюючи українську культуру і мову.

Вивчення спадщини Івана Пулюя в закладах загальної середньої освіти на уроках фізики є важливим не лише з наукового, але й з патріотичного погляду. Пулюй був одним із піонерів дослідження рентгенівських променів, що дозволяє показати учням практичне застосування фізичних знань у медичній та технічній сферах. Окрім того, його громадська діяльність і внесок у популяризацію української мови й культури роблять його прикладом науковця, який поєднував професійну діяльність з патріотизмом. Це сприяє вихованню в учнів національної гордості та розумінню важливості науки для розвитку країни.

Доробки Івана Пулюя можна використовувати на уроках фізики для ілюстрації різних фізичних явищ, історії науки та практичних застосувань наукових відкриттів.

Під час вивчення рентгенівських променів та їх властивостей, можна розповісти про дослідження Івана Пулюя, який до відкриття Рентгена займався вивченням цього типу випромінювання і створив свою «Пулюєву лампу». Учні можуть дослідити, як це випромінювання використовується в медицині, та зробити порівняння між приладами Пулюя і Рентгена. Обговорити, як працюють рентгенівські апарати, та провести експеримент зі шкільною рентгенівською трубкою (якщо доступно), пояснюючи природу рентгенівського випромінювання.

Іван Пулюй займався дослідженнями в галузі катодних променів і розробив прилад, що випромінював світло (Пулюєва лампа). Це можна пов'язати з вивченням явищ випромінювання світла та його природи. Розглянути вплив різних джерел світла на фотопластинку, обговорюючи принципи роботи ламп розжарювання та катодних ламп, які досліджував Пулюй.

У розділі, де йдеться про розвиток фізичних знань і внесок різних учених, можна звернути увагу на Івана Пулюя як українського науковця світового

рівня. Це дозволяє показати, що українці також зробили вагомий внесок у розвиток світової науки. Провести проектне дослідження на тему «Видатні фізики України», де учні збиратимуть інформацію про Івана Пулюю і його досягнення в контексті світової фізики. Оскільки Пулюю працював над удосконаленням електротехнічних приладів, його можна згадати у контексті розвитку електричних приладів. Можна обговорити принцип дії його розробок та їх вплив на розвиток сучасних технологій. Учні можуть зібрати модель електричної лампи або продемонструвати дію електричних розрядів, обговорюючи ранні дослідження Пулюю.

На уроках, де обговорюються суспільні наслідки наукових відкриттів, можна розповісти про те, як дослідження Пулюю в галузі рентгенівського випромінювання стали основою для діагностики у медицині, що рятувала життя. Це може бути частиною дискусії про етичні та практичні аспекти науки. Провести обговорення на тему «Як рентгенівські промені змінили медицину», зосередивши увагу на внеску Пулюю та подібних вчених у розвиток діагностичних технологій.

Таким чином, спадщина Пулюю може стати відправною точкою для вивчення як теоретичних аспектів фізики, так і її практичних застосувань у реальному житті.

Іван Пулюю – яскравий приклад того, як наукові здобутки можуть поєднуватися з патріотичною діяльністю. Його внесок у світову науку і національну культуру свідчить про те, що «бути українцем» означає не лише володіти мовою та знати історію, але й працювати для добробуту свого народу у різних сферах життя. Пулюю є символом синтезу наукового і національного мислення, прикладом для сучасних освітян та науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Драгоманов М. Спогади про Івана Пулюю. *Журнал «Український Вісник»*. 1912. № 4. С. 45-53.
2. Кузьменко А. І. Іван Пулюю – піонер рентгенології. *Науково-популярний журнал «Наука і суспільство»*. 2015. № 3. С. 32-37.
3. Софронюк Т. В. Іван Пулюю: Визначний український учений та громадський діяч. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 58-64.

4. Супрун Ю. В. Іван Пулюй: фізика, релігія та українська ідентичність. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. Т. 23. С. 15-22.
5. Шарій С. І. Іван Пулюй: життя, наука, українська справа. Київ: Либідь, 1998.

УДК: 32.304.12

Ганаба Світлана Олександрівна,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби імені
Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький

ВПЛИВ СТРЕСОГЕННИХ ПОДІЙ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПЕДАГОГІВ

З перших днів широкомасштабного наступу росії педагоги зіткнулися з низкою небезпечних соціокультурних викликів. Як результат, їх діяльність потребує чималих внутрішніх ресурсів, спрямованих на вирішення різних за складністю та емоційною напругою професійних й життєвих ситуацій, які ускладнюються й характеризуються невизначеністю та є загрозливими для життя й здоров'я учасників освітньої взаємодії [4, с. 68]. Релевантною обставиною є особливості професійної діяльності вчителя. У життєвих реаліях та в освітньому процесі зокрема, він часто є наставником й порадиником. У ситуаціях небезпеки та кризовості буття педагог реалізує своє людське та професійне покликання допомогти, порадити й підтримати. Власне ця обставина свідчить не лише про потребу життєстійкості цієї професійної групи, а й необхідність бути у ресурсі, спонукати й сприяти набуттю резильєнтності своїх вихованців, умінню налагоджувати ефективну взаємодію з урахуванням переживання ними гострого стресу та психотравматизації.

В умовах воєнних реалій ця професійна група, з одного боку, є психологічно вразливою й потребує розвитку резильєнтності та поповнення внутрішніх ресурсів, а з іншого, виступає як наставник, порадиник, який покликаний запропонувати дієвий зовнішній ресурс у підтримці життєстійкості учасників освітнього процесу.

До емпіричного дослідження було залучено педагогів загальноосвітніх навчальних закладів м. Хмельницького та м. Тячів (Закарпатської області). Вибірка становила 129 осіб. Аналіз визначення впливу стресогенних подій на психоемоційний стан педагогів зрілого віку було проведено за методикою «Шкала оцінки рівнів ситуативної та особистісної тривожності» розроблена У. Д. Спілбергом й модифікована Ю. Л. Ханіним.

Слід зазначити, що визначення рівня тривожності має суттєве значення, оскільки вона є одним із індикаторів, які характеризують вплив стресогенних подій на людину. Зауважимо, що науковці розглядають це поняття у двох вимірах: як стійке особистісне утворення, властивість людської психіки, яка зберігається тривалий час й має стійкі форми реалізації у поведінці людей [1, с. 75] та як відчуття чи переживання людиною певного дискомфорту, який обумовлений очікуванням неблагополуччя чи передчуттям загрози [5, с. 368]. Йдеться про особистісну та ситуативну (реактивну) тривожність. Кількісні показники отримані за «Шкалою оцінки рівнів ситуативної та особистісної тривожності» У. Д. Спілбера, Ю. Л. Ханіна засвідчили, що педагоги мають помірний рівень особистісної тривожності (сумарний показник – 44 бали) на фоні високого рівня ситуативної тривожності (сумарний показник – 58 балів). Вважаємо, що високий рівень ситуативної тривожності свідчить про стан нервової напруги у ситуаціях кризи та невизначеності, схильності педагогів до занепокоєння й стурбованості, що має тенденцію до посилення в умовах трагічних подій воєнного часу та на тлі перфекціонізму як професійної риси педагогів [2, с.12]. Ситуативна тривожність породжується конкретною стресовою ситуацією, яка викликає в особи на певні емоційні реакції.

Якісний аналіз емпіричних даних засвідчив, що понад половина респондентів (57%) дали відповідь-заперечення на твердження: «я відчуваю себе відпочившим», більше третини учасників опитування (36, 5%) на твердження: «ви не відчуваєте скутості та напруги» та 31,7% на твердження: «вам радісно», практично кожен четвертий (27, 8%) на твердження: «мені нічого не загрожує» тощо. Припускаємо, що такі свідчення учасників

опитування можуть вказувати на перманентний характер у них ситуативної тривожності, що загалом зумовлює погіршення психічного здоров'я та розвиток особистісної тривожності.

Зауважимо, що особистісна тривожність є природною властивістю психіки людини. Вона визначає тенденції до переживання нейтральної ситуації як небезпечної й у підсумку актуалізує потребу пошуку особою відповідних стратегій поведінки спрямованих на подолання чи уникнення. Цей тип тривожності не пов'язаний із особливостями ситуації, у якій перебуває людина. Водночас, дослідники звертають увагу, що неодноразове повторення кризових й життєво небезпечних ситуацій для людини зумовлюють постійне переживання нею стану тривоги й у підсумку підвищують рівень її особистісної тривожності. Як результат, ситуативна тривожність набуває тенденцій й обрисів самостійного утворення та отримує власну логіку розвитку (спонукаючи до дії чи бездіяльності, викликаючи різних спектр емоцій, обумовлюючи певні міркування та рішення тощо) [3]. Рівень особистісної тривожності є властивістю психіки людини. Однак, ця індивідуальна характеристика є не сталою. За умови збільшення кількості та інтенсивності ситуативної тривоги вона має тенденцію до підвищення (чи зменшення як результат уникання й відволікання) та є індикатором для прогнозування розвитку чи посилення станів тривоги у майбутньому. Попри те, що респонденти мають помірний рівень тривожності, виникають занепокоєння певні тенденції, які свідчать про схильність в емоційному стані педагогів зрілого віку до нервозності, зацикленості на дрібницях, психоемоційного виснаження та життєвого вигорання тощо.

Отож, у ситуації переживання людиною тривалої стресогенної ситуації звільняється чимала кількість емоцій, які здатні необгрунтовано отримати позитивну чи негативну модальність. Саме вона слугуватиме характеристикою певного стану особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Іванова Т. Тривога як психологічний стан. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 72-78.
2. Колтунович Т. А., Чуйко Г. В. Самоставлення та перфекціонізм як кореляти вигорання вихователів дитячих дошкільних установ. *Психологія. Інститут психології ім. Г. Костюка*. 2022. Вип. 8. С. 7-27. 20.
3. Кострубська Т. В. Класифікаційні моделі копінг-стратегій у професійній діяльності судноводіїв. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія. Психологія*. 2020. Вип. 2. С.122-125.
4. Кузнецова О. В. Життестійкість педагога в умовах війни: аналіз парціальних позицій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2023. № 1. С. 67-72.
5. Шебанова В. І. Копінг-поведінка у сучасних психологічних дослідженнях *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Кам'янець-Подільський. 2018. Вип. 39. С. 368–380.

Герман Олег Михайлович,
заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри українознавства
Тернопільського національного
технічного університету імені
Івана Пулюя, член Національної спілки
письменників України, м. Тернопіль

ДЕСЯТЬ СКЛАДОВИХ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСТВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Україна сьогодні нагадує хвору людину, тіло якої покалічено й зранено іззовні, але душу якої також роз'їдають метастази внутрішньої слабості. Вона потребує кваліфікованого обстеження. Щоби лікувати хворобу, слід визначити точний діагноз, а для цього варто зробити ретельні аналізи. Тому зосереджу в цій доповіді увагу на внутрішніх проблемах.

1. Державно-ідеологічний аналіз

Держава, як одяг у якому перебуває людина чи суспільство. Він може бути чистим і брудним, згідно росту і завеликим, власним або вкраденим. Чи не так?

Держава – це одяг! Одяг для людей, який має їх захищати від стужі, дощів, вітрюганів. На жаль нині суспільство поділилося на владних ханів, злодійське кубло, інформбрехунів, наївних дозірців та пасивних і свідомих громадян. Чим швидше буде проведено операцію по видаленню злоякісної

пухлини тим більше шансів, що Україна збережеться. При пасивному стані та тисячогивневих підкупках владою населення – фінал може бути летальним. Якщо людині одяг стає незручним чи заплямленим, вона його або випере, або викине. Чому одяг нам шийють під чужинство, а не на свій крий – то москалились, тепер англізуємося, попереду – окитаєння? Де наша ідеологія? Хто її просвітители? А ще, допоки ми будемо свої промахи та невміння прикривати ганчірками брехні? Ждемо поки грім не вдарить?

2. Сімейно-побутовий.

Мами в попередні літа на заробітках пропадали. На перше місце виходять гроші. «Шмотки» душі розривають на шматки – тратиться ціна й цінність грошей, котрі не зароблені, а переслані, мов «відкупні». Продається все – освіта, совість, посади, родовища, правда. Це стало звичною нормою. Хіба ні? Тепер нова хвиля воєнної еміграції. Діти zostавлені для формування власної особистості на бабусь, дідусів, бо ж татусі тепер на фронті під кулями. Правда є ще інший світ нашого суспільства де і діти в приватних хоромах освіти здобувають та й не в Україні. І їх родини за високими парканами дивани набивають зеленим силосом банкнотів. А поряд житло винаймає родина, де чоловік без ніг і з їх бахмутської домівки одне попелище, і дитина від переляку мову втратила, і ота дитина теж має стати громадянином майбутньої України.

3. Навчально-виховний

В моєму селі наступного року не буде жодного випускника. І це з 9-ти сіл!!!! Цьогоріч – троє. Впродовж цього року у селі народилося двоє дітей і померло 18-теро. Співставлення у відсотках пенсіонерів до працюючих 80 до 20.

Половина вчителів виїхало за кордон. Освітні новації міністерства люди сприймають як виклики. Розмови про гендерну політику та витончену толерантність приводять до того, що «Гайдамаків» пропонують вилучити із шкільної програми, бо ж Гонта дітей вбиває. Те, що москаль нині катує, то якось так-собі, а от Гонта!!! А оті слова про москалів, жидів й німоту – це ж приниження їхніх націй, а українці...А що українці потерплять, якось

недоречно себе прославляти, свою історію вивчати. Он, кафедри українознавства в Тернопільських вузах (і в моєму теж) терміново перейменували, бо вже певно саме слово українець пахне криміналом. Кого ж ми вчимо, кого виховуємо – невігласів, манкуртів, космополітів без племені й коріння? Кого? Людина без мови – німа, держава без мови – мертва.

4. Самоусвідомлення

Для самоусвідомлення необхідно комірочки свого мислення, розум заповнити світлом, ясністю, животоками мудрості. Але ж це так складно. Може трохи спростимо? Може так мимобіжно, факультативно, у формі ігор, вікторин згідно методичних розробок вказівок і наказів Міносвіти. І без зайвої ініціативи. Та й взагалі – навіщо нам оті зайві мислячі люди? Це ж небезпечно. Вони іншим засвітять розум, а там дивися і стане невидиме видимим. Людину, яка живе в полоні страху, проблем, нестатків та приниження, можна легко купити, а от отих свідомих... А ми сліпо виконуємо розпорядження.

5. Навколишній соціум.

Окрім родини і школи виховує вулиця, товариство, оточення. Декілька слів про заклад, чи як вказано на вивісці – укриття від культури під назвою «На пошті».

Уявіть, що у похоронному залі завершилося прощання з покійним. І тут же поспішно попереставляють меблі, обладнання, вмикають на всі сто гучність заокеанської рок-групу та запускають ватагу напівроздягнених і напівтверезих особин. Все довкіл реве і вирує. І там – саме та молода парость, на яку покладають старші свої сподівання. Аж забутий від похорону хрест паде під лавку. А через годину завершується ота вакханалія, світло гасять, роблять нову перестановку, вносять державний прапор, звучить марш воїнів УПА, виходить старенький чоловік та починається національно-патріотична програма. Та не минуло й години її як знову поспішно готується нова акція для групи ЛГБТ, а опісля неї ще має здійснити церковний обряд якась секта, а за нею пройти вечір інтимної поезії. Уявили? Власник задоволений, бо ж прибуток вийде

непоганий, а мені якось від тої уяви маркотно. Звичайно на фронті теж молоді люди, але це інший гарт, зміст і наповнення. Це люди іншого вектора і виміру.

6. Інформаційна аура.

Людині інформація dokonче потрібна, як вода, як повітря... Стоп! А чим ми дихаємо? Що ми готуємо і даруємо іншим, яку творимо ауру власною присутністю та діями своїми. Чи відповідаємо тим постулатам і принципам, які самі проголошуємо? Чи віримо в те, що нам інші повідують. Вже стільки тої брехні на наші голови виливали і виливають, що не знаєш, а де ж правда, де істина? Театр абсурду у вищих ешелонах влади і, як писав Кобзар, *«а той меншого в пузо, аж загуло, а той собі ще меншого туза межі плечі, той меншого, а менший малого...»* 118 літ минуло, як були написані ці рядки. 118!!!! Сьогодні в стані апогею інформаційна революція, яка породила інформаційну війну. На превеликий жаль ми її програємо і в себе у країні і тим паче за її межами.

7. Науково-професійний

Наука і культура згрібають із олігархних столів зоставлені крихти. Пригадуєте думку Бісмарка: *«Війну виграють вчителі та священники»*. Війну за народ, за майбутнє. Оце і є темою наступного роздуму. За що була вбита Ірина Фаріон? Ще кров не остигла на плащаниці неба, ще в серці кожного пташкою б'ється її мольба на захист українського слова. Вона прагнула засіяти рідною говіркою усі ниви отчої землі й робила це. Хто нині взяв із її рук священне знамено? Сподіваюся, таких є чимало по цілій Україні, бо таку жінку та дух її не можна знищити! Науковий аналіз існуючих проблем, їх обґрунтування, вироблення мудрої за змістом і доступної за формою школи українзації молоді та старшого покоління потрібні вкрай. Але ота школа має бути не самопальна і стихійна, а виважена та дієва для всіх верств українства від урядових кварталів до дитячих садочків, від університетів до водіїв тролейбусів. Загальнонаціональна школа, яка дозволить, після її успішного завершення, отримати право називатися громадянином України.

8. Духовний аспект

«Дух, що тіло рве до бою!» – пригадуєте автора? Душа і дух. Душа – це світилиця, чаша для животоків людяності, а Дух – то джерело надиху, яким наповнюється чаша і саме світилице любові. А ще думка... Скільки раз ви розмовляли із собою? Думками... Скільки разів від почутого слова у вас крила виростали? Скільки випадків пригадаєте, коли від землі відривалися у особливому стані. Кожен наділений дарами. Богом наділений. Кожному Бог дарує, через мамину любов, життя. Бог не кишеньковий мобільник на виклики. Бог і є Любов і Світло. Але освітлений предмет завше залишає від себе тінь. І чим більше він освітлений, тим густіші та різкіші тіні. І оточуючих вже не сяйво вашої духовності цікавить, а саме мереживо тіней. Неймовірно важко йти дорогою Ісуса Христа, шляхами випробувань Патріарха Йосифа Сліпого. Патріарх Любомир Гузар казав: «Найтяжче стати Людиною, але пронести цю честь впродовж життя – ще тяжче!» Саме йому належать слова, які для мене є в багато чому визначальними. На запитання однієї жінки в «Березілі» при зустрічі з Главою Церкви: *«Якою буде Україна?»* він, уважно споглянувши кожного в залі прорік: *«Такою, як ви!»*

9. Психологічно-моральна складова

Мораль, честь, сумління, жертвовність – слова і поняття, які вартують в будь-який час великої уваги. Порухення їх принципів повинно викликати в суспільстві не лише осуд та інформаційну бучу, а конкретні протидії, що не допустять повтору таких антиморальних кроків. Справедливість та кара за порушення заповідей людяності, відповідальність за те, що і як та заради чого ми здійснюємо тут чи іншу дію будуть зміцнювати та гуртувати суспільство, середовище, громади. В протилежному випадку запанує розчарування, протести і непередбачувані наслідки. Безкарність породжує вседозволеність, а це пряма дорога до корупції, що поглинає все здобуте Україною за 33 роки її незалежності. Останні події з прокурорським полком інвалідів засвідчує це. Берегти честь замолоду має кожен. В тому запорука поваги до нас, як до народу і країни.

10. Мистецький простір.

Мистецтво – це поле великих звитяг і перемог. Через різні його форми можемо відкрити себе світові, аби говорили про Україну, не як про недодержаву, де панує обман та злодійство, де ракова пухлина корупції вже переступила критичну межу. Метод звільнення з посади без кримінального покарання – це шлях в нікуди. Ми все таки маємо чим і ким гордитися і не треба сором'язливо про це мимрити. Українці зі своїми мистецькими набутками, із оберегом своїх духовних скарбів, народних звичаїв та обрядів, йдучи у ЄС мають внести у їх зараціоналений та спримітизований масовою культурою всю веселковість, всю пісенну палітру, всю неповторність нашої мови.

Але для цього кожен із попередніх рівнів, кожна сходинка нашого утвердження має бути очищеною від бруду, скверни та плазування перед інстинктами приматів. *«Гей, українці, славні братове, станьмо на захист рідної мови, будьмо достойні козацького роду – доля дає нам нагоду».*

УДК 316.3:323.1:355.1:316.647.82

Гладун Віталій Вікторович,
старший викладач кафедри філософії
освіти, теорії й методики
суспільствознавчих предметів
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
м. Миколаїв

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія російської федерації на теренах України з 2014 року до сьогодні гостро поставила перед науковою спільнотою та широким загалом питання національної ідеї, ідентичності та особливостей характеру українців. На жаль, за роки незалежності в суспільстві так і не вдалося сформувати чіткої позиції щодо цих питань.

Нині Україна стоїть перед проблемою збереження своєї цілісності та державності. Для ефективної відповіді на поточні загрози необхідно, щоб громадяни усвідомили, що незалежність є основою їхнього особистісного буття та розвитку, і були готові зробити все можливе для добробуту Батьківщини.

У контексті російсько-української війни важливим складником національної безпеки є збереження національної ідентичності та розроблення нової української ідеї для консолідації суспільства, розвитку громадянського суспільства та підвищення рівня патріотизму серед сучасної молоді.

Постійно трансформувалася наша національна ідея в поглядах відомих українських діячів, від мрій про самостійність України до переконань у тому, що здобуття незалежності українців неминуче, як неминуче їхнє прагнення до свободи, демократії, культурного відродження та європейської інтеграції.

Пріоритетним елементом в освітньому процесі має стати українська ідентичність, що консолідує молоде покоління та формує в нього активну громадянську позицію. Патріотичне виховання сучасної молоді потрібно спрямувати на формування покоління українців, які спираються на національні та європейські цінності.

Проблема формування української ідеї та національної ідентичності є предметом дослідження сучасних істориків, етнологів, політологів, соціологів та філософів, що свідчить про багатовимірність цього питання.

Брак чітко визначеного єдиного українського бачення історичної місії держави спричинює її хаотичний розвиток, а це шлях до зникнення і поневолення. Без чітко визначеної загальноукраїнської національної ідеї державі загрожують хаос і навіть зникнення. Головна проблема полягає в тому, що часто українську ідею підміняють гаслами поточного періоду, зокрема: «Подолаємо корупцію», «Досягнемо стабільності», «Україна єдина», не усвідомлюючи, що це лише гасла для невеликого періоду життя держави. Національна ідея стосується багатьох поколінь, жити століттями, вона може виступати своєрідним «ліктем один для одного» і бути справою честі кожного громадянина.

Нині важливо, щоб дискусії навколо понять «національна ідентичність» і «національна ідея» не перетворювались у двобій ідеологій, оскільки вони належать до тих наукових проблем, що не втрачають своєї актуальності. Саме від них значною мірою залежить безпека, стабільність, збереження незалежності держави та її розвиток.

Українська ідея характеризується своєю консолідацією всіх для певних здобутків, і є важливою передумовою об'єднання суспільства та усвідомлення своєї належності до національної української ідентичності.

Національна ідентичність нині визначається насамперед ціннісними орієнтирами, не само етнокультурними критеріями. Згідно з даними соціологічного опитування («КМІС», «Соціологічна група Рейтинг», «фонд Демократичні ініціативи», «Центр Разумкова») українці стають дорослішими, вони цементують нову націю та хочуть свободи понад усе.

Портрет сучасного українця в період російсько-української війни можна описати так: українці переважно пишаються своїм громадянством, розуміють важливість демократії для України, надають перевагу свободі замість рівності, не хочуть радянських порядків та ідеї, виступають за європейську модель розвитку, підтримують вектор до євроатлантичного альянсу [1].

Революція Гідності та війна кардинально змінили суспільство та ставлення до України, особливо в ціннісному вимірі. Ми стали сміливішими та стійкішими, не відступаємо перед труднощами й уміло та вдячно приймаємо допомогу друзів. У сучасному глобальному світі українець спільно бореться за демократію, мир та інші кращі здобутки цивілізації, посідаючи своє гідне і помітне місце.

Війна дала українському суспільству потужний імпульс до змін, деякі з них однозначно позитивні і мають, безперечно, історичне значення. Особливо хочемо звернути увагу на зміну в сприйнятті та ставленні до різних історичних постатей – Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери та воїнів УПА як борців за незалежну Україну, здебільшого це відбулося через зміну та перегляд

національної самоідентифікації. Може видозмінюватися прапор, герб, і навіть, на превеликий наш жаль, територія, але не мова» [3, с. 194].

Лесь Подерв'янський характеризує мову – як інструмент, і якщо ним нічого не робити, то він втрачає цінність, тому має бути дія, у мистецтві, у культурі та в літературі [3, с. 194].

Одним із важливих складників самоідентифікації нації є історична пам'ять, яка оживляє образи історичного минулого та інтегрує соціальні групи в сьогоденні. Саме історична пам'ять лежить також в основі національної ідеї, визначає належність до нації, а відповідно, утвердження української державності.

Потрібно пам'ятати, що наш сусід-ворог перше, що чинить на захоплених територіях – знищує саме нашу історію всілякими способами, тому нині важливим є пошук шляхів до утвердження національної єдності та насамперед національної історичної пам'яті.

Імена людей, із якими має асоціюватися сучасна боротьба українців за свободу, волю, гідність та незалежність, на переконання автора, становлять ціннісний список національної пам'яті: військовий Дмитро Коцюбайло («Да Вінчі»); український громадський активіст та військовослужбовець Петро Петриченко; український військовий льотчик Андрій Пільщиків («Джус»); підлітки, які активно відстоювали проукраїнську позицію – Тигран Оганнісян та Микита Ханганов, миколаївський учитель «Захисту України» Сергій Гуссіді; усесвітньо відомий український оперний співак Ярослав Сліпак; фотокореспондент і документаліст Марк Левін; поет, автор слів пісень гурту Kozak System Олег Бабіч і багато інших.

Варті особливої уваги ідеї учасників ініціативної групи «Першого грудня», що сформовані у програмі «Українська Хартія вільної людини» з акцентом на трьох позиціях, актуальних і нині. Перше – відповідальність за своє життя, його успіх і добробут, друге – мораль та духовні цінності. Третє – від якої залежить майбутнє» [4].

Сучасній молоді потрібно усвідомити, що ці принципи допоможуть стати більш відповідальними, морально стійкими та креативними, сприятимуть особистісному зростанню та розвитку нації в цілому.

Важливу роль у самоідентифікації народу та розумінні національної ідеї відіграють побутові фрази, тези чи гасла сучасної війни, що стали крилатими «Доброго вечора, ми з України»; або своєрідні шиболети («мовні паролі»): слово «паляниця», вислів «Ласкаво просимо до пекла», можливо навіть провокаційна теза щодо маркерів «армія, мова, віра». Ці символи ідентичності та національної ідеї відіграли важливу роль народного спротиву окупантам.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що українці протягом своєї історії сформуvalи ідею, що не можуть жити в нав'язаних від окупантів рамках порядку та й ще під їхнім жорстким контролем.

Ми не маємо програти в цій війні, оскільки наша національна ідея та формування нового українця наснажені енергією Майданів, людей, які подолали в собі страхи, пішли проти ворога з дерев'яним щитом, об'єднали націю, мобілізували на боротьбу та надихнули на перемогу – заради сьогодення та майбутнього. Основою національної ідеї та ідентичності є гасло: «Свобода, Гідність, Воля».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичний звіт за підсумками опитування «Війна, мир, перемога, майбутнє»
URL: <https://www.oporaua.org/viyna/analitichnii-zvit-za-pidsumkami-opituvannia-viina-mir-peremoga-maibutnie-24828>
2. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І., Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни / О. М. Кіндратець, Т. І. Сергієнко // *Політикус : Науковий журнал*. 2021. 1. С. 40–46.
3. Національна ідея модерної України. Мистецько-культурологічний проект / Автор і куратор проекту Антін Мухарський. К. : Український культурний фронт, 2017. 302 с.
4. Хартія вільної людини: ініціатива «Першого грудня» . Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

Гордієнко Наталія Миколаївна,
доктор соціологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та
інноваційної діяльності, Хортицької
національної академії, м. Запоріжжя

ЦЕНТР СИСТЕМНОЇ РЕАБІЛІТОЛОГІЇ ЯК ПРОТЕКТОР ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Однією із значущих складових психічного здоров'я людини є життєва стійкість. В сучасній психології таке явище розглядається як здатність (Т. Титаренко, Т. Ларіна [6], якість (В. Предко [4], О. Хованець [7]), характеристика (С. Кравчук [2], К. Сахарова [5], О. Чиханцова [8]), адаптаційний механізм особистості (Н. Кордунова, І. Мудрак, Н. Дмитріюк [1], О. Чиханцова [9]), який дозволяє зберігати емоційну рівновагу навіть у складних ситуаціях. Відтак, в парадигмі сучасних трансформаційних процесів освітньої галузі України пріоритетність забезпечення стійкості учасників освітнього процесу набула особливої актуальності. Такий підхід було окреслено в інформаційно-аналітичному збірнику «Освіта України в умовах воєнного стану», підготовленому на початку повномасштабного вторгнення росії в Україну [3]. У цьому контексті важливо відзначити, що потужний освітній потенціал закладів освіти мобілізується щодо реалізації комплексних стратегій, спрямованих на вирішення складних освітніх питань. А отже, подолання таких викликів в освітній сфері може здійснюватися відповідно до досвіду закладів освіти із реабілітаційним компонентом. Частковим прикладом закладу освіти реабілітаційного спрямування, що має досвід реалізації практик інклюзії та комплексної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами є комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, який починаючи з 1995 року функціонував як школа-інтернат, що була потужним експериментальним майданчиком Міністерства освіти і науки України (1995-1999 – Всеукраїнський соціально-педагогічний експеримент за проблемою «Комплексна медична, психологічна, педагогічна реабілітація вихованців шкіл-інтернатів» (Рішення

Запорізької міської ради народних депутатів від 28.12.1995 № 586/4); 2001-2007 р. – Всеукраїнський експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.08.2001 № 586); 2006-2012 р. – Всеукраїнський експеримент із проблем компетентнісної спрямованості інноваційного розвитку Хортицького навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру (м. Запоріжжя)» (Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.03.2006 р. № 147); 2008-2013 р. – Всеукраїнський експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, шляхом запровадження їх інклюзивного навчання» (Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.12.2008 № 1087). А з 2015 року Запорізькою обласною радою було прийнято рішення про переведення закладу в нову функціональну якість – національну навчально-реабілітаційну академію.

Сьогодні закладом акумульовано тридцятирічний досвід інноваційної діяльності. Логічним продовженням цієї траєкторії розвитку та практичним втіленням накопиченого досвіду стала активна розбудова Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу). У контексті такої трансформації закладу постала необхідність у кумуляції та наукової концептуалізації здобутого досвіду. З огляду на це, монографія «Парадигмальні аспекти становлення реабілітаційного хабу як протектора соціалізації осіб з особливими потребами» стала своєрідною рефлексією науково-педагогічного колективу закладу щодо теоретико-методологічних засад, практичних аспектів та перспектив розвитку освітньо-реабілітаційного середовища, в якому мають змогу здобувати освіту діти із особливими потребами. Реабілітаційний хаб, де у синергетичній єдності постають певні напрями реабілітації (медичної, фізичної, соціальної, психологічної, педагогічної та професійної), розглядається як потужний засіб соціалізації, розвитку життєвої стійкості, що дозволяє максимально розкрити потенціал дитини із особливими потребами в мінливих умовах сьогодення.

Структура монографії представлена шістьма розділами, що забезпечують комплексний та систематизований виклад досліджуваної проблематики: «Теоретико-методологічні засади проблеми розбудови реабілітаційного хабу Хортицької національної академії»; «Особливості здійснення соціальної реабілітації в умовах реабілітаційного хабу Хортицької національної академії»; «Педагогічна реабілітація як компонент реабілітаційного хабу Хортицької національної академії»; «Психологічна реабілітація в системі реабілітаційного хабу Хортицької національної академії»; «Реабілітаційний хаб Хортицької національної академії як простір фізичної реабілітації осіб із особливими потребами»; «Гарденотерапія – новітня методика реабілітації садом». Виклад матеріалу у такій послідовності надає читачу цілісне уявлення про суть та зміст функціонування реабілітаційного хабу.

Матеріал, який викладений у монографії може бути корисний науковцям, практиками, студентам і всім причетним до вирішення проблеми реабілітації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Маємо сподівання, що в майбутньому буде покладений в основу наступних фундаментальних та прикладних праць за сформульованою проблематикою.

Таким чином, теоретико-прикладний матеріал, представлений у монографії, відображає багаторічний досвід науково-педагогічного колективу закладу у вирішенні питання комплексної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, ґрунтуючись на принципах системного підходу. Він всебічно розкриває парадигмальні аспекти комплексної реабілітації в рамках діяльності реабілітаційного хабу Хортицької національної академії, поглиблює сучасні знання щодо напрямів реабілітації дітей з особливими потребами, акцентуючи увагу на формуванні їхньої життєстійкості, та окреслює перспективи подальших досліджень цієї проблематики. Крім того, у монографії запропоновано інноваційні методи реабілітації, спрямовані на ефективну соціалізацію і підвищення життєстійкості дітей з особливими освітніми потребами, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кордунова Н. О., Мудрак І. А., Дмитріюк Н. С. Особливості життєстійкості та адаптивності студентів у кризових ситуаціях. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 38. С. 96–109.
2. Кравчук С. Л. Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2018. Вип. 1(1). С. 99–105.
3. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
4. Предко В. В. Психологічне значення життєстійкості задля ефективного розвитку підлітка в умовах освітнього середовища. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 185–189.
5. Сахарова К. О. Життєстійкість як складова відновлення психічного здоров'я. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 123–128.
6. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості : соціальна необхідність та безпека : навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 79 с.
7. Хованець О. Ю. Теоретичні засади вивчення проблеми життєстійкості в зарубіжних психологічних дослідженнях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія. 2017. Вип. 5. С. 177–185.
8. Чиханцова О. А. Життєстійкість як чинник збереження психічного здоров'я. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності* : матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року). Київ, 2016. С. 214–221.
9. Чиханцова О. А. Модель життєстійкості особистості. *Актуальні проблеми психології*. Том 17. 2017. Вип. 5. С. 142–150.

УДК 37.018

Джеджула Олена Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор
Вінницького національного аграрного
університету, м. Вінниця

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В АГРАРНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Українська ідентичність є результатом багатовікового розвитку української культури, мови, звичаїв, релігійних переконань та суспільно-політичного досвіду. У своїй структурі вона містить сукупність рис, цінностей, традицій, культурних елементів, історичних подій і символів, які визначають український народ як спільність і відрізняють його від інших націй. Особливою рисою цієї категорії є її динамічність, адже вона розвивається під впливом історичних і політичних змін, глобалізації та взаємодії з іншими культурами,

проте завжди зберігає свої корені в національній самобутності та історичній пам'яті.

Зважаючи на важливість української ідентичності для розвитку нашого суспільства важливим вважаємо дослідити організаційні умови формування української ідентичності під час навчання студентів в аграрних закладах вищої освіти.

Актуальність обраної теми обумовлена тісними зв'язками з розумінням культурного, історичного та природного контексту, в якому навчається студент аграрного ЗВО та буде у подальшому працювати.

Українська культура традиційно має сильний зв'язок із землею, сільським господарством та природними ресурсами. Студент аграрного університету, вивчаючи ці аспекти, отримує глибше розуміння своєї культурної спадщини, що може посилити його мотивацію вивчати і впроваджувати сучасні аграрні практики.

Вивчення аграрних дисциплін часто передбачає роботу з екосистемами та природними ресурсами, що є частиною національної спадщини. Усвідомлення української ідентичності допомагає студенту не лише ефективно використовувати ресурси, але й зберігати їх для майбутніх поколінь, підтримуючи екоцентричні підходи, притаманні українським традиціям.

Україна здавна була одним із ключових гравців у сільському господарстві на світовій арені, маючи багатий досвід у вирощуванні зернових та інших культур. Знання історії українського аграрного сектору, як частини національної ідентичності, дозволяє студентам глибше усвідомити важливість їхньої майбутньої професії для економіки країни.

Усвідомлення себе як частини українського народу може мотивувати студентів до впровадження інновацій у місцевому сільському господарстві, а також підвищувати їхній інтерес до вирішення проблем рідного регіону через стале використання аграрних технологій.

Українська ідентичність, що ґрунтується на цінностях працьовитості, любові до рідної землі та поваги до природи, сприяє формуванню

відповідальної та етично свідомої поведінки серед студентів аграрного напрямку. Це допомагає майбутнім аграріям працювати на користь свого суспільства та країни.

Студенти аграрного університету, розуміючи своє національне коріння, можуть використовувати національні аграрні традиції, поєднуючи їх із сучасними досягненнями науки, створюючи нові, ефективні підходи в сільському господарстві.

Основні елементи української ідентичності включають: українську мову, культуру та традиції, історичну пам'ять, символи, релігію, політичний аспект [3].

Коротко розкриємо сутність кожного елемента.

Українська мова є однією з найважливіших складових національної ідентичності. Вона є засобом збереження та передавання культурної спадщини.

Культура та традиції визначаються українськими звичаями, серед яких фольклор, пісні, танці, національні свята та обряди формують відчуття спільності. Особливу роль відіграють традиційні святкування, такі як Різдво, Великдень, Івана Купала.

В історичній пам'яті – події української історії, такі як Київська Русь, боротьба за незалежність, козацька епоха, національно-визвольні рухи та сучасні події, впливають на самосвідомість українців.

Символи, такі як прапор, герб (тризуб), гімн є знаковими важливими символами української державності та національної гордості.

Релігія є особливою складовою української ідентичності, адже православ'я та греко-католицизм відіграли значну роль у формуванні духовної ідентичності багатьох українців.

Політичний аспект відображає боротьбу за незалежність, відновлення державності у 1991 році та сучасна політична ідентичність пов'язана з прагненням до демократії, свободи та самовизначення.

Зважаючи на вище наведене, можна визначити потенціал аграрних університетів для формування та зміцнення української ідентичності за наступними векторами.

Аграрні університети відіграють важливу роль у збереженні традиційного українського землеробства, що є значною частиною національної культури. Сільське господарство було основним видом діяльності українців протягом століть, і через освітні програми, спрямовані на розвиток цих традицій, університети можуть сприяти збереженню національних звичаїв, ремесл та культурних практик.

Багато аграрних навчальних закладів активно залучають студентів до патріотичних ініціатив, таких як волонтерські проекти, допомога Збройним силам України та підтримка місцевих громад. Це зміцнює національну свідомість та відповідальність за майбутнє країни.

Навчальні програми аграрних університетів можуть включати курси з історії України, народних традицій та культурної спадщини. Через такі дисципліни студенти глибше усвідомлюють своє коріння та культурну ідентичність.

Аграрні університети можуть сприяти розвитку сільських громад, що є основою української ідентичності. Це включає розробку та впровадження проектів сталого розвитку, спрямованих на підвищення економічної та екологічної стабільності регіонів.

Співпраця з українськими та міжнародними організаціями дозволяє аграрним університетам інтегрувати українську ідентичність у глобальний контекст, демонструючи унікальність українського аграрного сектору та культури на світовій арені.

Через студентські організації та різноманітні молодіжні ініціативи аграрні університети стають платформою для розвитку лідерських навичок і громадської активності, що зміцнює почуття національної єдності та відповідальності серед молоді.

Студенти та викладачі аграрних університетів можуть брати активну участь у волонтерських та соціальних проєктах. Це може бути допомога громадам під час надзвичайних ситуацій, екологічні ініціативи з очищення територій або розробка освітніх програм для місцевого населення. Програми волонтерства можуть включати екологічне озеленення, допомогу в організації фермерських кооперативів чи підтримку малих фермерських господарств.

Завдяки фокусу на стійкому сільському господарстві аграрні університети можуть навчати громади сталого використання природних ресурсів, охорони земель та водних ресурсів, що є важливим для довготривалого розвитку.

Ці можливості дозволяють аграрним університетам не лише готувати фахівців у сфері сільського господарства, але й активно впливати на формування української національної ідентичності та культурної спадщини.

Грунтуючись на проведеному вище аналізі потенціалу аграрних університетів, ми виокремлюємо такі організаційні умови формування української ідентичності: патріотичне виховання та громадянська відповідальність при вивченні гуманітарних дисциплін та виховної роботи; інтеграція історії та культури в навчальні програми; підтримка місцевих громад та сталий розвиток; партнерства з місцевими та міжнародними організаціями; підтримка молодіжних ініціатив та студентського самоврядування.

Отже, українська ідентичність допомагає студентам аграрних спеціальностей не лише усвідомлювати своє місце в культурі та історії своєї країни, але й спрямовує їхню освіту та майбутню кар'єру на розвиток українського аграрного сектору в контексті глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гнатюк, О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: монографія. Київ, 2005. 143 с.
2. Грицак, Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ: Критика. 2022, 208 с.
3. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД. Звіт за результатами соціологічного дослідження. URL: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/090/42/5964d944f2d4e.pdf>.

4. Демчук, Р. В. Українська ідентичність у модусі міфологем. URL: <http://dsvv.gov.ua/dostupdo-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyhdiij.html>.

5. Скельчик, С. Історія України. Становлення модерної нації. Київ: Laurus. 2021. С. 28.

6. Забужко, О. Україна: підпілля Європи. Рапорт про стан культури і НУО в Україні. Люблін: Epistem. 2019. 178 с.

7. До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? URL: <http://bukinfo.com.ua/show/news?lid=79910>.

8. За рік зросла кількість українців, які носять одяг і прикраси з українською символікою. URL: <http://tns-ua.com/news/za-rik-zrosla-kilkist-ukrayintsiv-yaki-nosyat-odyag-i-prikрасi-z-ukrayinskoju-simvolikoju>.

9. Думки і погляди населення України стосовно методів опору інтервентам / окупантам: вересень 2015 року. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=546>.

10. Ставлення українців до державних свят, лютий 2017 р. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=688&page=1>.

11. Україна-25: досягнення та поразки. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=644&page=6>.

УДК 37.034: 373.31

Дишлева Ірина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», м. Біла Церква

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї

В умовах реалізації концептуальних засад Нової української школи взаємодія між учителем та батьками молодших школярів будується на засадах педагогіки партнерства, що передбачає співпрацю учасників освітнього процесу, не заперечує відмінностей в їх життєвому досвіді, компетентностях, але враховує рівність у праві на доброзичливе, толерантне ставлення, взаємоповагу, емпатію та взаєморозуміння.

Особливе значення для встановлення ефективної взаємодії з батьками має період навчання дитини в початкових класах. Якщо в дошкільному віці батьки є для дитини основним авторитетом, то зі вступом до школи ситуація кардинально змінюється: першорядне місце в житті молодшого школяра займає

учитель. Це абсолютно нормальний процес, тому що без авторитету педагога збалансований освітній процес неможливий.

В аспекті морального виховання молодших школярів батьки мають брати активну участь. Адже байдужість та егоїзм батьків калічать душі дітей та роблять їх жорстокими [3, с. 6]. Важливо враховувати зовнішні впливи на психічну сферу молодшого школяра при виборі або поєднанні різних шляхів формування моральної вихованості. Отже, формування моральності учнів молодшого шкільного віку передбачає не ретрансляцію знань, умінь і навичок зі сфери морального виховання у системах «учитель – учень», «батьки – дитина» тощо, а створення у закладі освіти та за межами належних педагогічних умов, у яких будь-яка педагогічна проблема буде переживатися дитиною як життєво важлива і розв'язуватиметься на особистісному рівні як вибір і відповідальність за її наслідки [2, с. 8].

З метою успішної взаємодії педагог може організовувати та проводити певні виховні заходи, свята, тернінги, екскурсії, квести, проекти за участі батьків на основі використання ідей гуманізму.

Проблема взаємодії родини і школи присутня і у працях «Думки про виховання» Дж. Локка. Він розкриває для батьків у своїй праці систему виховання і навчання джентльмена, та перш за все цьому мають сприяти авторитет і педагогічно доцільна поведінка батьків [1, с. 37]. Лише за активної участі батьків у різноманітних справах і заняттях, пов'язаних з вихованням і освітою дітей, досягається вироблення педагогічних умінь. Тому педагог має систематично і активно розповсюджувати і прищеплювати педагогічні знання, допомагати сім'ям усвідомлено виховувати дітей, пропагувати кращий досвід родинного виховання, стимулювати наступність між сімейним та суспільним вихованням. Особливу увагу вчитель має звертати на ефективність використання тренінгів з батьками на морально-етичні теми. Такі заходи містять вправи для покращення умінь взаємодії з дітьми, формування моральних цінностей учасників тренінгу, сприяють покращенню стосунків між батьками та дітьми, розумінню важливості морального виховання та

усвідомлення моральних цінностей. Використання під час тренінгу рольової гри допомагає батькам зрозуміти причину вчинку їхньої дитини, а також відчувати на собі ситуації, які можуть виникати у житті молодшого школяра.

Разом з тим, вагоме місце у реалізації завдань морального виховання учнів займають свята виховного змісту із залученням батьків. Адже зміст свята значно впливає на моральну свідомість батьків та учнів, при цьому виховується патріотизм, повага до старших, працьовитість, доброта, чесність. Способів взаємодії з батьками є безліч, але головне у такій роботі – впроваджувати ці методи та форми у практику. Тоді буде високий рівень сформованих моральних якостей у дітей.

Задля досягнення високого рівня моральної вихованості, важливо створювати учням сприятливі умови. Батьки, які є учасниками освітнього процесу, мають бути залучені до цього, адже ефективність морально-виховної роботи педагога у багатьох випадках залежить і від уміння співпрацювати з батьками, знаходити спільну мову, спиратися на їх допомогу, підтримку [5]. Батьки мають знати і координувати оточення своєї дитини, яке значною мірою впливає на моральне виховання особистості, знати вподобання, захоплення, улюблених героїв. Завдяки спільній роботі з батьками вчитель буде мати змогу успішно реалізовувати мету морального виховання.

Раніше заклади освіти працювали лише з батьками учнів в інтересах розвитку дитини і реалізації її права на освіту. Сьогодні освітяни працюють в громаді для населення для захисту всіх прав людини і прав дитини як центр соціальної допомоги [4]. Ця функція взаємодії передбачає знання освітянами прав дітей, людини, прояву їх порушень, взаємодії з відповідними структурами (служба у справах дітей, поліція тощо). Тобто правова просвіта освітян на часі – особливо як інформаційна функція їх в громаді, переадресація до ресурсів і надавачів соціальних послуг як гарантій реалізації прав людини.

Сьогодні Україна переживає нелегкі часи військової агресії з боку РФ. Однак попри нелегкі роки протистояння українці не лише не втратили бойового духу і прагнення перемогти, а й потроїли це бажання. Саме зараз почало

формуватися громадянське суспільство, а патріотизм перейшов із декларативної категорії в якісно нову – осмислену. По всьому світу українці стали гуртуватися для спільної боротьби, допомагати Збройним силам України, популяризувати наші українські символи, підтримувати виробництво та активно волонтерити. Саме в цих умовах зародилися нові тенденції морального виховання молодшої генерації українського народу. Формування патріотизму стійких українських світоглядних позицій, вивчення історичної і культурної спадщини, звернення до традицій, звичаїв, обрядів, національного одягу, пісень – це ті особливі тенденції сучасної педагогіки партнерства. Отже, можемо відмітити, що моральне виховання молодших школярів сьогодні вийшло на якісно вищий рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдіянц Г. Педагогічний вплив учителів і батьків на формування духовності молодших школярів / Г. Авдіянц // *Рідна школа*. 2021. №1. С. 36-39.
2. Даниляк Р. З. Ідеї морального виховання молодших школярів на сторінках вітчизняної дитячої періодики (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Руслана Зіновіївна Даниляк; Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2017. 21 С.
3. Романишин Л. Василь Сухомлинський про формування духовного світу дитини / Л. Романишин // *Початкова освіта*. 2018. Червень (№23-24). С.5-6.
4. Трубавіна І. М, Каліна К. Є. Консультування вчителями сімей з дітьми в Україні в умовах війни. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2022, Вип. 58. С. 72-82. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/3996/3987>
5. Шульга Л. А. Інноваційні підходи до формування моральних переконань молодших школярів / Л.А. Шульга // *Педагогіка і психологія*. 2022. №1. С. 148-154.

УДК 35:321.01

Дияк Вадим Валерійович,
доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби України,
м. Хмельницький

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Термін *ідентичність*, який веде своє походження зі сфери психології, достатньо розмитий вже у своїх основоположних параметрах: адже за своєю природою він є дещо двозначним, конфліктним. З одного боку, людині властиво ідентифікувати себе з певною соціальною групою, з іншого боку, не менш важлива для людини й ідентичність її особистості самій собі, власна неповторність та оригінальність. Зокрема, те почуття цінності особистості, власного Я, яке запровадила християнська цивілізація, спричинило формування таких основоположних концептів сучасного політичного мислення, як право на життя й взагалі права людини, свобода совісті, проблема влади тощо.

Проблема множинної ідентичності стала особливо актуальною завдяки процесам глобалізації, мультикультуралізму, розвитку технологій, коли ідентичність людини перестала визначатись її походженням, приналежністю до певного соціального прошарку та відповідними культурними зразками [4, с. 59]. Множинна ідентичність стає ще більш актуальною з розвитком інформаційних технологій, а проблема вибору (трансформації, зміни) ідентичності загострюється у часи війни.

Вітчизняна наука останнього десятиліття, не ігноруючи невідворотність глобалізації та майбутньої духовно-культурної інтеграції людства, не втрачає, однак, з поля уваги й тієї очевидної усе зростаючої конфліктності культур, яка спостерігається в сьогоденному світі й виразно акцентується війною, що її розв'язала росія проти нашої держави.

Традиційна опора на національний образ світу, на політичні доктрини, притаманні даному суспільству протягом довгого часу, втрачають свою надійність. «Складність ідентифікаційних процесів у різних країнах світу пояснюється одночасним проявом тенденцій до політизації ідеї культурних відмінностей, вичерпанням «старих» сценаріїв мультикультуралізму, недостатністю ресурсів множинної ідентичності. Наразі сучасні держави намагаються зберегти свій авторитет, культурні цінності та традиції в умовах

транснаціоналізації» [5, с. 276-277]. До цього додається й та обставина, що «однією із форм боротьби за ідентичність є примус до ідентичності, який перш за все розуміється як політичний примус...» [2, с. 30]. У цілому ж забезпечення національної однаковості, формування української політичної нації в чисто політичній площині (дихотомія «руського мира» і українського духовного світу, національний образ світу в контексті глобалізації тощо) стикається, як свідчить уся наша пострадянська історія, з численними труднощами.

Ідентичність можна розглядати як діалектичну єдність доцентрових і відцентрових тенденцій в культурі, що завжди перебуває в неврівноваженому стані. З початком повномасштабної війни росії проти України наше суспільство почало виразно трансформуватися. Опитування, проведене соціологічною групою «Рейтинг» у лютому 2023 р., наочно репрезентує позитивні зміни в аспекті національної ідентичності. Так, «абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (порівняно з 2021 роком показник зріс з 76 до 94%). Половина ідентифікують себе європейцями (подвійний ріст)», а «головна емоція, яку відчують респонденти, думаючи про Україну – гордість. Внаслідок повномасштабного вторгнення і героїчного спротиву українського народу цей показник виріс більш ніж вдвічі – з 34 до 75%» [3, с. 4]. Російські ракети, які щодня падають на територію нашої країни, стали тим тригером, що значно пришвидшив процес остаточного формування української політичної нації. Україна з її постколоніальним синдромом, напевне, ще довго би перебувала у лабетах *колоніальної ідентичності*, протягом десятиліть притаманної багатьом нашим співвітчизникам. Утім, міф про спільну історію та «родной русский язык» стрімко відходять у минуле на тлі безперервних обстрілів з боку росії. Не можна стверджувати, що колоніальна ідентичність повністю зникає – вона проявляє себе на рівні цитування радянських стрічок або пісень, наприклад, але тепер для переважної більшості українців це пов'язано скоріше з фактами особливостей пам'яті старшого покоління, аніж свідомим вибором (навіть для того ж старшого покоління).

При цьому відзначимо, що наша «віртуальна» або «мережева» ідентичність може бути для нас більш реальною, ніж те, як ми позиціонуємо себе у не-цифровому світі. «Реальність даної сфери обумовлюється її повсюдним розширенням, а віртуальність визначається тим, що під впливом мультимедіа в ході формування особистості змінюються її картина світу, ціннісна система, уявлення про світ, які є стрижневими, більш істотними, аніж вплив живих, навіть найближчих людей» [1, с. 39-40].

Тепер, при формуванні нової ідентичності різні її аспекти можуть бути конфліктними, що, до речі, навіть не завжди усвідомлюється самою цією людиною; сама ідентичність при цьому постає *фрагментованою*. Це може бути небезпечним для соціуму та таїти у собі конфліктні ситуації, що ми вже спостерігаємо. За певними маркерами людина сприймається як «Свій», але за іншими – постає як «Чужий», і в чорно-білому світі суспільства в стані війни, не схильному до півтонів, такий «напів»-Свій радше сприйматиметься як «Чужий».

Таким чином, можна констатувати, що у сучасному українському суспільстві відбуваються виразні зміни, пов'язані з повною зміною або суттєвими трансформаціями ідентичності. Множинна ідентичність виникає в епоху Модерну, коли людина перестає бути представником лише тієї соціальної страти, в якій вона народилася й цінності якої представляє. У сучасному глобалізованому світі кожна особистість поєднує різні типи ідентичностей, і протягом життя може неодноразово змінювати їх. Однією з точок біфуркації, в якій трансформуються ідентичності цілого соціуму, виступає війна. Під час російсько-української війни особливо яскраво це проявляється на рівні національної ідентичності, менше – на рівні культурної. Опитування фіксують позитивні зміни щодо ідентифікації переважної більшості представників українського суспільства саме як українців (мова йде про політичну, а не етнічну націю). Щодо культурної ідентичності, то тут також фіксуються позитивні зміни, але не настільки репрезентативні. Утім, промовистою є кількість людей, які перейшли на українську мову, перестали споживати

російський культурний продукт та відвідувати храми Московського патріархату. Водночас швидкі зміни на рівні самоідентифікації індивіда нерідко призводять до фрагментованої ідентичності, різні аспекти якої є неузгодженими (або навіть конфліктними), що руйнує цілісність особистості. Нерідко ми можемо спостерігати ситуацію, коли людина зробила чіткий вибір в одній ідентичності (наприклад, релігійній, перейшовши від УПЦ (МП) до ПЦУ), але не готова відмовитися від іншої (скажімо, мовної – продовжуючи спілкуватися російською мовою). Подібні ситуації залишаються непоодинокими, і такі фрагментовані ідентичності не лише є дисгармонійними для самої людини, але також загрожують конфліктами для соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Множинна ідентичність особистості у мережевих умовах: до антропологічних засад інформаційного права *Інформація і право*. 2020. 3(34). С. 34-45.
2. Катаєв С. Л. Примушення до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу) *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2018. 41. С. 29-34.
3. *Комплексне дослідження соціологічної групи «Рейтинг» «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року» (2023)*. Взято з https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf.
4. Триняк М. В., Руденко С. О. Феномен множинної ідентичності в контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. 3 (58). С. 58-72.
5. Хашиєва Л. В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. 1. С. 276-283.

УДК 811-112

Добрянський Володимир Казимирович, археолог, спелеолог, дослідник старожитностей, фортифікацій і топонімії краю, Тернопільське відділення НТШ ім. Т. Г. Шевченка, селище Нагірянкa Чортківського району

ЗАВОДСЬКЕ ЧИ ЛИПНИКИ: У ПОШУКАХ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ

Із давніх-давен **топоніми** були комунікативною сферою взаємозв'язку між людьми й формувалися впродовж багатьох століть. Їх становлення відображає шлях розвитку суспільства, господарську діяльність населення, природний ландшафт і навколишнє середовище, в якому проживала людина. Топоніми не виникали на порожньому місці. Вони завжди мотивовані та мають реальне історичне підґрунтя. Сьогодні **топонімія** – цінне джерело інформації в галузі *археологічних, географічних та історичних досліджень*.

Землі Галичини, перебуваючи під владою Першої і Другої Речі Посполитої чи Австро-Угорщини, не зазнавали суттєвих змін у перейменуванні власних географічних назв, на відміну від теренів УРСР упродовж понад 70 років існування так званої радянської влади. Без вагомих підстав і реального історичного підґрунтя комуністи ліквідували давні історичні назви поселень, натомість виникали всілякі *«вересневі», «жовтневі», «Комінтерни», «Ленінські», «Стаханови»*. Керівництво КПРС у шаленому буревії рухалося *«семимильними кроками»* до вершин *«комуністичного майбуття»* так, що параноїдальні ідеї про *«світле майбутнє»* та її ідолів намагалося назавжди *«увіковічити»* у власних географічних назвах. Такі назви поселень Тернопільщини, як **Гадинківці, Босири, Бабинці, Костільники** їм були немилозвучні. В інших випадках цю символіку підсилювали штучні назви на зразок **Світле, Гранітне, Урожайне, Збручанське**.

Після здобуття незалежності України населені пункти почали поступово повертати свої давні історичні назви. Але значний відсоток поселень навіть у нас, на Тернопіллі, яке славне своїми патріотичними і національно-визвольними традиціями, досі зберігає ті назви, які штучно прищепила радянська влада. Таким символом *«усепереможного комунізму»* досі залишається селище міського типу **Заводське** Чортківського р-ну Тернопільської обл., що за новою адміністративно-територіальною реформою є центром територіальної громади.

На перший погляд може здатися, наче історія заснування селища розпочалася не так давно. Тоді, у середині 1970-х років, на широкому й розлогому рівнинному полі, яке з обох сторін оточене лісами, а місцевий колгосп села **Угринь** сів пшеницю, вирощував тютюн, кукурудзу та цукрові буряки, вмить розпочалося *«велике будівництво»* найпотужнішого гіганта цукрової промисловості. У звітах комуністів це була *«ударна комсомольсько-молодіжна будова»*. Флагманом, або *«першим ешеленом»* тодішнього *«гіганта соціалістичного будівництва»*, стали комсомольці різних вікових категорій. Проте спочатку тут були *«зеки»*, тобто особи, що проживали на *«курортах»*, обгороджених *«колючкою»*, у яких закінчувався термін перебування *«на зоні»*. Для їхнього *«комфортного проживання»* і *«нового місця праці»* було збудовано одну з перших будівель під назвою *«комендатура»*. *«Другим ешеленом»* також були комсомольці різних національностей і вікових категорій із числа цивільного населення, що походили із тутешніх і дуже далеких поселень на широких ланах-просторах імперії під назвою СРСР.

Ось тоді в час *«розвинутого соціалізму»* (у середині 1980-х *«перебудова»* з *«новим мисленням»* назвала його епохою *«застою»*) було оголошено *«конкурс»*, щоб новостворений мікрорайон Чорткова відокремити від міста, створивши окреме селище із власною назвою. Не відомо, як обговорювали це питання партійні кола, але влада постановила: селище матиме назву **Заводське**. Тому Указом Президії Верховної Ради УРСР, № 2133-Х, від 2 липня 1981 року новозаснованому населеному пункту присвоєно назву **Заводське**. Цей Указ затвердила Тернопільська обласна рада, ухваливши рішення: *«Про присвоєння найменування новозбудованого населеного пункту Чортківського р-ну Тернопільської обл»* від 28 липня 1981 року, у якому **Заводське** було віднесено до категорії селищ міського типу [4, с. 443].

На перший погляд нічого дивного, все зрозуміло: цей ойконім виник способом субстантивації та онімізації форми середнього роду прикметника із суфіксом *-ськ(ий)*, похідного від апелятива *завод* [3, 213]. У комуністичні часи репресій, *«розвинутого соціалізму»*, *«застою»* з *«перебудовами»* слово *завод* –

це символ соціалізму, п'ятирічок, трудових буднів, виробничих змагань, революцій і боротьби пролетаріату із капіталізмом. Саме заводський пролетаріат, керований комуністичною партією, здійснив у 1917 році «*жовтневий переворот*». Дарма що новостворена країна перетворилася на нову диктатуру, в якій знищено мільйони українців під час голодоморів, у тюрмах і таборах, а пролетаріат на *заводах* отримав статус раба. Найважливіше, що *завод* – символ соціалізму й побудови комуністичного майбутнього.

Комуністам було байдуже, що первісна назва поселення мала милозвучну назву **Липники**, адже поруч розташований однойменний хутір, заснований у кінці XIX століття. У 1950-х роках його приєднали до села **Пастуше**, де було 27 дворів і проживав 121 житель [4, с. 443]. Його історична назва постала семантичним способом від географічного терміна **липник**, що означає «*липовий ліс*», «*невеликий липовий ліс*». Тобто назва хутора походила від урочища *Липник*, назва якого зумовлена тим, що на цій ділянці великого лісового масиву *домінували насадження липових дерев* [1, с. 6; 2, с. 237].

Тепер постає риторичне запитання: чи варто перейменовувати **Заводське** на **Липники**? Так! Адже **Липники** – це первісна назва поселення, а **Заводське** – *вторинна, штучна назва*.

Тепер найцікавіше: *нинішній завод* – *уже не завод*. Його продавали й перепродували, він переходив від одного власника до іншого, ставши якимось цехом компанії «*Радехів-цукор*». Його великі й потужні цехи раніше могутньої цитаделі так спорожніли, що сьогодні в них вітер віє і свище, а могутні бетонні стіни-мури вже розсипаються.

Стосовно повернення історичної назви **Липники** теперішньому нп **Заводське**, то всі крапки над «і» поставить його величність час. Передусім це залежатиме від місцевих депутатів, громадськості та керівництва територіальної громади. У цьому проявиться їхня справжня суть: чи вони байдужі до свого історичного минулого, відображеного в давніх назвах поселень, а чи розумні та освічені люди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Добрянський В. До питання перейменування Заводського на Липники, або пошук історичної справедливості. //Свобода. № 26 (222) 7 квітня 2021 року. с. 6.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 томах. Київ: «Наукова думка», 1983-2012. Т. 3 (К-М), 1989. 552 с.
3. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
4. Тернопільщина. Історія міст і сіл.: В 3 томах. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2014. Т. 3 (Монастирський, Підволочиський, Підгаєцький, Тербовлянський, Тернопільський, Чортківський і Шумський райони), 2014. 608 с.

УДК 37.018

Дуванська Катерина Олександрівна,
асистентка кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЗГУРТОВАНOSTІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ МІГРАЦІЇ

З 24 лютого 2022 року, від початку повномасштабної військової агресії з боку російської федерації проти України, в країні спостерігаються руйнівні наслідки, включаючи знищення інфраструктури, масове переміщення людей та велика кількість жертв серед цивільного населення. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на 21 листопада 2023 року кількість осіб, які виїхали з України становить понад 6 млн. Така хвиля мігрантів з України до сусідніх держав стала найбільшою міграційною кризою з часів Другої світової війни.

Міграційні процеси, безумовно, є природною частиною глобалізованого світу, але за певною межею вони можуть становити загрозу для цивілізаційної ідентичності країни. У контексті сучасних викликів Україна, яка переживає війну та значний відтік населення, стикається з цією загрозою, що може вплинути на її національну суб'єктність і цілісність. Тому сьогодні питання збереження національно-культурної ідентичності українців є одним із ключових викликів для нашої держави, від успішного вирішення якого залежить не лише її сьогодення, але й майбутнє як незалежної, суверенної країни.

Тема збереження національно-культурної ідентичності активно досліджується в сучасній соціогуманітарній науці України. Значна увага приділяється питанням національної самосвідомості, колективної пам'яті, ролі мови, культури та релігії у формуванні національної ідентичності, а також впливу війни на трансформацію цих процесів. Науковці, зокрема, досліджують способи консолідації українців в умовах зовнішніх викликів, роль громадських і державних інститутів у підтримці національної ідентичності як в Україні, так і за її межами.

Особливо помітними дослідженнями щодо питань збереження національно-культурної ідентичності та згуртованості українців є роботи: Я. Грицак, який розглядає історичні аспекти, аналізуючи вплив війни на культурну самосвідомість українців і формування нової національної ідентичності через мистецтво, літературу та історичну пам'ять; історик Н. Яковенко зосереджує свою увагу на культурних засадах національної ідентичності українців і досліджує, як історичні наративи та національна пам'ять сприяють згуртованості нації під час війни; політолог В. Кулик підкреслює важливість використання української мови та її вплив на формування єдності українців; культуролог О. Романенко відстежує, як війна сприяє зміцненню національної ідентичності та переосмисленню національних символів, особливо у взаємозв'язку з глобальними процесами та інтеграцією в європейське співтовариство; педагоги В. Олійник, О. Овчарук, І. Савченко вивчають роль освіти у формуванні патріотичної свідомості та національних цінностей серед дітей та молоді. Але попри численні дослідження, що підкреслюють важливість освіти як засобу консолідації нації та формування національної самосвідомості, існують значні прогалини у вивченні таких явищ, як виховання патріотизму, викладання історії та культури, зміцнення громадянської відповідальності, впровадження мовної політики та психологічної підтримки молоді.

Для того щоб перейти до всебічного аналізу впливу міграційних процесів на формування та трансформацію національної ідентичності, необхідно

спочатку здійснити концептуалізацію самого поняття «національна ідентичність». Важливо відзначити, що його визначення є багатограним і потребує звернення до ширшого терміну «нація», оскільки саме в рамках національної спільноти формується відчуття спільності та ідентичності її членів.

В сучасній українській науці поняття «нація» часто розглядається в контексті державотворення та процесів національного самовизначення, де важливою складовою є мова, культура і територіальна єдність. Більшість українських дослідників визначають націю як соціокультурне явище, що поєднує спільноту людей на основі етнічних, мовних, культурних та історичних ознак. Нація формується на основі спільного історичного розвитку та усвідомлення спільної долі [1].

В свою чергу національна ідентичність розглядається як динамічний процес, що зазнає змін під впливом політичних і соціальних умов, підкреслюючи її нестабільний та неуніфікований характер, що перебуває в постійному процесі трансформації внаслідок міграційних потоків, культурних обмінів та глобальних комунікацій [3]. Таким чином, національна ідентичність не є статичною характеристикою, а, скоріше, живим явищем, що відображає складні взаємозв'язки між індивідами та їх соціокультурними контекстами.

Тому питання збереження національної ідентичності та згуртованості українців за кордоном під час вимушеного переміщення та міграції через війну в Україні є актуальним і багатовимірним. Воно охоплює як індивідуальні, так і колективні механізми, за допомогою яких українці прагнуть зберегти свою культурну, мовну, історичну та соціальну самобутність у нових умовах.

До основних чинників збереження національної ідентичності належать:

- **мова**, як один із ключових елементів збереження національної ідентичності, передбачає активне її використання в нових країнах перебування, що стає важливим засобом підтримки зв'язку з національною спадщиною через організацію українських шкіл, культурних центрів та мовних курсів для дітей і дорослих;

- **культурні та релігійні традиції**, зокрема святкування релігійних свят, організацію фестивалів, виставок та культурних заходів, які допомагають зберегти почуття спільності, приналежності та національної самосвідомості;

- **соціальні мережі та медіа**, саме завдяки цифровим технологіям українці мають можливість зберігати постійний зв'язок з Україною та один з одним через соціальні мережі, медіа, інтернет-ресурси;

- **громадські об'єднання** – активні українські громадяни за кордоном об'єднуються у громадські організації, які через колективну діяльність займаються питаннями підтримки новоприбулих, організацією допомоги Україні, впровадженням волонтерських ініціатив, просуванням ідей збереження національної ідентичності та культурної спадщини;

- **освіта та інтеграційні програми** – створення освітніх програм, які охоплюють вивчення історії, культури, національної ідентичності України та сприяють збереженню зв'язку з батьківщиною, національними коренями і допомагають передавати знання про національну спадщину новим поколінням українців, які народжені, виховані або виховуються за кордоном.

Таким чином, національна ідентичність стає особливо помітною у періоди суспільних трансформацій, коли на передній план виходять цінності, права і свободи кожної особистості як основи формування сильного та згуртованого суспільства. Саме ці питання гармонійно відображені в основоположному документі, що містить ціннісні орієнтири для кожного громадянина України – Українській хартії вільної людини (УХВЛ). Хартія є важливим моральним і етичним документом, який наголошує на праві людини бути вільною та самовизначеною як на рівні особистості, так і в контексті її національної приналежності[4].

У контексті згуртованості українців в Україні та за кордоном, УХВЛ слугує моральною платформою для консолідації суспільства і її застосування сприяє:

- по-перше, підвищенню національної ідентичності через усвідомлення спільних цінностей і цілей, що сприяє єднанню в умовах

зовнішніх загроз та внутрішніх викликів. Хартія підкреслює важливість свободи, людської гідності та відповідальності перед суспільством і державою, створюючи етичну основу для кожного українця, незалежно від місця проживання, усвідомлювати свою приналежність до нації. Формування чіткої національної ідентичності на основі УХВЛ допомагає згуртувати як громадян України, так і українську діаспору, об'єднавши їх навколо спільних цінностей, історії та культури;

- по-друге, формування соціальної солідарності як в Україні, так і серед української діаспори, відбувається через акцент на таких поняттях, як взаємодопомога, відповідальність перед суспільством, повага до прав людини. Соціальна солідарність, визначена через призму УХВЛ, базується на принципах взаємодопомоги, підтримки та відповідальності. У контексті діаспори, це стимулює створення мереж підтримки українців за кордоном, пришвидшує адаптацію їх до нових умов і зберігає міцний зв'язок з рідною країною. Ухвалення цих цінностей сприяє побудові суспільства, яке здатне мобілізувати свої ресурси для спільного блага в умовах криз, під час війни або соціальних потрясінь;

- по-третє, інтеграція діаспори через спільні етичні норми, які дозволяють українцям зберігати культурну ідентичність, будучи частиною глобального суспільства. Хартія пропонує етичні орієнтири, які дозволяють українцям за кордоном зберігати національні цінності та спільно формувати позитивний імідж України на міжнародній арені, що сприяє розвитку єдиного культурного простору між Україною та діаспорою, стимулюючи збереження національної мови, традицій та спадщини в умовах іншого культурного середовища. Крім того, Хартія може допомогти діаспорі залишатися активним учасником розвитку України, сприяючи інвестиціям, культурному обміну та міжнародній підтримці української державності;

- в-четвертих, формування єдиного інформаційного, культурного та морального простору між українцями за межами України надає інструменти для

зміцнення ідентичності через спільні цінності та етичні принципи, що дозволяють підтримувати зв'язок незалежно від географічної відстані.

Таким чином, в умовах військової агресії, активної інформаційної війни та масових вимушених міграцій, проблема збереження ідентичності набуває особливого значення, оскільки національно-культурна самобутність є основою для згуртування суспільства, зміцнення державних інституцій та протидії зовнішнім загрозам. А Українська Хартія вільної людини (УХВЛ), яка є вагомим етичним документом, може слугувати дороговказом для збереження культурної унікальності, розвитку інформаційних зв'язків та налагодження діалогу між різними частинами української спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воропаєва Т. С. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі. Українознавство. 2010. № 4. С. 174–177.
2. Пірен М. «Українська Хартія вільної людини» – стратегія оновлення державного управління. Психологія особистості. 2013. № 3. С. 86–90.
3. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2011. 336 с.
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

УДК 342

Захаров Євген Юхимович,
член Ініціативної групи «Першого грудня», голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини, м. Київ

ЦІННОСТІ ПРАВОЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УХВЛ

Мені здалося цікавим розглянути цінності правозахисту через призму Української хартії вільної людини і при цьому розрізнити ставлення «старих» правозахисників, які діяли у 60-80-х роках минулого століття і сучасних правозахисників. Серед 10 авторів УХВЛ четверо пройшли радянські табори, ще як мінімум двоє були близькі до дисидентського кола, отже, більше половини авторів Хартії є носіями дисидентської етики. Це не могло не позначитися на тексті УХВЛ, по ньому розсипано багато зауважень, які прямо

пов'язані з правозахистом. Тим не менше, мета написання УХВЛ була іншою, і цінності правозахисту стосуються насамперед тих, хто професійно працює в цій царині, тому багато в чому відмінні від цінностей УХВЛ, це природно.

Діяльність українських дисидентів спиралася на традиції, закладені українськими земляцтвами ще в повоєнних сталінських таборах. «Саме вони витримали основний тягар боротьби проти сваволі сталінсько-берієвського періоду і тепер є взірцем, який надихає і з'єднує тих, хто не захотів зректися своїх переконань людей честі і обов'язку...» – писав Валерій Марченко. Переважна більшість учасників Норильського та Кенгирського повстання в сталінському ГУЛАГУ були українцями. «Вірус непокори», жага свободи штовхнули політв'язнів на захист своєї честі й гідності, не зважаючи, здавалося, на вірну смерть. Цей «вірус» надихав дисидентів 60-80-х у прагненні «називати речі своїми іменами» (Сверстюк), саме він, зрештою, вивів людей на Майдани 21 листопада 2004 та 2014 років, був рушійною силою перемоги двох українських революцій і є сьогодні основою захисту країни від російської агресії. Отже, головною цінністю правозахисту була і залишається свобода, вона є синонімом усього комплексу прав людини. Мати свободу – означає вільно чинити власною долею. Немає нічого більш жахливого, ніж залежати від волі іншої людини чи волі державної інституції.

В УХВЛ «бути вільним» також є першим постулатом.

Гідність була і залишається другою ключовою цінністю правозахисту. Йдеться про загальну людську гідність, яка належить всім, від немовляти до злочинця, а не про особисту гідність (те ж саме, що честь чи репутація), яка зростає як результат добрих вчинків і втрачається внаслідок злих. Гідність є найкращим індикатором порушення свободи. Відчуття приниженості гідності завжди свідчить про несправедливість, свавільне насильство чи навіть злочинність дій того, хто її образив. В УХВЛ поняття гідності звужене до «національної гідності».

Важливою цінністю для правозахисників була і є незалежність – від політичної позиції, від суспільної думки, від держави. Зауважимо, що в УХВЛ

незалежність взагалі не згадується. У ставленні до держави «старі» правозахисники керувалися трохи переробленим шаламовським кодексом сталінського зека («Не вір, не бійся, не проси»): не вір агентам держави, не бійся їх і не проси нічого.

Сьогодні незалежність важить ще більше, оскільки значно більше під загрозою, ніж в 60-80-ті роки, – багато спокус. Вона означає принципову безпартійність, відмову від підтримки будь-якої політичної сили, від апріорної згоди з усталеними суспільними стереотипами, від сприяння з боку держави в будь-якій формі. Проте незалежність не повинна переходити в конфронтацію. Бентежить прокурорський тон багатьох громадських активістів стосовно держави, їхнє прагнення в усьому звинуватити владу. Джерело порушень прав людини – сама людина й ті структури, що вона створює. Ми маємо таку державу, на яку заслуговуємо, оскільки не змогли створити собі іншої. Краще сповідувати філософію вини, а не образи – значно конструктивніше шукати коріння своїх бід в собі, ніж в інших. Але значна частина «нових» правозахисників цього не усвідомлює.

Принципи «Не бійся!» та «Не проси!» залишаються актуальними для сучасного правозахисту, а ось «Не вір!» є сьогодні неприйнятним. Оскільки права людини мають на меті обов'язки держави щодо їх дотримання і забезпечення, а Українська держава декларує це своїм головним обов'язком в статті 3 Конституції, то правозахисники повинні вести з нею діалог, поки держава на нього здатна. Тема його – реальне дотримання державою прав людини. Тому стара формула правозахисту в 60-80-ті роки – «захист прав людини від організованого насильства, здійснюваного державою» – сьогодні повинна бути доповнена: «та сприяння державі в забезпеченні й захисті прав людини». Принцип взаємодії правозахисних організацій з державою сформулював у 1988 р. Сергій Ковальов: «Чесна співпраця неоднодумців». В усьому тому, в чому я згоден із владою, я готовий із нею чесно співпрацювати, а коли вона допускає помилки, я буду протистояти їй, використовуючи наявні

законні методи. Взаємодія з державою вимагає певного рівня взаємної довіри і поваги.

Справедливість є також темою діалогу правозахисників з державою. Треба розрізняти два різновиди цієї цінності – «процесуальну» справедливість, яка стосується результату застосування коректно побудованого правового механізму, та моральну справедливість, коли апелюють до цінностей, які не втілені в праві або недостатньо охоплюються правом. У цьому сенсі кажуть про соціальну справедливість, політичну справедливість, економічну справедливість і т. і. Уявлення про невідворотність покарання за злочин, що зло має бути покаране – це насамперед прояв відчуття справедливості.

Цінності неупередженості та терпимості сьогодні значно більше під загрозою, ніж у 60-80-ті роки. Для правозахисника принципово, щоб у суспільному дискурсі були репрезентовані усі позиції. У громадському житті мають відображатися і ліві, і праві, і центристи, всі напрямки політичної думки і соціальної активності. Правозахисник має бути терпимим до інших думок, зокрема, протилежних його поглядам. Він має поважати відмінності у мисленні, різноманіття громадських об'єднань та їхніх цілей. Заборони певних позицій тільки збіднюють інформаційний вплив на прийняття політичних рішень. Якщо уявити собі трьохрівневу систему інформація-політика-право у вигляді дерева – корені-стовбур-крона – то обмеження свободи інформації означає заборону кроною кореням жити стовбур. Таке дерево зачахне. Проте йдеться про терпимість до думок та ідей чи, ширше, до будь-яких проявів символічної реальності, а в реальності фізичній терпимість до насильницьких дій, до свавілля виключається. В умовах воєнної агресії Росії та засилля брехливої російської пропаганди ці цінності разом із свободою поглядів, слова та інформації вступають в колізію з цінностями національної безпеки та територіальної цілісності, а також національно-патріотичними почуттями. Нічого подібного в 60-80-ті роки не було. Цей конфлікт цінностей має розглядатися окремо в кожному конкретному випадку, оскільки єдиного рішення для всіх випадків не може бути.

З цінностями гуманізму та милосердя схожі проблеми, яких не було в 60-80-ті роки. «Старі» правозахисники апріорі були гуманістами, яких радянська держава жорстоко кривдила, і говорити з нею про милосердя не мало сенсу. Сьогодні такі розмови також малоперспективні внаслідок воєнного конфлікту з Росією, більше того, в умовах зростаючого насильства та ненависті ці цінності не підтримуються значною частиною громадянського суспільства, яку захопила жага помсти. На жаль, цього не уникнули й деякі організації, які ідентифікують себе як правозахисні, тоді як для правозахисника, взагалі кажучи, милосердя має бути вище за справедливість. Почуття жалю до жертв насильства може важити більше, ніж вмотивованість дій держави досягти справедливості. Байдужим правозахисник не може бути.

Що ж має робити правозахист під час війни? Ми вже третій рік документуємо воєнні злочини росіян для притягнення їх до відповідальності, допомагаємо правоохоронцям розслідувати злочини, аналізуємо та попередньо кваліфікуємо їх, надаємо правову, психологічну, гуманітарну, медичну та соціальну допомогу постраждалим від цих злочинів, розповсюджуємо інформацію про них в Україні та за кордоном. В нашій базі даних задокументовано більше 92 тис. злочинів – десятки тисяч загиблих і поранених цивільних, сотні тисяч зруйнованих будівель, десятки тисяч незаконно затриманих та зниклих безвісти, тисячі жертв катувань...

Природно, що переживання частки цього кошмару в своєму житті тягне за собою ненависть до керівництва російської держави та російських воєнних. Ця ненависть найчастіше переноситься на все російське – країну, громадян, мову, літературу та мистецтво. Можна сказати, що вона стає всеохоплюючою.

Саме внаслідок панування ненависті в суспільної свідомості сьогодні особливо гостро усвідомлюється аксіоматика прав людини: правда є вищою за закон; вище за правду – справедливість; вище справедливості – милосердя; вище милосердя – любов. Ненависть руйнує насамперед тих, хто ненавидить, вона спустошує душу, примітивізує почуття і розум, і суттєво шкодить нації.

Я вважаю, що ненависть є природною на полі бою, де російський солдат має бути знищений. Але щойно такий солдат потрапив у полон, ненависть має відступити. Як мінімум для того, щоб убезпечити себе від перетворення на вбивцю неозброєного.

Ненависть до всіх росіян є ірраціональною: не можна оцінювати людей за їхнім громадянством, а тільки – за їх діями і словами. І не можна забувати, що хоча відкритих опонентів путінському режиму й небагато – не більше 5% від чисельності населення РФ – але вони публічно виступають проти російської агресії, допомагають українським бранцям, наражаючись на кримінальне переслідування з термінами покарання до 25 років позбавлення волі. Ці люди часто допомагають українським біженцям виїхати з Росії, збирають для них кошти.

Я переконаний, що нам необхідно спільно з російськими правозахисниками захищати наших військовополонених та цивільних ув'язнених, без них ми просто нічого не зможемо зробити. Словами подяки цим безстрашним людям я хочу закінчити свій виступ. Я хочу висловити щирі подяки ЗСУ, які захищають наші життя.

Слава Україні!

Зварич Ганна Володимирівна,
доктор філософії (PhD) освіта/педагогіка,
директор Освітньо-наукового центру
Патріарха Йосифа, м. Тернопіль

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ – ОСНОВА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГА

На долю українського народу випало надзвичайно болісне, жорстоке і складне випробовування – вижити в умовах війни, яка з різними наслідками охопила всіх громадян нашої держави. Так географічно розміщена наша держава Україна, що ми опинилися в центрі великої геополітичної гри. Ця війна ведеться на всіх фронтах, починаючи із засобів масової інформації, пропаганди та закінчуючи економічним і фізичним знищенням. Ця війна є

національно-визвольною боротьбою української громадянської нації за право на власне існування і майбутнє, за незалежність, свободу і гідність наших громадян. Знищення українства стало політичною програмою російського керівництва. Жорстокість загарбника – це результат сформованої в авторитарному суспільстві індивідуальної свідомості.

Уже десять років ми живемо в умовах війни, коли брутально порушуються усі міжнародні правила і порядки, конвенції і закони, Божі заповіді. Два роки живемо у часі хаосу і щоденної травми, на дуже вузькій межі між світом, який ми знали і непевним завтра. Кожен день породжує нові бентежні виклики, розпач і ненависть поневолюють нас, вражають нашу гідність, нашу свободу.

Резильєнтність – термін запозичений з фізики, як здатність твердих тіл відновлювати свою форму після механічного тиску. Особливо актуальною проблема резильєнтності постала в ситуації, коли більшість людей не має досвіду переживання трагедії війни, що принесла на нашу землю страждання (тривоги, смерть, каліцтва) та втрати перспективи життя для багатьох людей, для учасників освітнього процесу. Одним із компонентів резильєнтності є віра і духовність. Люди часто знаходять підтримку у вірі при подоланні викликів і відчують, що вона дає їм мудрість і силу. Резильєнтність для українця, у час дії правого режиму воєнного стану, екзистенційного виклику «бути» чи «не бути», це – вистояти, перемогти і відродитися. Автори Хартії запропонували десять орієнтирів, систему цінностей для ідентифікації українця, щоб жити як «вільна людина у вільній країні». Людина розпочинається зі свободи, тому важливо усвідомити власну свободу. Лише свобода творить у душі достатньо простору для справжньої радості. Світ, у якому живемо: це пастка, чи це можливість?

Пізнання самого себе необхідне для усвідомлення й розуміння власного призначення та його досягнення, для розуміння того, чому певні речі пов'язані з власною особистістю, відбуваються так, а не інакше. А особливо власного ставлення до себе самого, до інших людей, до держави, до світу, до речей, до

життя. Педагог у реальному світі, повинен вміти взаємодіяти з собою, з іншими, ефективно реагувати на всі «виклики» та «бути» господарем свого життя. Хартія дає нам дороговкази, як вистояти у час воєнного лихоліття:

- ✓ Бути людиною, та ще й відповідальною;
- ✓ Бути українцем;
- ✓ Бути активним;
- ✓ Бути господарем, лідером, суспільством, тощо

Саме заклад освіти, як відкрита спільнота, має відзначатися доброю й творчою атмосферою, гармонійністю стосунків між усіма учасниками освітнього процесу. У нинішню пору надзвичайно важливим є перехід від закладу освіти, як суто інституційного закладу до закладу-спільноти. Для формування спільноти йдеться про формацію педагога на цінностях Української Хартії вільної людини, про високоякісний професійний підхід до освітньої діяльності, вміння підтримувати життєздатність спільноти, розвиток лідерської компетенції. Лише та спільнота закладу освіти, де присутня спільність місії усіх її членів (учасників освітнього процесу) та свідоме врахування відмінності їхніх ролей, набуває рис справжнього творчого простору сповненого турботливою взаємною любов'ю, про що навчає четверта цінність Хартії – «Любити».

Педагог покликаний оволодівати різними підходами до своєї діяльності, що має базуватися на засадах високого професіоналізму, взаємної поваги, прагнення до порозуміння на основі цінностей Хартії.

За словами святого Папи Івана Павла II, що за війну відповідальні не тільки ті, які її безпосередньо розв'язують, а й ті, хто не чинить усього можливого, що в їхніх силах, аби їй перешкодити, у закладі освіти на основі цінностей Хартії плекається перемога. Бо майбутнє України, великою мірою, залежить від кожного з нас, від тієї відповідальності, яку ми зуміємо взяти на себе. Людське суспільство – це складна багаторівнена система комунікацій. Ціннісні засади Української Хартії вільної людини – це не гасла, це – онтологія, буття. Сьогодні часто говориться про суб'єктність України на міжнародній арені. Політики часто пропонують далекосяжні плани, проте вони не працюють без далекосяжних змін у людських серцях. Людям потрібна внутрішня зміна,

зміна способу життя, маємо змінитися глибоко всередині, щоб знайти шляхи вирішення наших найбільших проблем. І це педагоги формують у закладі освіти.

Ми живемо у часі хаосу, у зоні травми – на вузькій межі між світом, який ми знали, і непевним майбуттям. Доволі часто нас посідають сумніви того, хто ми є і яким буде сенс нашого життя у тому дивному новому світі, на порозі якого ми стоїмо. Цінності, які представляє нам Українська Хартія вільної людини, допомагають нам стати здоровішими та ціліснішими, ніж раніше, добрішими та рішучіше налаштованими створити світ, в якому дбатимемо про себе та любитимемо одне одного. У цьому полягає наше відродження:

- ✓ Бути людиною, та ще й відповідальною;
- ✓ Бути українцем;
- ✓ Бути активним;
- ✓ Бути господарем, лідером, суспільством, тощо

Тільки осмислена свобода, реалізована в дії, дозволить людині реалізувати власну свободу. Щаслива людина – вільна: вона завжди знайде чим поділитися, навіть якщо самій чогось бракує. Я маю стати собою, щоб послужити іншим. Зріла особистість та, котра правильно взаємодіє з реальністю, з світом, що нас оточує, та яка є собою. Виховний процес – це найкраща школа життя. А вчити життя – передавати від серця до серця моральні багатства. Український педагог, як один із ключових членів спільноти закладу освіти, покликаний робити гідний внесок у виховання кожного школяра

Вчити й показувати особистим прикладом, що жити потрібно гідно, і найглибша людська радість – жити в любові. Людина найцінніше благо у цьому світі. Україну врятують добре виховані люди на сучасних прикладах героїчної боротьби українського народу, українських воїнів за самовизначення і творення власної держави.

Саме цінності Української Хартії вільної людини допоможуть нам вистояти, перемогти і відродитися. А там, де з'являється навіть найменший здогад про власну свободу та гідність – темрява закінчується.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрій Зелінський. Семенові зорі. Львів. Видавництво Старого Лева. 2023. С. 481
2. Зварич Г.В. Заклад освіти – місце розвитку на основі цінностей Української Хартії вільної людини: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль. 2022. С. 178-183
3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

Зісельс Йосиф Самуїлович, учасник Ініціативної групи «Першого грудня», співпрезидент Асоціації єврейських організацій і общин (Ваад України), віцепрезидент Конгресу національних громад України, м. Київ

РОЗДУМИ ЩОДО РЕЛІГІЙНОГО АСПЕКТУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ідентичність – низка якостей, згідно з якими індивід чи група індивідів відносить себе або відноситься іншими до певної сукупності. Існують десятки типів ідентичностей: статева, професійна, етнонаціональна, релігійна, ідентичність за місцем походження, тощо. Хочу зосередитися на понятті національно-релігійної ідентичності, яка стоїть на фундаменті цивілізаційної ідентичності, тобто такої базової ідентичності, яку набувають народи, що сторіччями проживають на одному континенті.

На прикладі Майдану 2004 року можна побачити зіткнення двох моделей цивілізаційної ідентичності: європейської і євразійської. Європейська цивілізаційна ідентичність – це система цінностей, яка задекларована у Лісабонському протоколі 2009 році, як ціль, до якої намагаються дійти європейські народи.

Цивілізаційна ідентичність – це ставлення до базових, наріжних каменів людської цивілізації. Наприклад, ставлення до іншої людини, зокрема до старших людей, до людей протилежної статі, до сім'ї та роду, до свого місця народження, до своєї Батьківщини, до громадян інших країн, до свободи, до своєї відповідальності, до оточуючого середовища, до влади, до релігії, до

права і закону, тощо. Цивілізаційна ідентичність являє собою домінуючу систему цінностей у кожній цивілізації.

Різні цивілізації – різні системи цінностей.

Таблиця

Європейські цінності	Євразійські цінності
Простір свободи без внутрішніх кордонів	Євразійська держава максимально жорстко централізована та відокремлена від сусідів
Безпека без внутрішніх кордонів	Пошук внутрішніх та зовнішніх ворогів є безумовним атрибутом держави
Правосуддя без внутрішніх кордонів	Воля правителя вище будь-яких законів
Верховенство права, правовий простір	Корумпованість та залежність суду від верховної влади
Захист прав людини, зокрема прав дитини	Замість системи особистих прав існує ієрархія особистих привілеїв
Найвищою цінністю європейської держави є людина та її права	Найвищою цінністю євразійської держави є сама держава
Мир, безпека, сталий розвиток	Євразійська держава завжди суттєво воєнізована
Суворе дотримання та розвиток міжнародного права, зокрема, дотримання принципів Хартії ООН	Євразійська держава немислима без відчуття якоїсь вищої мети

Процес зміни цивілізаційної ідентичності – еволюційний. Цивілізаційна ідентичність складається сторіччями. Тобто трансформація цієї ідентичності не може проходити миттєво, це великий, довгий, тяжкий суперечливий шлях.

Впродовж 500 років на народ України впливали два потужних центри цивілізаційної ідентичності: з Європи – європейська ідентичність – із Сходу (Росії) – євразійська ідентичність. Українці не унікальні в цьому стані, бо вся низка країн, народів з півночі до півдня, які знаходяться між двома центрами цивілізаційної ідентичності, всі відчували на собі обидва впливи, починаючи від Фінляндії на півночі і закінчуючи Ізраїлем на півдні.

Відношення до релігії є одним із найважливіших наріжних блоків, фундаментів цивілізаційної ідентичності. Мається на увазі не конфесійна різниця, а те, що саме для конкретного народу чи цивілізації є найважливішим

у відношенні до релігії. Що більшість людей бачать у релігії для себе? Можна виділити парадигму: віра і закон, бо в ній є, з одного боку ірраціональне – це віра, а з другого боку раціональне – закон. В цій парадигмі бачимо зустріч двох типів мислення і життя – ірраціонального та раціонального. В залежності від того, який полюс навантажений більше, ми бачимо, що саме це характеризує відмінність одного народу від іншого, однієї цивілізації від іншої.

Якщо порівняти поняття «Десяти заповідей» (Декалог) як раціонального чиннику, і поняття благодаті – ірраціонального чиннику, то бачимо, що Захід (Європа) більш раціональний, тому там більше навантажені саме правила, заповіді існування людей і їхніх стосунків. Схід (Євразія) більш емоціональний, в ньому більше навантажений полюс благодаті, сама постать Бога у східному відчутті для людини означає набагато більше, ніж на Заході.

Останні 200 років – це епоха секуляризації, віддалення, дистанціювання людини від Бога і народів від релігії. На територіях царської Росії, імперії Радянського Союзу віра витоптувалася штучно, свідомо владою. На Заході секуляризація проходила більш природним шляхом, але загалом секуляризація – глобальне явище.

Наслідки секуляризації дуже різні і залежать від того, що було важливе всій цивілізації, що було її наріжним каменем. На Заході, коли дистанціюються людина від Бога і народ від релігії, залишаються правила, бо на них була навантажена вся увага ще у Середньовіччі. Там втримується верховенство права, верховенство закону, коли більшість підкоряються закону і правилам, є більш правова держава, більш правова цивілізація. На Сході, де була найважливішою благодать, залишається місце, п'єдестал, де стояв Бог, а потім поступово він віддалився, або люди від нього віддалилися. Тут правила менш важливі, а на тому п'єдесталі, де стояв Бог, з'являється чиновник. В російській літературі, кінематографії ми бачимо багато підтверджень цієї тези, коли мер міста чи губернатор, президент стає замість Бога, він вирішує долю людей. Тому лідер на Сході є набагато важливішим, ніж на Заході. На Заході лідер підкоряється правилам і законам, на Сході всі підкоряються лідеру.

Чи це темпоральні відмінності, чи з часом всі суспільства стануть ірраціональними, я не впевнений. Є певні ролі, які грають цивілізації народів. Бачу певну рівновагу між раціональним і ірраціональним у вселенському форматі, тому це питання для філософів.

У Достоевського є приклади східного розуміння релігійних засад: – «Коли Бога нема – все дозволено». Тільки на Сході можна було вирішити, що коли Бога нема, все дозволено, бо на Заході є правила, які встановив Бог, і правила важливіші ніж сам Бог, правила залишаються. Або приклад, коли вбивця молиться Богу перед тим, як скоїти злочин, і просить: «Господи, прости». Тобто до Бога на Сході можна звернутися і попросити відмінити на якийсь час своє правило «Не вбий». Це дуже важливо. На Заході такого нема. Звичайно, злочинці є і на Заході, але домінуюче відношення до правил і законів на Заході не допускає такого, щоб помолитися і вбити.

Таким чином, від чисто абстрактної формули протистояння в цій парадигмі ірраціонального – раціональному, ми бачимо на Заході правове суспільство, а на Сході не правове. А ми (Україна) десь посередині застрягли, бо на нас впливали обидва суспільства, Західне і Східне. Наш рух від Сходу до Заходу, це як айсберг, від якого відколюються великі брили льоду і рушають в самотійне плавання. Це можна розглядати, як важливий аспект модернізації суспільства.

Наш шлях дуже довгий, він дуже тяжкий, але ми обрали цей напрям свідомо. Ми жили 400 років у цій Східній імперії і хочемо спробувати пожити у Західному світі, як мінімум стільки ж. Для цього ми всі 40 мільйонів повинні якось змінитися, працювати над собою, через громадянське суспільство, через освіту, через культуру, через релігію, через всі можливі механізми, щоб трохи прискорити цю еволюційну заміну одних цінностей на інші. Звичайно, добре було б, щоб хоч одна наша влада розуміла цю проблематику, всю складність таких соціальних процесів, тоді б ми, можливо, дочекались влади, яка б взяла на озброєння це і допомагала прискоренню нашого шляху. На жаль такої влади у нас немає. Тому це все лягає на нас із вами, на освітян, на культуру, на

релігію, тобто на громадянське суспільство, яке, на моє переконання, є лідером української спільноти, яке веде до майбутнього, до європейської цивілізації.

УДК 373.2:376

Кавецький Віктор Євенович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри педагогіки і
психології та інклюзивної освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗЗСО

Одним із важливих завдань організації освітнього процесу в умовах воєнного стану є забезпечення безпеки усім його учасникам. Особливо важливо створити комфортні умови учням з ООП, які є дуже вразливими в критичних ситуаціях.

Під безпечним освітнім середовищем розуміють такий його стан, який передбачає наявні безпечні умови навчання і праці, комфортну міжособистісну взаємодію, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатньої кількості ресурсів для їх запобігання, а також дотримання права і норми фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу. При організації безпечного освітнього інклюзивного середовища важливо врахувати можливості і обмеження кожного учня з ООП, створювати умови для налагодження конструктивних взаємин між цими здобувачами освіти і іншими учасниками освітнього процесу, відслідковувати і попереджувати будь-які прояви булінгу щодо школярів з ООП.

Поняття безпечного освітнього середовища є багатоаспектним і передбачає формування безпечних умов у його компонентах:

- фізичному (створення безбар'єрного архітектурного та освітнього простору, облаштування ресурсної кімнати, робочого місця дитини відповідно

до визначених потреб, забезпечення спеціальним обладнанням, необхідними навчальними матеріалами, допоміжними засобами для навчання, зокрема в дистанційному форматі; дотримання правил безпеки в їх користуванні тощо);

- екологічному (використання природних, не шкідливих матеріалів в облаштуванні освітнього середовища; застосування в якості навчальних матеріалів предметів і речей, що оточують дитину в побуті);

- психологічному (формування в учасників освітнього процесу толерантного ставлення до багатоманітності в освітньому та соціальному середовищі, організація психологічної підтримки кожному, хто її потребує, розвиток в учнів асертивної (упевненої) та відповідальної поведінки, здорового способу життя, запровадження в закладі освіти спеціальних профілактичних, антибулінгових і медіаційних програм тощо);

- соціальному (здійснення заходів щодо формування учнівського та шкільного колективу, розвиток в учнів емоційного інтелекту, навичок конструктивного спілкування та надання допомоги, адвокація інклюзії в громаді);

- інформаційному (упровадження спеціальних інформаційних і навчальних технологій, розвиток в учнів критичного мислення, формування навичок безпечного поводження в кіберпросторі, академічної доброчесності тощо) [6].

Дані компоненти узгоджуються з вимогами універсального дизайну в сфері освіти, під яким розуміють дизайн об'єктів фізичного оточення, програм та послуг, максимально придатний для використання всіма групами населення без необхідності додаткової адаптації чи спеціального дизайну [7].

До принципів універсального дизайну відносять такі:

- принцип рівності та доступності середовища для кожного;
- гнучкість у використанні середовища;
- простота та інтуїтивність використання незалежно від досвіду, рівня освіти користувачів, мовленнєвого рівня та віку;
- сприйняття інформації, незважаючи на сенсорні можливості користувачів;

- терпимість до помилок користувачів – дизайн зменшує можливі наслідки несподіваних і ненавмисних дій;
- не призводить до втоми – дизайн розраховано на незначні фізичні ресурси користувачів;
- наявність необхідного простору при різних підходах до навчання, незважаючи на фізичні особливості та мобільність користувача [4].

Дотримання цих принципів сприятиме ефективній інтеграції учнів з ООП в освітнє середовище ЗЗСО. Водночас зрозуміло, що в умовах воєнного стану забезпечити виконання усіх цих принципів вкрай важко, тож слід намагатися пристосувати наявні ресурси під потреби конкретного учня з ООП, який навчається в даному ЗЗСО. Розумне пристосування – це запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту на рівні з іншими особами.

Можливі форми розумного пристосування:

- внесення змін чи модифікацій до будівель (як ззовні, так і всередині) – це встановлення пандусу, зміна розміру дверного встановлення автоматичних дверей, перефарбування приміщення в контрастні кольори;
- пристосування (модифікація) простору – це може бути забезпечення доступності туалетних кімнат, достатній для пересування простір між меблями у класній кімнаті, зонування приміщення (початкова і старша школа, зони для прийому їжі учнів початкових класів та старшокласників);
- інформативність (наявність позначок, написів на дверях, вказівників);
- обладнання (підйомники, лампи на столах, меблі, висота яких регулюється) [1].

Важливо не лише створити безпечні умови для навчання учнів з ООП, а й забезпечити розвивальний ефект. Для цього необхідно створити комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу, у тому числі, дітей з ООП. Цей комплекс може містити такі три структурних компоненти:

- просторово-предметний компонент – архітектурна організація життєвого простору;
- соціальний компонент – особливості суб'єктів освітнього процесу; комунікаційна сфера (стиль спілкування й викладання, просторова і соціальна щільність суб'єктів навчання);
- психодидактичний компонент – змістовна сфера (концепції навчання і виховання, навчальні програми, навчальний план, підручники й навчальні посібники та ін.) і методи навчання, обумовлені психологічними цілями побудови освітнього процесу [3].

Також необхідними умовами формування інклюзивного освітнього середовища в ЗЗСО є:

- визнання педагогом необхідності використання різноманітних навчальних підходів із урахуванням різних стилів навчання, темпераменту й особистості окремих дітей;
- адаптація навчальних матеріалів для використання по-новому, підтримуючи самостійний вибір дитини у процесі навчання у класі;
- використання різних варіантів об'єднання дітей у групи;
- налагодження співробітництва та підтримки серед учнів класу;
- використання широкого спектру занять, практичних вправ і матеріалів, що відповідають рівню розвитку дитини [5].

Отже, освітнє середовище вважається інклюзивним при наявності таких ознак:

- спланований та організований фізичний простір, у якому діти можуть безпечно пересуватися під час групових й індивідуальних занять;
- наявність сприятливого соціального, морально-психологічного та психоемоційного клімату;
- естетизація освітнього середовища;
- створення умов для співпраці дітей, а також надання одне одному допомоги задля досягнення позитивного результату;

- педагогічна підтримка і захист кожної дитини [3].

Створення безпечного освітнього інклюзивного середовища в умовах воєнного стану передбачає також відповідну психолого-педагогічну підтримку учня з ООП, важливо забезпечити відчуття безпеки, захищеності в школярів, які чутливо реагують, наприклад, на сигнали тривоги. Необхідно щоб у дитини було тверде переконання, що вона не сама на жодному з етапів, як в звичайному житті, так і під час надзвичайної ситуації, що поруч є надійний дорослий, який підкаже та допоможе. Не завжди потрібна допомога чи підтримка на кожному кроці, але дитина має знати, що вона безперечно їх отримає, якщо їй це буде необхідно. Таким чином рівень тривоги може суттєво знизитись, а рівень саморегуляції підвищиться, що відобразиться на поведінці дитини [2].

Комплексний підхід до створення безпечного освітнього середовища може стати міцним фундаментом для організації навчання, виховання і розвитку учня з ООП і його подальшої ефективної соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абетка для директора. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Abetka_dyrektora_2021_SQE_SURGe.pdf (дата звернення: 19.10.2024).
2. Безпечне освітнє середовище: надання індивідуальної підтримки учням з особливими освітніми потребами під час підготовки до реагування на надзвичайні ситуації. URL: <https://uied.org.ua/2023/08/10880/> (дата звернення: 19.10.2024).
3. Грущ Г. Особливості організації інклюзивного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : Матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* (м. Тернопіль, 20 жовтня 2021 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 60–62.
4. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів URL: http://posibnyk.nus.org.ua/wp-content/uploads/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018_corrected-final1-new.pdf (дата звернення: 19.10.2024).
5. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 120-126.
6. Колісник О. Безпечне освітнє середовище як важлива умова інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти URL: <https://znayshov.com> > Djerelo_1_2023-35-39 (дата звернення: 19.10.2024).
7. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до

УДК 373.2

Капелько Людмила Григорівна,
завідувач відділення дошкільної і
середньої освіти Відокремленого
структурного підрозділу «Професійно-
педагогічний фаховий коледж
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка», м. Глухів

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Розвиток особистості – одна з найскладніших і найактуальніших проблем у багатьох галузях науки, особливо це стосується галузі дошкільної освіти. Сьогодні сучасна дошкільна педагогічна наука вибудовує нові підходи до розвитку дитини, орієнтуючись на її потреби, здібності, інтереси. Державним стандартом дошкільної освіти передбачено формування в дітей дошкільного віку соціально-громадянської компетентності, що засвідчує визначальну роль дошкільної освіти як вихідного етапу для подальшого становлення і розвитку громадянської та національної ідентичності [6]. Саме національно-патріотичне виховання є наскрізним процесом, який спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності у дітей старшого дошкільного віку – це є важливим етапом у формуванні майбутніх громадян країни.

Національна ідентичність має формуватися через усвідомлення дитиною своєї належності до певної культурної спільноти, що включає цінності, традиції, історію та мову. Виховання національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах сьогодення є важливим завданням для педагогів, батьків та суспільства загалом. У сучасних умовах, коли відбуваються швидкі соціальні зміни, глобалізація та нові виклики для національної ідентичності, цей процес набуває особливої значущості. Важливо допомогти дитині

зрозуміти та усвідомити своє місце в національній спільноті через культурні, мовні та історичні цінності.

Виховання національної ідентичності у дошкільнят – це тривалий і багатогранний процес, який потребує підтримки з боку родини, педагогів і суспільства. Це основа для розвитку патріотичної свідомості і самоповаги до своєї культурної спадщини. Сьогодні, коли Україна перебуває у стані війни, виховання національної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку є важливим етапом формування їхнього світогляду та громадянської позиції.

Національна ідентичність дітей старшого дошкільного віку є важливим аспектом їхнього соціального та культурного розвитку. Це процес формування свідомості про власну належність до певної нації, культури та традицій, а також усвідомлення особистих та колективних цінностей. Розвиток національної ідентичності у дошкільному віці впливає на подальше формування морально-етичних норм, патріотизму, шанобливого ставлення до культурної спадщини і громадянських обов'язків.

Розглядаючи це питання, необхідно виділяти основні чинники, що сприяють формуванню національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку: перш за все – це **сімейне виховання**, адже родина є першим середовищем, основним осередком національної соціалізації, де формується національна свідомість дитини. Батьки відіграють ключову роль, оскільки саме від них діти отримують перші уявлення про свою національну належність. У родині вона вперше знайомиться з мовою, традиціями та культурою своєї нації. Родинні цінності, традиції, мова, спілкування, ставлення до культурної спадщини безпосередньо впливають на формування національної ідентичності. Діти через власну сім'ю починають усвідомлювати свою належність до певної національної культури. Важливу роль відіграє підтримка батьками традицій, національних свят та обрядів. Важливо, щоб батьки демонстрували патріотизм, повагу до національної спадщини та активно залучали дитину до спільної культурної діяльності. Дошкільники дуже уважно спостерігають за поведінкою

дорослих і переймають їх ставлення до рідної культури, мови, національних символів. Вони засвоюють національні звичаї та традиції через сімейні ритуали, тому важливо, щоб батьки підтримували національну культуру через спільне святкування родинних свят, сімейні розмови про історію роду та національну символіку. Дорослі мають бути прикладом у патріотизмі та повазі до національних цінностей.

Наступним чинником у вихованні національної ідентичності є, звичайно, мова, що є найпотужнішим і ключовим елементом національної ідентифікації. У старшому дошкільному віці діти активно освоюють рідну мову, і через неї знайомляться з культурними особливостями своєї нації. Педагогам важливо забезпечити якісне мовленнєве середовище, стимулювати розвиток мови через спілкування з дорослими та однолітками, читання казкових та художніх творів, розповіді, ігрові ситуації, мовленнєві ігри тощо. Важливо підтримувати мовленнєву компетентність дітей, навчати їх не тільки говорити, але й усвідомлювати символічну цінність мови. Пісні, вірші, народні казки сприяють розвитку мовлення і формуванню любові до рідного слова.

Національно-патріотичне виховання – це невід’ємна складова сучасного освітнього процесу, оскільки воно направлене на формування гармонійно розвиненої особистості, що здатне усвідомити свою національну ідентичність. У закладах дошкільної освіти активно використовуються національно-патріотичні символи, традиції, музика, казки, вірші для формування культурного контексту. Педагоги впливають на розвиток національної свідомості через спеціально організовані заняття, які сприяють розвитку любові до Батьківщини, її природи, культурних досягнень, історії, є важливою частиною навчального процесу. Дорослі мають створювати умови для розвитку національної свідомості, використовуючи інтегровані методики, де національні аспекти втілюються в різних навчальних активностях – від читання казок до тематичних заходів та свят. Для дітей старшого дошкільного віку важливо підкреслювати досягнення народу, а також героїчні вчинки, особливо, зараз, коли країна перебуває в умовах війни. Важливо виховувати у дітей почуття

гордості за свою країну, співчуття до інших та відповідальність за своє оточення. Це включає розповіді про героїв та сучасні події.

Участь у святкових заходах, знайомство з народними казками, піснями, танцями – усе це сприяє розвитку національної самосвідомості та гордості за свою культуру. Розповіді про національні свята, обряди, народні казки та легенди допомагають дітям формувати позитивне ставлення до своєї культури та історії. Важливу роль у вихованні національної ідентичності відіграють національні символи: прапор, герб, гімн. Пояснюючи їх значення через казки, історії або творчі завдання допомагають дітям створити образ держави та культури. Дітей старшого дошкільного віку важливо залучати їх до національних свят, традицій, обрядів.

Національна ідентичність краще засвоюється через гру, коли діти мають можливість грати в сюжетно-рольові ігри на теми, пов'язані з національною історією та культурою – від національних костюмів до сюжетів традиційних казок чи історичних подій. Наприклад, ігри за мотивами народних казок, ігрові інсценізації історичних подій. У процесі гри діти відтворюють різні соціальні та національні ролі, що допомагає їм краще усвідомити свою належність до певної спільноти. Ігрова діяльність допомагає дітям засвоювати культурні коди та символи в природній для них формі. Завдання вихователів та батьків полягає в тому, щоб створювати таке середовище, де діти могли б вільно засвоювати національні цінності та культурні надбання, не втрачаючи при цьому здатності до відкритості й толерантності до інших культур. Творча діяльність така як: малювання, ліплення, аплікація, музика, танці можуть стати засобом вираження національної культури, де дитина через творчість вчиться поважати та цінувати свої культурні корені, сприяє розвитку творчої самореалізації дітей і дозволяє їм виразити свою національну ідентичність через творчість та належність до національної культури. Використання сучасних мультимедійних засобів та інтерактивних ресурсів допомагає дітям краще засвоювати інформацію про національні традиції, мову та історію.

В умовах сучасного світу важливо виховувати у дітей старшого дошкільного віку повагу до інших націй і культур, щоб діти розуміли цінність різноманіття. Діти мають не лише цінувати свою культуру, але й мати повагу до інших. Вони повинні розуміти свою належність до певної національної культури через емоційні переживання. Виховання толерантності та відкритості сприяє гармонійному розвитку національної ідентичності. Сучасні виклики, такі як війна, кризові ситуації, можуть впливати на психоемоційний стан дітей. Важливо пояснювати дітям ці події у зрозумілій для них формі, на доступному рівні, підкреслюючи важливість національної єдності, співпраці та допомоги іншим. Пояснення поточних подій допомагає розвинути відчуття причетності до національної спільноти та формувати усвідомлене ставлення до своєї країни.

Таким чином, виховання національної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку потребує комплексного підходу з урахуванням сучасних викликів та особливостей розвитку дітей, включаючи емоційні, інтелектуальні та культурні аспекти розвитку в умовах сучасного світу. У сучасних умовах це набуває нових форм через інтеграцію технологій і збереження традиційних цінностей. Важливо створювати гармонійне середовище, в якому дитина зможе розвиватися як національно свідомий громадянин, зберігаючи власну культурну ідентичність та шануючи інші культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення:20.10.24 р.)
2. Бех І. Виховуємо патріотизм як почуття. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 4–8.
3. Гавриш Н. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи / Н.Гавриш, К.Крутій // *Дошкільне виховання*. 2015. №8. С.2-7
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: затв. Наказом МОН України № 527 від 06.06.2022.
5. Коток М. О. Виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку: [дисер канд пед наук], Інститут проблем виховання, 2019. 214 с
6. Луценко І. Велика любов виростає з маленьких справ. *Дошкільне виховання*, 2023, №5.С.3-7

Клапач Галина Романівна,
вчитель Бучацької гімназії
імені В.М.Гнатюка, Тернопільська обл.

«БУТИ УКРАЇНЦЕМ» ОЗНАЧАЄ ВОЛОДІТИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА ЗНАТИ ІСТОРІЮ УКРАЇНИ

Українською ідентичністю є усвідомлення людиною своєї сутності і шляхом ідентифікації себе з українським етносом/народом.

На основі поступового розвитку етнічної ідентичності та включенні людини в державне життя формується національна ідентичність.

Ідентичність має історичний ґрунт – усвідомлення великої значущості епохальних подій, які стали для нашого народу віхами історичного поступу, які визначають сенс нашого сьогоденного життя. І визначається вона лише двома ціннісними критеріями – мовою народу та його культурою.

Мова є внутрішнім світом людини, тим фундаментом, який забезпечує відчуття себе частиною суспільства України, її історії та культури.

Розвиток будь-якої сфери в Україні неможливий без національного відродження культури, основою якого є розвиток української мови. Політика мовної асиміляції впливає на деморалізацію національної свідомості, зменшення кількості активних носіїв української мови на своїх територіях, відлучення їх від української духовності, історії, перетворення на осіб без національного коріння, байдужих до держави, матеріальної та нематеріальної спадщини нації, її самобутності.

Сьогодні вкрай важливою є проблема формування української нації, як культурного організму. Саме з цим звертається Іван Франко до молоді – бути патріотом в своїх думках і діях. «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним

її частковим, локальним болем і радувалися кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його». [3] Заклик, з яким у 1905 році звертався відомий український поет, досі не втратив своєї актуальності та продовжує надихати нові покоління українців до боротьби за Україну, її незалежність і волю.

Українську мову обмежували, забороняли, не визнавали, це тривало 400 років. Історія знає майже півтори сотні задокументованих утисків української мови. Особливо негативну роль в історії мови й культури загалом відіграли два царські укази XIX ст. Перший, виданий 1863 і відомий як Валуєвський циркуляр, забороняв друкувати українською мовою букварі, навчальні посібники, наукові видання, періодику. У циркулярі зазначено, що «никакого малоросійського язика не било, неть и бить не можеть». Цей документ не лише припинив видання книжок українською мовою, а й спричинив закриття українських недільних шкіл.

Після репресивного валуєвського закону імператор Олександр Пвидає у 1876 р. Емський указ аналогічного змісту.

Посилення мовних і культурних обмежень українського народу як нації – опинилися перед серйозним ризиком. Проте, природний інстинкт самозбереження нації запустив в Україні на межі XIX – XX ст. шалений рух самоусвідомлення, культурного, наукового та духовного піднесення.

На думку дослідників (І. В. Вернудіної, В. М. Москалюка, П. М. Рудякова та ін.) значення мови є могутнім засобом освіти, невід’ємним компонентом людського життя, збереження національної ідентичності та зближення.

В сьгоднішніх реаліях, мовна проблематика набула надзвичайної актуальності.

Мова – це генератор, найвища форма патріотизму, Божий дар і ключ до вивчення історії, традицій та культури.

Бути українцем означає бути частиною великої історії, бути гордою своєю мовою та культурою, мати глибокі корені і традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вернудіна І. В. Державна мова як ціннісно-смісловий критерій національної ідентичності українського народу//Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип 2. С. 3-18.
2. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі//Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка. Т.45.

Клопота Ольга Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної
роботи Хортицької національної академії,
м. Запоріжжя

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ПРИФРОНТОВОГО МІСТА В КОНТЕКСТІ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Професійна діяльність фахівців соціальної сфери вимагає відповідального ставлення щодо наслідків її впливу на клієнтів та якість їх життя. Це стає можливим за умови розвитку власної стресостійкості, необхідної для ефективного виконання професійних завдань, опірності негативним впливам та збереження власного психосоціального благополуччя. Водночас, представники цієї галузі піддаються постійному впливу травмуючих обставин, що значною мірою загострюється в період кризових подій – війн, катастроф тощо. Контроль за проявами вигорання фахівців соціальної сфери прифронтового регіону набуває ще більшої ваги, адже йдеться не лише про їх здатність до продовження професійної діяльності в особливо небезпечних умовах, але й про забезпечення нормальної життєдіяльності кожного клієнта зокрема та регіону в цілому.

Професійне вигорання, що характеризується емоційним виснаженням, зниженням мотивації, певною відчуженістю в умовах воєнного стану, на жаль, набуває поширення серед фахівців соціальної сфери у прифронтових містах. Хронічний стрес як наслідок перебування в умовах постійних обстрілів, невпевненості у завтрашньому дні та у власній безпеці ще більше ускладнює ситуацію, зумовлюючи необхідність адаптуватись до умов здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах.

Серед основних чинників, які сприяють виникненню професійного вигорання можна виокремити, по-перше, емоційне виснаження як результат підвищеного навантаження, особливо в умовах війни, що вимагає консолідації значних емоційних ресурсів, а робота в дистанційному форматі ускладнює можливість своєчасної фахової підтримки та взаємодії. Своєю чергою, соціальна ізоляція, що має місце при реалізації професійної діяльності в дистанційному форматі позбавляє традиційних форм взаємодії зі своїми. Відсутність безпосереднього спілкування може сприяти посиленню відчуття соціальної ізоляції та певної депривації. До того ж, зростання вимог до технічних навичок, оволодіння інноваційними технологіями вимагають від фахівців інтенсивного саморозвитку, що може стати додатковим джерелом стресу. Труднощі у використанні класичних технологій, технічні несправності, низький рівень доступу до мережі Інтернет у наслідок перебоїв електропостачання значно збільшують навантаження [1], [2], [3].

Базуючись на дослідження М. Міщенко [2] й О. Мірошниченко [3] можна констатувати, що запобігання вигоранню має передбачати як теоретичний (знання сутності проблеми та шляхів її подолання) та практичний (аналіз ситуацій, вирішення ситуаційних задач) аспекти, а в основі прийомів профілактики професійного вигорання у фахівців, які працюють в екстремальних умовах – вироблені стратегії вибіркового сприйняття, усвідомленні позитивних аспектів ситуації та зниження впливу негативних чинників, формуванні асертивності та поведінки без ворожості, прагнення до конкуренції, поспіху тощо.

Серед основних методів профілактики професійного вигорання фахівців соціальної сфери слід виокремити такі, як: психоемоційна підтримка – доступ до своєчасної психологічної допомоги (індивідуального консультування, супервізії, групових онлайн-сесій або вебінарів); оптимізація взаємодії та взаємопідтримки, створення інформаційного середовища обміну досвідом й подолання проблемних ситуацій (регулярні офлайн чи онлайн-зустрічі,

використання платформ для професійного спілкування, обміну успішними кейсами й стратегіями подолання професійних викликів [1], [3].

Іншу групу засобів, які є доцільним використовувати задля запобігання вигоранню складають: чітке планування роботи, раціональний розподіл часу; саморефлексія (ведення щоденників емоцій, участь у рефлексивних практиках, групах взаємодопомоги та ін.), що допомагає краще розуміти себе, вчасно помітити й сповільнити симптоми вигорання; збереження балансу між роботою з одного боку та особистим життям – з іншого, адже прагнення дотримуватись цих меж допоможе уникнути соціально-психологічного напруження, перевантаження тощо [2], [3].

Нове бачення означеної проблеми та засобів її попередження й вирішення можна знайти в основних принципах Хартії вільної людини:

- відповідальність за своє життя й успішну самореалізацію в суспільстві, адже кожна особистість окремо і суспільство в цілому відповідальні за те, як розвиватимуться події надалі;

- популяризація духовних цінностей, які історично склалися в нашому українському суспільстві, і які можна вважати джерелом наснаги й ставлення до навколишнього світу і засобів вирішення повсякденних проблем на основі народної філософії, що закріпилася віками;

- розвиток креативності, адже від глибини, масштабу і творчого хисту уяви залежить здатність до адаптування і самореалізації в складних, часом екстремальних умовах [5].

Таким чином, підсумовуючи, зауважимо, що профілактика професійного вигорання фахівців соціальної сфери прифронтових міст є складним завданням, яке потребує системного підходу. Сучасний соціальний працівник, соціальний педагог потребує не лише професійних знань, але й набуття конструктивних навичок саморегуляції, саморобілітації, релаксації тощо. Саме тому, профілактика їх професійного вигорання, має базуватися на сприятливому підвищенню рівня самоефективності, розвитку уміння правильно розрахувати свої ресурси та вчасно поповнити їх та навичок адекватної оцінки результатів

власної діяльності. Водночас, свобода, яку пропагує Хартія вільної людини надає смислу і цінності людському життю, а здатність до креативності допомагає знайти оптимальний спосіб вирішення складних життєвих ситуацій.

Особливої соціальної значущості означена профілактична робота набуває в прифронтових регіонах, де професійна діяльність фахівців соціальної сфери здійснюється в особливо небезпечних умовах, пов'язаних з існуванням підвищених ризиків виникнення ознак вигорання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бегун-Трачук Л. Дослідження професійного та емоційного вигорання у психолого-педагогічній теорії та практиці. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*, Вип. 5, Травень 2021, С. 128-133.
2. Міщенко М. С. Психологічні чинники запобігання синдрому емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів: монографія. Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. 236 с.
3. Мірошниченко О. А. Профілактика синдрому «професійного вигорання» у працюючих в екстремальних умовах: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 156 с.
4. Підлипняк І. Ю., Дука Т. М. Професійне вигорання педагогів: профілактика та подолання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Серія 5. «Педагогічні науки: реалії та перспективи». 2019. № 69 (13). С. 175-179.
5. Ukrainian Charter of the Free Person. URL: <http://1-12.org.ua/ukrainian-charter-of-the-free-person> (дата звернення: 15.10.2024).

УДК 378+36

Книш Інна Василівна,
професор, доктор філософських наук,
професор кафедри педагогіки та
психології управління соціальними
системами імені академіка І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків; професор кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін та іноземних мов
Національної академії управління, м. Київ

РЕЗИЛЬЄНТНА ЛЮДИНА: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЯВНИХ ТА ПОШУК НОВИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРАКТИК ДИДАКТИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна соціальна реальність характеризується підвищеним рівнем стресогенності, що руйнує особистість під впливом негативних факторів

(невизначеність ситуації, виклики та небезпеки інформаційної культури тощо). Саме тому наразі провідними стають інвестиції в розширення людських можливостей і формування інтелектуального капіталу суспільства – якісно нового «інноваційного анклаву» світу, в якому ключову роль має відігравати, на нашу думку, резильєнтна людина. Резильєнтна людина – це особа, яка здатна протистояти негативним змінам та впливам соціуму, при цьому найважливішими якостями сучасної особистості стають здатність долати проблеми та порушення, вміння швидко приймати адекватні рішення та здійснювати власний вибір. На цьому, зокрема, наголошують і учасники Ініціативної групи «Першого грудня», які уклали Українську хартію вільної людини, для означення життєвих орієнтирів українського суспільства [2].

Поняття «resilience» було введено Майклом Ангером (Michael Ungar) і розуміється як «здатність людини керувати ресурсами власного здоров'я та соціально прийнятним способом використовувати для цього сім'ю, суспільство та культуру» [10]. У сучасному науковому дискурсі «резильєнтність» розглядається як життєздатність і життєстійкість одночасно.

У інноваційному суспільстві [3, с. 51] провідним результатом освіти має стати перш за все соціалізація особистості. Особливої гостроти це набуло за часів впровадження військового стану в Україні щодо трансформації наявних та пошуку нових інноваційних практик та захисних факторів для більш повної реалізації потенціалу розвитку резильєнтної людини. Аналіз різних аспектів соціального замовлення щодо освіти показує, що головні очікування від вищої школи пов'язані, перш за все, з формуванням таких інноваційних дидактичних практик, як: адаптивність, соціальні навички, самостійність мислення, когнітивні інтереси та інших.

Вони, на нашу думку, подібні до світового тренду формування практик щодо універсальних та трансверсальних компетенцій, у тому числі метакогнітивних, навичок – *soft skills* (вміння спілкуватися, домовлятися, розуміти інших людей, адекватно вирішувати проблеми тощо), ніж традиційна

орієнтація на передачу інформації, отримання знань та предметні результати [13, р. 161].

Соціальна ситуація у сфері розвитку сучасних учасників освітньої діяльності характеризується невизначеністю та варіативністю контексту, інформаційною перевантаженістю та високою інтенсивністю соціальної динаміки, що створює не властиве попереднім поколінням навантаження на психіку (що веде до появи бліп / кліп свідомості та мислення, про що мова йшла у наших попередніх публікаціях [4, с. 30–44]). Через обмеженість внутрішніх та зовнішніх ресурсів здобувачі освіти намагаються самотужки впоратися з подібними проблемами самостійно, особливо коли вони особливо травмовані, ослаблені і вразливі. У своїх попередніх дослідженнях ми зазначали, що традиційна (освіта як система) класно-урочна форма навчання не в повній мірі дозволяє забезпечити досягнення актуальних та адекватних викликам часу освітніх результатів, сформувати відповідні компетенції, тому необхідні удосконалення наявних та розробка, апробація та теоретичне осмислення нових інноваційних дидактичних практик [4, с. 188–204]. Саме в них знання мають стати засобом досягнення індивідуальних цілей, зокрема для формування резильєнтної людини, а кінцевий результат має бути спрямований на формування та розвиток принципово нових її властивостей. Завдяки цим процесам з орієнтацією на психологічну резильєнтність освітніх результатів та на процес самодетермінованого розвитку здобувачів освіти має стати, на нашу думку, максимально успішним процес трансформації наявних та пошуку нових інноваційних практик та захисних факторів для більш повної реалізації потенціалу розвитку резильєнтної людини.

Дані положення концептуально схожі на ідеї системно-діяльнісного підходу, покладеного в основу державних освітніх стандартів (наприклад, стаття 12 Закону «Про освіту» [1]), а також положень Рамкової програми, яка була схвалена Європейським Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу 17 січня 2018 року [9] щодо оновлених ключових компетентностей для навчання людини протягом усього життя. Таким чином,

якість сучасної освіти має, перш за все, оцінюватися набутою здобувачем освіти здатністю використовувати наявні знання та вміння у вирішенні життєвих проблем різного рівня складності [4]. З цієї точки зору істотно, що включення учасників освітньої діяльності до пізнавальної діяльності в межах навчального процесу, що організується, має бути спрямоване на те, щоб навчити резильєнтну людину будувати і реалізовувати власні продуктивні інноваційні когнітивні стратегії та практики.

Організатори Європейської конференції «Резильєнтність та автобіографічний підхід у міжнародному усиновленні» (2010, Флоренція) у преамбулі програми конференції визначають резильєнтність (термін, запозичений з фізики) – як здатність досягти мети, жити і розвиватися позитивно, соціально прийнятним шляхом, незважаючи на стрес або травматичні події, які зазвичай тягнуть за собою серйозний ризик негативного результату. Отже, як ми бачимо, концепція резильєнтності усе більш стає тим потужним фактором розуміння розумових механізмів, які мають допомогти людям навчитися жити і в найнесприятливіших умовах.

У психології резильєнтність розуміється як здатність гідно зустрічати і долати несприятливі обставини та виклики, стаючи при цьому сильнішими. Відповідно до загальних висновків психологічних досліджень, формування резильєнтності відбувається у процесі накопичення життєвого досвіду та у межах різних взаємодій індивіда із довкіллям [5].

У педагогічному дискурсі термін «резильєнтний» використовується з 2009 р. у міжнародному порівняльному дослідженні якості освіти PISA: так називають тих, хто навчається (із сімей з низькими економічними, освітніми та культурними ресурсами, які досягають найвищих результатів у тестах [7, 8]) та тих, хто навчає у освітніх системах.

У дослідженнях Вищої школи поняття резильєнтність переміщується з особистісного на системний рівень і розглядається відповідно щодо освітніх середовищ (мереж). Резильєнтними при цьому називаються освітні середовища, які працюючи в складних соціальних умовах, здатні досягати високих освітніх

результатів, розглядаючи його у межах ефективності навчання (educational effectiveness research) [12] та освітньої ефективності (school effectiveness research) [11]. Показовими щодо цього стають такі показники, які позитивно пов'язані з навчальними досягненнями учасників освітнього процесу: безпечне та організоване освітнє середовище, позитивні очікування щодо обраного навчального закладу, їх залучення до академічних активностей та у життя вищої школи в цілому.

Так, як ми бачимо, сучасна педагогіка наблизилася до можливості проектувати педагогічний процес із високим ступенем гарантії досягнення прогнозованого освітнього результату серед учасників освітнього процесу. І для цього існує вповні достатній арсенал необхідних для цього засобів, а освітній результат виявляється у сформованих знаннях, вміннях (насамперед, когнітивних), навичках (soft skills та hard skills), особистісних якостях, об'єднаних у компетентності що за своєю природою є діяльністю, а в сукупності – освоєним досвідом.

Оприлюднені Державною службою якості освіти України та Громадською організацією «ЕдКемп Україна» результати дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) у межах онлайн-події «Формування в учнівства життєвих навичок як нагальна умова для надолуження прогалин у навчанні», яке було проведене за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», Міжнародної організації Plan International та проекту «Програма сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раст в Україні показали, що українське учнівство має показник стійкості на рівні 12% – один із найвищих у світі, що засвідчує розвиненість соціально-емоційних навичок. Про це доповів Руслан ГУРАК, Голова Державної служби якості освіти України, «Наші учні й учениці ліпше піклуються про своє здоров'я, адже рідше пропускають сніданки, частіше виконують фізичні вправи, споживають фрукти та овочі, краще сплять попри все та мають найнижчий рівень так званої навчальної тривожності» [6]. Голова ГО «ЕдКемп Україна» Олександр Елькін,

акцентуючи увагу на розвитку соціально-емоційних навичок (адже вони модерують розвиток резильєнтної людини – І. К.), запропонував реалізувати державно-громадський проєкт освітньої платформи «ПОВІР», покликаний допомогти учасникам навчального процесу з викликами у навчанні, зокрема надолужити втрачені можливості через пандемію COVID-2019 і воєнного стану. Таким чином, проведені дослідження показали, що велике значення для стійкості освітніх результатів має постійне співвіднесення результатів із наміченою метою. Так, якщо отриманий результат відповідає меті, що намічається, людина відчуває задоволення і переживає ситуацію успіху, що мотивує на подальшу діяльність. Якщо ж отриманий результат або, більше того, роботу довелося переробляти, виникає розчарування, знижується емоційний фон діяльності, а бажання продовжити роботу вимагає додаткового стимулювання. Саме тут, на нашу думку і має проявитися академічна резильєнтність – ставлення особистості до пізнавальної діяльності, закріплене у відповідному досвіді емоційно-ціннісного ставлення до процесу та результату пізнання, перетворене на освітні цінності особистості, мотиви її діяльності, мету конкретних навчальних дій. Таким чином, рівень та глибина конкретного пізнавального досягнення породжує резильєнтність освітнього результату.

Отже, академічна резильєнтність як дидактичний принцип має поліпарадигмальний характер, оскільки перебуває не просто у сфері інтересів різних предметних галузей педагогіки, а й у точці перетину парадигм розвитку людського капіталу та соціального розвитку, а також парадигми розвитку наукового знання. Сьогодні поняття резильєнтності дефінується у різних галузях наукового знання – у психології, психіатрії, соціальній роботі, що повною мірою відповідає сучасній тенденції розвитку полідисциплінарності (міждисциплінарності) у наукових, зокрема науково-педагогічних дослідженнях.

Отже, згідно до Української хартії вільної людини, для означення життєвих орієнтирів українського інноваційного суспільства, потрібно формувати якісно нову – резильєнтну людину, ключовими компетентностями

якої має стати спрямованість не так на досвід освоєння загальних способів діяльності, а саме у досвід власного індивідуального освоєння способів мислення та вироблення власних метакогнітивних стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст.380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran186#n186>
2. Ініціативна група «Першого грудня». Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/2012/12/08/1421>
3. Книш І. В. Трансформаційні практики інноваційних підприємницьких структур : виклики часу. *Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін* : кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 50–111. URL : https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/mon_27.02.2023.pdf
4. Книш І. В. Філософія освіти : номади і седентари : навчальна монографія. Одеса : КУПРІЄНКО С. В. 2018. 359 с.
5. Мартиненко Є. О., Підбуцька Н. В. Важливість формування резильєнтності для майбутніх психологів. *Теоретичні та практичні дослідження молодих вчених* : зб. тез доп. 16-ї Міжнар. наук.-практ. конф. магістрантів та аспірантів, 14-16 грудня 2022 р. / ред. Є. І. Сокол Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т» [та ін.]. Харків : НТУ «ХПІ» 2022. С. 349-350.
6. Українське учнівство має один із найвищих показників стійкості: результати ДоСЕН. *Державна служба якості освіти України*. URL: <https://sqe.gov.ua/dosen-2023-presentation/>
7. Agasisti T., Avvisati F., Borgonovi F., Longobardi S. Academic resilience: What schools and countries do to help disadvantaged students succeed in PISA. *OECD Education Working Papers*, OECD Publishing, 2018. 167 p. DOI: 10.1787/e22490ac-en
8. Agasisti T., Longobardi S. Equality of Educational Opportunities, Schools' Characteristics and Resilient Students: An Empirical Study of EU-15 Countries Using OECD-PISA 2009 Data. *Social Indicators Research*, vol. 134, no 3, 2017. P. 917–953.
9. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>.
10. Handbook for working with children and youth: pathways to resilience across cultures and contexts / ed. by M. Ungar. Thousands Oaks-L-New Delhi, Inc., 2005. 553 p.
11. Javornik, Š.; Klemenčič Mirazchiyski, E. Factors Contributing to School Effectiveness: A Systematic Literature Review. *European Journal of Investigation in Health, Psychology Education*. 2023, 13, 2095–2111. URL: <https://doi.org/10.3390/ejihpe13100148>
12. Reynolds, D., Sammons, P., De Fraine, B., Van Damme, J., Townsend, T., Teddlie, C., & Stringfield, S. Educational effectiveness research (EER): a state-of-the-art review. *School Effectiveness and School Improvement*, 25(2), 2014. P. 197–230. URL: <https://doi.org/10.1080/09243453.2014.885450>
13. Tolochko S., Bordyug N., Knysh I. Transversal competencies of innovative entrepreneurship professionals in lifelong education. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6, No. 3. Riga, Latvia : Publishing House «Baltija Publishing», Valdeku str. 2020. P. 156–165. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/846>

Ковалик Ігор Михайлович,
співкоординатор та експерт обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в закладах освіти Тернопільської області, голова ГО «Гуртом!», м. Тернопіль

СУСПІЛЬНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ УХВЛ – СУЧАСНІ АСПЕКТИ

*На зустрічі з мирянами Блаженнішого Любомира Гузара запитали: «Як навчитися любити ближнього?»
Патріарх відповів: «Треба спробувати»*

Ми, учасники Ініціативної групи «Першого грудня», укладаємо цю Хартію, щоб висловити те, як бачимо життєві орієнтири для нашого суспільства, і водночас дати поштовх до об'єднання всіх людей, які хочуть доброго і гідного життя в Україні і навколо неї.

Таким зверненням розпочинається текст Української Хартії вільної людини (далі УХВЛ, Хартія).

Текст був створений і підписаний авторами в 2012 році [5,9], в період «міжмайдання», коли громадяни України на виборах Президента обрали Віктора Януковича і в парламенті більшістю володіла партія Регіонів. Уряд розвертав курс від асоціації з ЄС на зближення з режимом Росії. В керівництво міністерства оборони та СБУ призначали проросійських політиків [8]. Швидкими темпами відбувався процес знищення української армії і підприємств «оборонки».

Ініціативна група Першого грудня – Гузар, Сверстюк, Горбулін, Попович, Маринович інші моральні суспільні лідери України, через текст УХВЛ, запропонували нам шлях змін від цінностей тоталітарної Росії на ціннісні орієнтири демократичного Заходу.

Подібні документи з'являються в новотворних націй у період криз, під час виходу на новий цивілізаційний майданчик розвитку, вони доленосні по

своїй політичній вазі, актуальні на сотні років вперед. Такий вид історичних документів називали Хартіями, Деклараціями, Конституційними угодами.

Першою серед них була Хартія вольностей або «Магна карта», прийнята в Британії у 1215 році [11], щоб розрішити збройне протистояння між королем і баронами (анг. вільними людьми).

Наступною – «Декларація прав людини і громадянина» прийнята постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789 року в період Французької революції і включає загальні колективні та індивідуальні права всіх громадян Франції [12].

Далі Конституція США (англ. United States Constitution) – основний закон Сполучених Штатів Америки. Чинна сьогодні Конституція США була прийнята 17 вересня 1787 року. Конституція США є найстарішою федеральною конституцією (найлаконічніша – всього 7 статей) [4].

Кожна з цих країн пройшла через ряд багаторічних воєн за відстоювання свого права на демократичний устрій відповідно до свого бачення національної і громадянської ідентичності.

Усвідомлюючи кривавий досвід народів Великобританії, Франції і США автори прописали в УХВЛ дорогу **мирних** змін «Ми закликаємо кожного з вас, дорогі співвітчизники, до найскладнішої у нашому житті роботи: не чекати «золотого віку», не падати духом під тягарем неправди, не ховатися від світу і свого життя, а постійно робити особисті зусилля, які, віримо, принесуть добро Україні і утвердять нашу Державу як вільну країну вільних людей».

На жаль українській демократичній еліті забракло мужності і здорового глузду об'єднатися навколо тез Хартії і стати прикладом для громадян. Через два роки українці вийшли на Майдани і скинули реакційну владу. Але для імперської Росії мати поряд із собою «Державу як вільну країну вільних людей» було неприйнятно – імперія розпочала з нами війну, яка в 2022 році переросла в екзистенційну. Війну за особисту свободу і справедливість, за життя і українську державу.

За висловом Отто фон Бісмарка «Війни виграють не генерали, війни виграють шкільні вчителі та парафіяльні священики». Бісмарк, створивши нову Німеччину, довів на прикладі важливість системного підходу до виховання на основі цінностей. Без бачення орієнтирів і алгоритму виховання складно виховати компетентну і конкурентну особистість, тим більше проводити процес створення успішної держави.

Щодо поняття системи цінностей (чи ціннісних орієнтирів) – то це набір взаємопов'язаних особистих і суспільних (культурних) цінностей, які використовуються з метою дотримання етичної чи ідеологічної чесності в суспільстві. У той час як особиста система цінностей дотримується лише однією особою, система цінностей суспільства або культурних цінностей дотримується і застосовується до спільноти/групи/суспільства [6].

Для якісного виховання української нації переможців необхідна система цінностей і відповідний духовний і освітній інструментарій. Українську Хартію вільної людини можна розглядати як систему духовних і моральних ціннісних орієнтирів. Система цінностей Хартії віддзеркалює європейську систему цінностей, сформовану в українському контексті. В центрі УХВЛ – «вільна людина», а на вершині «успішна держава вільних людей», яка підготовлена, щоб бути, як суб'єкт «учасником демократичної спільноти народів». УХВЛ гармонійно поєднує особистісні і суспільні ціннісні орієнтири.

Тому на Тернопільщині ми застосовуємо в освіті Українську Хартію вільної людини, як інноваційну концептуальну модель формування цінностей для дітей і молоді України.

У тексті УХВЛ запропоновано, як заключні, три суспільно значимі ціннісні орієнтири:

- Бути відкритим суспільством,
- Бути успішною державою,
- Бути учасником демократичної спільноти народів.

Вони нерозривно пов'язані один із одним, причому кожен наступний впливає з попереднього. Без опанування цінностей відкритого суспільства ми

не будемо успішною державою, а стати в один ряд із демократичними країнами неможливо без побудови успішної держави.

Корінними цінностями народу, який живе на цих землях споконвіків є свобода і самоврядування. Українці століттями жили на фронтірі, нами намагалися управляти представники різних народів, щоразу розбещуючи нашу еліту і розбудовуючи стратегії розвитку чужоземних держав. Після розпаду об'єднання сателітів Варшавського договору і Радянського Союзу, еліти Польщі, Литви, Німеччини, Румунії розпочали відтворювати національні держави, а українська еліта переминалася з ноги на ногу між Кремлем, Брюсселем і Вашингтоном, не забуваючи при цьому збагачуватися. Не опановуючи власну модель розвитку, ми втрачали дорогоцінний час.

Демократичні держави сучасності побудовані на моделі відкритого суспільства. Творець цього поняття Карл Поппер визначив відкрите суспільство як суспільство, «в якому індивід стикається з особистими рішеннями» [7], на відміну від «магічного, племінного або колективістського суспільства», які є закритими суспільствами. Йосип Сталін та Адольф Гітлер вважаються прототипами диктаторів тоталітарних режимів, лідерами закритих суспільств.

Українська влада на початках створення держави не раз декларувала що буде будувати політику на ідеях і засадах відкритого суспільства. Але як виявилось, що нові демократичні інституції не здатні розвиватися за моделлю відкритості, так як склалися з бувших радянських людей, що звикли виконувати команди, а не самостійно творити державну політику, виходячи з компетенцій і патріотизму. Радянська влада запрограмувала суспільну свідомість на підпорядкованість. Росія ж використала цю особливість і успішно розбудувала новий Радянський Союз, де Компартію замінила на феєсбешно-бандитський режим.

Український час поступово змінював радянських людей у громадян. Як писав в одній зі своїх аналітичних статей відомий український економіст і громадський діяч Михайло Кухар «Новий світ запропонував гнучкі, адаптивні інклюзивні інституції, побудову гетерархічних моделей управління і в бізнесі, і

в державі. Ще у 2004 і потім навесні 2013 року стало зрозуміло, що закладені в 1991 році цінності відкритого суспільства, спираючись на волю втілення, докорінно відрізняють нас від росії і що ми здобуємо реальні шанси на побудову сильної демократичної держави».

«Лише в 2015-2019 роках, українці чітко продемонстрували відхід від російського патерналізму, відкритість до змін. ProZorro, безвіз, ОСББ, територіальні громади, децентралізація, ринок землі, відкритий бюджет, антикорупційні інституції – все це призвело до розповсюдження нових практик...» відкритого суспільства в Україні.

Ось як розуміють відкрите суспільство автори Української Хартії вільної людини (пряма мова):

«Бути відкритим суспільством означає бути спільнотою, переконаною у великій цінності людського життя і демократичного устрою. Бути Рівними, Співчутливими, емпатійними». «Бути відкритим суспільством означає не толерувати жодних антигуманних ідеологій і деспотичного примусу». «Відкритість до чужого досвіду і знань, Бути відкритим суспільством означає любити людей, вільно мислити і виховувати вільних людей. Це має стати нашою колективною свідомістю».

Хартія написана для українців, бо всі перелічені ціннісні орієнтири і принципи відкритого суспільства, які зауважили автори стосуються змін в українських громадах і громадянах. Ми різні, кожна місцевість, кожен край зберегли свій діалект, говірку, громадські і родинні звичаї, Україна велика країна, це наше багатство, наш соціальний капітал. Ці особливості ми неодмінно збережемо. Адже Свобода це пізнана необхідність.

Ханна Арендт – німецько-американський теоретик політології говорячи про запровадження стратегії побудови держави на принципах відкритості зауважила: «закликати до незалежності, свободи але завжди пам'ятати про *Viva la petite différence!* (Хай живе маленька різниця)», цей принцип надважливий [2].

Бо за Вольтером «Свобода закінчується там, де починається ніс іншого».

Між народами існують відмінності в баченні особливостей своєї відкритості. Окремі країни відкритого суспільства мають досвід толерантного ставлення і узаконення одностатевих шлюбів, зміни статі, виведення дітей з під відповідальності батьків, клонування та інші цінності, які привносить нам глобалізація. Запровадження орієнтирів, що не властиві ментальності нашого народу, можуть зруйнувати наше суспільство зсередини, усвідомлюючи цю небезпеку[3,1] автори в тексті Хартії зазначили тільки пізнані нами суспільні моральні цінності, які дозволили зберегтися нам, як вільному народу і перетворитися в європейську націю.

Щодо толерантності, в контексті смислів Хартії, дуже влучно написав естонський мислитель Юло Вооглайд [1]: «Усі ми чули й читали, що суспільство має бути відкритим, толерантним, постійно змінюватися. Але в житті все не так просто!»

Громадяни мають пильнувати, до кого й до чого бути відкритими, а перед ким закриватися на всі замки. Усе це стосується і толерантності.

Толерантно ставитися можна до всього морального – того, що відповідає культурним цінностям і формальними законам, які відображають сформульовані в Конституції ідеали. Наївність не є чеснотою! Люди, які вважають себе громадянами, легко зрозуміють, до кого варто бути толерантним і дбайливим, а до кого слід бути нетерпимим.

Толерантність чи примирення, так само як і зміни, не можуть бути цілями!

Ціллю може бути або збереження життєвого середовища, або новий, якісно досконаліший стан суспільства, досягнутий завдяки оновленням».

Відкрите суспільство будується на свободі. Нагадаємо собі, що «свобода це пізнана необхідність». Гоббс і Спіноза, наприклад, прирівнювали свободу до безпеки [7]. 24 лютого 2022 року ми пізнали, яке значення для нас має свобода, що таке війна, не та про яку нам розповідали, а наша українська вітчизняна війна. Саме в нас українців буде досвід побудови під час війни успішної держави за цінностями відкритого суспільства.

Коли розглядати смисли, які пропонують автори Хартії в наступному ціннісному орієнтирі «Бути успішною державою», одразу можемо розділити ціннісні зміни на дві групи, які можемо проводити під час війни, а які відкладемо на мирні часи.

Можемо провадити:

- Успішні реформи «у подоланні соціальної відчуженості між людьми».
- Реалізовувати «базовий принцип: держава не заважає своїм громадянам, створює вільні умови для тих, хто працює, – тепер і хто воює – та захищає найбідніших».
- Впроваджувати «Успіх нашої держави в «реформах життя» – зміни системи освіти і системи охорони здоров'я».
- Реалізовувати принцип «Нам потрібен свій цілісний і захищений гуманітарний простір».
- Також школити владу, адже «Успіх нашої держави залежить від виховання влади, яка розумітиме значення й усвідомлюватиме важливість національних цінностей та об'єднання всіх громадян країни».

Зміни, які не можемо провадити під час війни або проводити обмежено:

- Відновлення «за умови свободи слова і демократичних прав, які треба захищати постійно».
- Ми зобов'язані після війни повернути «справжній парламентаризм, якого нині не існує».
- Забезпечення «регулярної зміни влади, щоб прищепити їй чітке розуміння про її підпорядкованість людям».
- «Відновлення демократичного управління, порушеного сьогодні».
- Впливати на суди і правоохоронні органи, адже «Успіх нашої держави залежить від «реформ справедливості» – зміни судової гілки влади і

правоохоронних органів. Хартія звертається до громадян: **«Люди повинні нарешті встановити справедливість у державі».**

За Платоном, справедливість – це найвища чеснота, що утримує мужність, поміркованість та мудрість в повній рівновазі й гармонії.

На сьогодні свобода і справедливість для українців тотожні поняття. Виборемо нашу свободу, досягнемо справедливості, а мужності, поміркованості і мудрості нам не позичати. В даний час, як на фронті, так і в тилу, ми утверджуємо нашу духовну цінність «Бути успішною державою».

«Бути учасником демократичної спільноти народів» – це завершальний ціннісний орієнтир УХВЛ, ціль бути суб'єктом на міжнародній арені, впливати і додавати свою частку у розвиток демократичного світу. В лютому 2022 році, через війну, Україна стала лідером демократичної спільноти народів. Ми перші випробовуємо на собі міцність світу побудованого на цінностях. Те, що НАТО і ЄС не сприймають цю війну, як свою, пояснюється (за висловом публіциста Валерія Кухара) їхнім небажанням відмовлятися від власних стереотипів та невмінням прислухатися до «неважливих» націй.

Сьогодні трактування Української Хартії стали надактуальними:

- Природнім і безальтернативним шляхом для України є об'єднання з простором європейських народів.
- Ми здатні бути прикладом та опорою для всіх демократичних сил колишнього Радянського Союзу і наших сусідів та партнерів від Балтії до Чорного моря.
- Химерним ідеям нібито слов'янського братерства, фальшивої єдності, баченої вже не раз і не одне століття, та іншим виявам неоімперської ідеології ми протиставляємо принципи взаємної рівності, поваги і партнерської підтримки.
- Європейська інтеграція означає для нас не зовнішній, а внутрішній політичний курс.

І останнє з даної новели «Ми повинні прагнути додати сили кожному, хто бореться за людські права і свободи».

Отже, «Новий світ надихатиметься твердістю духу українців. А українець майбутнього визначатиметься не тільки за національністю чи громадянством, а за прагненням волі та інновацій (розвитку, пошуку, підприємництва), за сміливістю та людяністю, за самоіронічністю і спроможністю до самоорганізації» і за рішучістю, і компетентністю на полі бою.

«Бути вільною людиною означає чинити добро». Адже Західна цивілізація, до якої ми належимо, спирається на принципи підтримки добра і боротьби зі злом. Наразі родина, школа, потім університет формує здатність людини в різноманітних життєвих ситуаціях робити вибір на користь добра, що визначає її моральність. Але щоб робити цей вибір, людина має чинити з власної волі, тобто мати свободу. Саме тому свобода людини є передумовою її моральності.

Текст УХВЛ побудований на цінності свободи, як серцевини, осередкової цінності відкритого суспільства і демократичної держави [5].

Але звернімо увагу, що сам ціннісний орієнтир свободи названий в Українській Хартії «Бути вільною людиною». В цьому дуже важливий підтекст. В українській мові свободу називають «волею», бо на шляху свободи необхідно щоразу робити зусилля, яке називають «силою волі».

Отже, ми закликаємо кожного із вас, дорогі співвітчизники, до найскладнішої у нашому житті роботи: не чекати «золотого віку», не падати духом під тягарем неправди, не ховатися від світу і свого життя, а постійно робити особисті зусилля, які, віримо, принесуть добро Україні і утвердять нашу Державу як вільну країну вільних людей.

Наша Хартія – це вибір «бути». Особистий і колективний.

Бути вільними людьми.

Бути успішним народом і державою.

Бути вільними серед вільних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Блаженнійший Любомир. Думки у спадок /Упор. Ольга Гнатишин. Львів: Свічадо, 2018. 112с.

2. «Відкрите суспільство» , енциклопедична стаття. URL: <https://esu.com.ua/article-34385>.
3. «Гідність Адама: Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром», Щоткіна Катерина, Львів: Друкарські куншти, 164 ст. 2016 р.
4. Декларація прав людини і громадянина 1789 (Франція) URL: https://vue.gov.ua/Декларація_прав_людини_і_громадянина_1789.
5. Ініціативна група Першого грудня. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>.
6. Конституція Сполучених Штатів Америки URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_the_United_States.
7. Культурні і соціальні цінності URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Value_\(ethics_and_social_sciences\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Value_(ethics_and_social_sciences)).
8. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лебедев_Павло_Валентинович.
9. Хартія вільної людини: Українців закликають до об'єднання. URL: https://zaxid.net/hartiya_vilnoyi_lyudini_ukrayintsiv_zaklikayut_do_obyednannya_n1272702.
10. Юло Вооглайд, Мислити як громадянин, видавництво Фонд «Ідейна спадщина Юло Вооглайда», 444с.
11. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Якименко_Олександр_Григорович.
12. Garner, Bryan A. (1995). A Dictionary of Modern Legal Usage. Oxford University Press. p. 541. ISBN 978-0195142365. "The usual—and the better—form is Magna Carta. [...] Magna Carta does not take a definite article". URL: https://books.google.com.ua/books?id=35dZpfMmxqsC&pg=PA541&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

УДК 821.111 (73) – 311.1.09

Козій Ольга Борисівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри публічного управління,
права та гуманітарних наук Херсонського
державного аграрно-економічного
університету, м. Кропивницький

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Роман Донни Тартт «Щиголь» (англ. *The Goldfinch*) став помітною літературною подією 2013 року, коли він був удостоєний Пулітцерівської премії. Авторка цього твору написала усього три романи: «Секретна історія» (1992), «Маленький друг» (2002) та «Щиголь» (2013), що приніс їй світову славу. Тож актуальність дослідження є цілком очевидною, оскільки твір був нещодавно надрукований і ґрунтовних праць із його дослідження нема. Крім того, роман надзвичайно глибокий і багатогранний, що надає широкі можливості аналітичного вивчення.

«Щиголь» – це історія життя хлопчика, а потім дорослого чоловіка Теодора Деккера, що випадково отримує *на зберігання* шедевр живопису. Хлопчину зачаровує невелике, із книжку розміром, полотно Карела Фабриціуса, одного з учнів Рембрандта. Безцінний шедевр, загорнутий у наволочку та обмотаний клейкою стрічкою стає провідником, поводителем у житті для осиротілого Тео, тримає його на плаву, не дає серцю закритися для прекрасного. Хлопчик не злодій: під час відвідин музею лунає вибух, багато людей гине, втрачені шедеври. Герой бере картину, аби врятувати її, йде додому, у порожню квартиру, аби чекати на матір, не знаючи, що вона загинула. Цей розділ є об'єктом дослідження даної розвідки. Розділ книги має назву «Урок анатомії» – від назви картини Рембрандта, яку Теодор також побачив на виставці, хоча у самому розділі картина жодного разу не згадується. На відміну від «Щигля», що зображує приковану до гілочки пташку, живу і теплу, «Урок анатомії» – полотно похмуре й моторошне. Таким же похмурим є і чекання хлопця. Перед читачем постає не просто перелякана дитина, а горе втрати цілого світу.

У другому розділі першої частини роману Тартт Д. показує себе тонким психологом, майстерно вживаючись у відчуття героя, разом із ним мандрує у часі спогадів, відстежує асоціативні зв'язки, геніально відчуває та змальовує захисні механізми психіки людини, що стикається із невідворотністю. Попередній розділ закінчується оптимістичною впевненістю хлопця, що мати може бути живою, оскільки серед трупів її не було. Тож Тео прямує додому, аби чекати там. Така реакція на перший погляд видається нелогічною, бо ж хлопцеві варто було б пошукати ще, попитати оточуючих. Та у критичній ситуації психіка вмикає захисний механізм – дотримання встановленого порядку, дії доведені до автоматизму: якщо зробити те, до чого звик, то і результат буде звичний. Тобто, якщо хлопець вчинить так, як мав би *не* у критичній ситуації, то і події розвиватимуться так, як завжди. У своїй квартирі хлопець оточений предметами, що несуть почуттєво-пам'ятний відбиток матері, яка немов живе у кожному предметі. Письменниця майстерно пропускає

крізь себе емоції героя у трьох іпостасях: дорослого чоловіка, котрий згадує знаковий день свого життя, 13-річного підлітка, який щойно пережив шок, зазирнув у обличчя смерті, та дитину, яка не може дочекатися приходу матері. Тартт Д. вдається до зображення низки психологічних прийомів, до яких підсвідомо вдається людина, аби відволіктися, уникнути паніки у складній ситуації. Втілюючись одночасно у героя-підлітка та героя-дитину, письменниця детально виписує правила гри, у яку грає сам із собою Тео Деккер. Авторка веде його лабіринтами пам'яті: малим хлопцем головний герой роману часто боявся, що мати може не повернутися з роботи, навіть не намагаючись придумати причину. Тео-підліток пригадує, як він тоді займався арифметикою сам із собою: віднімав і додавав, вираховуючи, на скільки мати могла затриматися на роботі, скільки їй знадобиться, аби дістатися до метро. Круглий годинник стає символом очікування, що супроводжувалося страхом. Зорові образи письменниця доповнює слуховими, і це увиразнює психологічну напругу ситуації: коли матері довго не було, хлопчик (як він сам згадував), «мов покинуте усіма щеня» [3], сідав біля вхідних дверей та вслухався, чи не піднімається ліфт.

Письменниця градаційно нарощує напругу очікування: дитячі страхи, що мама може *чомусь* не повернутися (мала дитина не потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків, їй чужа логіка, вона знаходиться у полоні первісного), у спогадах Тео, який дивом вижив після вибуху, змінюються чітко сформованими. У молодших класах він кожного дня (авторка наполягає на цьому) боявся за матір. Тартт Д. змальовує справжню дитину медійного століття, яка через переінформованість, хоч і без належного розуміння подій, дорослішає занадто рано. Знаходячись під впливом того, що він чув і бачив, головний герой проєктує майже усі трагічні події на свою матір. Словами Тео письменниця намагається пояснити таке гіперзанепокоєння долею матері: «Думати про те, що з мамою може щось трапитися, було особливо страшно ще й тому, що батько був таким ненадійним. Ненадійним – то ще м'яко сказано»

[3]. Трагічні картини, які малює уява хлопчика, були викликані страхом перед майбутнім, бо весь його світ був сконцентрований на постаті матері.

Ще до того, як Тео дізнався трагічну звістку, у роковий день до нього приходить усвідомлення самотності, непотрібності, тендітності їхнього із мамою маленького світу. Авторка наділяє головного героя своєю здатністю перевтілюватися, думати і відчувати чужі думки та почуття. Через невласне пряму мову передано уявлення хлопця про те, що скаже і зробить батько – де б він не був, – коли дізнається про трагедію. Уява Тео малює низку картин, представлених письменницею у вигляді риторичних питань. Антиципацією трагедії перейняті думки героя і деталі сприйняття ним навколишнього світу. Письменниця уповільнює художній час твору, він розтягується для головного героя, коли Тео прямує додому, до місця, що може його захистити та стало матеріальним продовженням материнської постаті. Хлопець певний, що мати вдома, та страх його не полишає, все ніби кричить йому про невідворотність. Тому вулицю хлопець бачить не лише сірою та холодною, а немов «сповитою у саван» [3]. Ретардований час для героя майстерно сплітається із вузько локалізованим художнім простором. Деталі реального світу авторка переплітає із потужними за смисловим наповненням метафорами: «Головний біль та дощ стягли світ до вузького кола болю» [3].

Згадуючи довгий шлях додому, вже дорослий Теодор порівнює себе тодішнього зі зламанною іграшкою, що продовжувала йти заданим маршрутом. Ця метафора акумулює розпач та розгубленість через дитинство, що в одну мить скінчилося для осиротілого хлопця. Художній час розтягується за рахунок нанизування зорових та слухових деталей. Вдалою антиципацією розв'язки є згадка про дощ, що стікав по віях хлопця. Деталь навіть не вимагає метафоричного порівняння зі слізьми.

Емоційна напруженість зображуваного зростає, коли художній світ локалізується у квартирі героя. Певне, найголовніший смисловий акцент падає на звертання, що за гіркою іронією стає риторичним: хлопчик кличе матір, але відповіді не чує. Потому звертання стає питанням-рефреном, який

увиразнюється ремарками авторки. Оглянувши квартиру, Тео знову кличе матір: «Мамо? – покликав я із помітною тріщинкою паніки у голосі» [3]. Авторка вдається до прийому внутрішньої розмови героя – не монологу, а саме розмови із матір'ю – у вигляді повідомлень, що син залишає на її телефоні.

Тартт Д. градаційно нанизує зорові і слухові деталі, ретардує художній час: коли хлопець заходить до кімнати та застигає там, вона вдається до прийому збільшувального скла: ретельно оглядає усі дрібниці, особливу увагу приділяючи зоровим деталям із часткою «не», які очікувано мали там бути, але їх не було. В цьому і полягала трагічність ситуації: «На гачку коло дверей **не** висіли її ключі, на столі **не** стояла її сумка» [3] (виділення моє – К.О.). Охоплений панікою підліток хапається за найменші сліди пам'яті, наприклад, звертає увагу на материну чашку зі слідами помади та залишками уже холодної кави на денці. До зорових не-деталей додаються ще й слухові: на відповідачі **не** було повідомлень. Емоційна напруга хлопця увиразнюється фізичним болем, бо після вибуху страждає від головного болю. Письменниця вдається до градаційної зміни емоційного стану героя, відзначаючи, що додому він дістався, немов застосовуючи внутрішній резерв надії. Коли ж очікування не справдилися, його охоплює слабкість, підліток ледве пересувається, докладає зусиль, аби сконцентруватися. Авторка передає граничний стан, в якому перебуває хлопець. Незважаючи на біль і слабкість, усі його почуття і відчуття загострені, він вслухається в усі звуки, мозок намагається знайти логічне пояснення ситуації, рішення проблеми.

Отже, у романі «Щиголь» Тартт Д. виявила себе талановитим майстром, живописцем слова, тонким психологом та філософом. А її твір – це багатогранний кристал, скринька із секретами, які ще будуть розкриті. Завдяки художнім деталям – зоровим та слуховим – та особливостям часопростору роману перед читачем розкривається трагедія втрати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін.. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с. (Nota Bene)

2. Мельник Т. Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу / Т.Мельник. Севастополь, 2005 // www.ukrlife.org/main/minerva/melnyk_lingvo.doc.
3. Tartt Donna. The Goldfinch. – Tay, Ltd. 2013. ISBN 978-5-17-085448-6
4. Тартт Д. Щегол: Роман / Д. Тартт // www.nemaloknig.info. – 2013. ISBN 978-5-17-085448-6
5. Тартт Д. // www.wikipedia.org/wiki/

Кондирєва Майя Миколаївна,
методист, в. о. завідувача відділу
методики навчальних предметів
суспільно-гуманітарного та естетичного
циклів Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

САКРАЛЬНІ ТА АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті йдеться про актуальність осмислення значення сакральних та археологічних пам'яток доби запорозького козацтва на уроках української словесності в контексті вимог нової української школи, а відтак окреслено систему роботи учителя-словесника, що стосується формування соціальних та громадянських ключових компетентностей, реалізації наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність», соціокультурної змістової лінії чинних оновлених програм з української мови і літератури та організації позакласної роботи у 5 – 11 класах.

Ключові слова: ключові компетентності, предметні компетентності, наскрізні змістові лінії чинних програм, сакральні та археологічні пам'ятки, патріотичне виховання, громадянська активність і відповідальність, різні види роботи учнів.

Закон України «Про освіту» визначає мету повної загальної середньої освіти – **всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості**, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання упродовж життя, **готова до свідомого життєвого вибору** та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та **громадянської активності** [1]. Отож, випускник школи – це

патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів, виявляє активність і відповідальність у громадському й особистому житті. Задля реалізації поставленої мети оновлено навчальні програми з 2018 – 2019 навчального року для учнів 5 – 11 класів й розпочато реформування загальної середньої освіти в Україні.

У змісті чинних навчальних програм з української мови для 5 – 11 класів, як і у програмах з інших навчальних предметів, упроваджено компетентнісний підхід (**компетентність** – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [5]), який відповідає стратегічному напрямку розвитку освіти в контексті положень Концепції «Нова українська школа», та показано через систему очікуваних результатів науково-пізнавальної діяльності учнів науково-методичні тонкощі запровадження серед інших соціальних й громадянських компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності [3]. Зроблено акцент щодо реалізації цієї змістової лінії і у методичних рекомендаціях МОН України про особливості формування необхідних кожній сучасній людині одинадцяти ключових компетентностей (**ключова компетентність** – спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів [4]), серед яких особливої уваги заслуговують **громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей**.

Ключові компетентності є засобом інтегрування навчального змісту та сприяють формуванню наскрізних умінь, ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях через розв'язування завдань реального змісту, виконання навчальних проєктів, роботу з різними джерелами інформації. Спільними для всіх компетентностей є наскрізні уміння, задля формування яких учитель-словесник у кожному класі згідно з

програмними вимогами, з урахуванням вікових та психологічних особливостей розвитку дитини повинен передбачити **банк** зразків текстів для слухання, читання мовчки і вголос, тем для побудови усних і письмових висловлень монологічного й діалогічного характеру різних жанрів, дискусій відповідної тематики, завдань і запитань для роботи з текстом художнього твору (у тому числі творчих, дослідницьких, проблемних), методів і прийомів для розвитку критичного мислення, інтерактивних вправ.

*Метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної предметних компетентностей (**предметна (галузева) компетентність** – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань [4]), гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій.*

Для опису *предметної мовної компетентності* використано такі ключові поняття, як «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює» тощо. Систему виховного впливу на учнів у рамках реалізації розділу «Очікувані результати» чинних програм з української мови можна здійснювати, використовуючи відомості про запорізьких козаків, сакральні та археологічні пам'ятки доби козацтва – *предмети (зброя, одяг, взуття, прикраси, побутові речі, будівлі тощо), характерні ознаки поведінки, манер, характеру, стосунків, почуттів, обрядів, звичаїв, традицій і дій козаків, уподобань, писемні спогади тих часів, зразки мистецтва та ін.*

Реалізація соціокультурної змістової лінії чинних програм з української мови у 5 – 11 класах сприяє засвоєнню культурних і духовних цінностей, норм, що регулюють соціально-комунікативні відносини між статями, поколіннями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку учнів. Отже, на уроках української мови учитель повинен дбати про те, аби *учні, розуміючи і знаючи основні виражальні засоби української мови, уміли використовувати*

їх у всіх видах мовленнєвої діяльності під час повсякденного спілкування для досягнення комунікативної мети. Розвивати такі **уміння** можна і треба шляхом застосування різних видів роботи на прикладах і сучасності, і минулого (зокрема *козацтва*, якщо йдеться про зміст) та **різних форм роботи**, наприклад: складання і редагування речень, робота з деформованим текстом, відповіді на запитання, розкриття значення прислів'їв і приказок, коментування висловлень відомих людей, побудова власного діалогічного чи монологічного усного чи письмового висловлення (переказу, есе, твору відповідного типу і жанру – за ілюстрацією, епіграфом чи запропонованим початком, казки, вітальної листівки, листа, у тому числі електронного, оповідання, байки, тексту руханки, лінгвістичної мініатюри, анотації, нарису, відгуку, враження, захоплення, спогаду, виступу, опису логотипа, порівняння двох явищ, інтерв'ю, узагальнення результатів обговорення питання, обґрунтування вибору, застереження, прохання про допомогу, подяки, співчуття, ділових паперів), укладання словника, словникової статті, словникового диктанту, паспорта слова, плану, тез, конспекту тексту, таблиці, карти пам'яті, мультимедійної презентації, родовідного дерева, списку, пам'ятки, пропозицій, інструкції, рекомендацій, бюджетних витрат, цілей, особистої програми дій, створення допису на веб-сайт чи блог, допису у соцмережі, SMS, участь у дискусії тощо [5].

Формуванню громадянської компетентності сприяють теми учнівських висловлень, які зазначено у рамках соціокультурної змістової лінії:

Клас	Тематика текстів «Запорозьке козацтво»
5	Задля удосконалення формування ключових компетентностей ,
6	зокрема й громадянської у рамках організації в освітньому процесі
7	різних видів діяльності здобувачів освіти учитель пропонує створити усно і письмово висловлення різної тематики, різних типів і жанрів, обираючи теми висловлень з опертям на мовний матеріал та тематику мовленнєвого матеріалу, що домінує у рамках вивчення тем і розділів

	<p>обраних підручників (за програмами для 5-6 класів, 7 класу НУШ авторського колективу у складі Н. Голуб, О Горошкіної. Більш розлого розглядає порушену проблему у програмах для 5-6 класів та 7 класу НУШ авторський колектив під керівництвом О. Заболотного, оскільки учням запропоновано у рамках кожного розділу конкретні теми, як-от: повага до національних символів та цінностей; гордість за свій народ, повага до історично-культурних надбань і традицій українського народу, патріотизм і національна самосвідомість українців, оцінювання позитивно вчинків і поведінки людей, які захищають свою країну: національна самосвідомість та ідентичність українців тощо.</p>
8	<p>Найвидатніші постаті в українській культурі.</p> <p>Унесок українців у світову культуру. Збагачення української культури духовними скарбами інших народів. Найвизначніші архітектурні споруди в Україні.</p>
9	<p>Україна – від часів Київської Русі до сучасності. Український національний характер. Найвидатніші постаті вітчизняної й світової культури.</p>
10	<p>Українська мова й відображена в ній національна культура. Як відновити джерела формування високої мовної культури.</p> <p>Відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності.</p> <p>Приклади цінностей та етичної поведінки. Суспільні статуси людини. Успіх – це результат безперервної й наполегливої діяльності. Життєві цілі. Благодійність як норма життя. Норми суспільної поведінки.</p>
11	<p>Естетичний смак українців у слові, побуті, одязі.</p> <p>Складники успіху. Традиції й модерн у культурі й суспільстві. Дружба між людьми як цінність.</p> <p>Гостинність як засіб об'єднання людей. Доброта, добродійність, чуйність у ставленні до себе й до інших. Добра слава і ганьба. Доброму</p>

	<p>добра пам'ять. Моральні чесноти українців. Нове в культурі мого народу. Наслідування чи ігнорування традицій.</p> <p>Мозаїка української душі (миролюбність, сміливість, волелюбність, духовність, образність сприйняття, сентиментальність, сердечність, кмітливість, життєрадісність тощо).</p>
--	--

Таким чином, на основі зазначеного вище можемо зробити висновок, що МОН України докладає значних зусиль щодо виховання гідних громадян нашої країни [2] (по завершенні навчання у них мають бути сформовані соціальні та громадянські компетентності), які сприятимуть протистоянню життєвим викликам сучасності, не виключенням є й умови воєнного стану. Запорукою успішного результату у такій нелегкій справі (коли навіть немає інструментарію вимірювання рівня сформованості патріотизму) є реалізація задля формування ключових компетентностей змістового модуля чинних програм з української мови (у 5 – 7 класах Нової української школи, 8 – 11 класах, що у найближчі роки також працюватимуть за програмами НУШ) та розвиток предметної комунікативної компетентності. Наслідки такої освіти ми можемо відстежити тільки тоді, коли випускники ЗЗСО матимуть змогу у реальному житті (загальновідомі події російсько-української війни) продемонструвати через власні дії та вчинки свою громадянську відповідальність, яка формувалася на прикладах сакральних та археологічних пам'яток запорозького козацтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту» : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.pdf> (дата звернення: 06.10.2024).
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді і Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641): <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15.pdf> (дата звернення: 06.10.2024).
3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 06.10.2024).

4. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 06.10.2024).

5. Чинні програми з української мови і літератури для 5 – 11 класів: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html> (дата звернення 06.10.2024).

УДК 37.035:39+821.1612Г-К

Корицька Галина Романівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
кафедри змісту освіти та методик
навчальних предметів ТОКІППО,
членкиня-кореспондентка Української
Академії Акмеології, м. Тернопіль

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ДИТИНИ ЗАСОБАМИ
ХУДОЖНЬОГО СЛОВА (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДОК
ГАЛИНИ ГУЗОВСЬКОЇ-КОРИЦЬКОЇ «СВІТ НАВКОЛО НАС»)**

Основи дбайливого підходу до виховання дитини закладаються з раннього віку. У народі підмітили, що виховувати малюка варто, як поперек лавки лежить. Першими навчителями стають батько й мати, бабусі й дідусі, старші братики чи сестрички. Материнська колискова, батькові повчання, дідусева казка, бабусина потішка викликають у малечі бажання пізнавати світ, учать розумінню, розвивають мовні здібності та уяву, формують духовний світ. Але чи завжди сучасні батьки знаходять можливість замість гаджета прочитати оповідання дитині чи розповісти історію; дмухнути на кульбабу чи подбати про колосок на свіжоскошеному полі? Для чого з року-півтора молода мама записує малюка на двогодинне заняття з розвитку, замість того, щоб самій поспілкуватися з ним? Виникає суперечність між тим, що хочеться батькам для дитини й що, власне, потрібно їй самій.

Що варто НЕ робити дорослим, щоб НЕ відбити в дитини бажання пізнавати навколишній світ, набивати перші гулі, набиратися досвіду? Як НЕ діяти, щоб спритна Яринка чи винахідливий Максимко з часом НЕ втратили інтерес до радості пізнання й позитиву від нього? Як НЕ заставляти читати Марійку чи Іванка, щоб вони самі тягнулися до книжки?

А чи можливо організувати духовно-моральний простір розвитку особистості, щоб уникнути заперечної частки НЕ як для дорослих, так і дітей?

На нашу думку, так. На прикладі оповідок Галини Гузовської-Корицької «Світ навколо нас» розглянемо особливості формування національно свідомого читача, де завдяки українському слову виховується почуття любові до рідної землі, усвідомлення себе як частини роду, народу, закладаються духовно-моральні основи.

Дідусь Роман («Хатній») [1, с. 4] – носій народної моралі, дбайлива в ставленні до тварин людина. Зворушливості в змалюванні старенького досягаємо за рахунок метафоризації та використання гіперболи. Він рятує «сіроголового»: «Виходжував не один день, відпоював травами, ділив поміж горобцем і котом свою щедрість» [1, с. 5], птахи злітаються на подвір'я, принаджені «дідусевою гостиною», він винагороджує добрий вчинок kota – «підсовує мисочку з молоком. Заслужив» [1, с. 6], вимощує гніздо для знайди, виявляючи турботливість, щедрість.

Дідусь Захар («Подорожник») [1, с. 10], – носій знань про лікувальні властивості рослин, «добре знаний цілитель, поучає онука Андрійка народній мудрості. Що не травинка – цілюща сила, що не корінь – цілюще диводжерело» [1, с. 10]. «Дідусева наука засіяла зерна зацікавленості в душу хлопчика, а подорожник зачарував його власним живодаром» [1, с. 10].

Дядько Роман («Потічок») стає надійним другом потічку, «господарською рукою щоріч розчищав йому дорогу у світи» [1, с. 12].

Людина в оповідках допомагає відтворити уважність, небайдужість, спостережливість, щирість, чуйність: «людина дивувалася-милувалася тією Життєстійкістю (стеблинки – авт.)» [1, с. 9], насолоджувалася спогляданням внутрішнього лона маку, спостерігаючи, «як все єство польової красуні виграє життям» [1, с. 9], вітала лелеку «як доброго знайомого, приманювала смаколиками» [1, с. 14], виконувала свою щоденну справу, оббивала горіхи, щоб рясніше родили: «оббили, зібрали щедроти» [1, с. 23].

Авторка акцентує на особливостях співіснування людини з представниками фауни, усвідомлює глибину її духовного світу. Так, Хатній – горобчик, урятований дідусем, подружився з котом, приймає на гостину польових горобців, які «каштанами розсипалися» по насипаних стареньким крихтах [1, с. 5], повертається в «хатнє» гніздо, відчуваючи при цьому свою значущість як члена родини господаря. Горобці виявляють ставлення людини до пташиної братії, турботу про неї, вони демонструють «гороб'ячу безпечність» [1, с. 5], і «видихнувши переляк», ласують гостинцями.

Світ птахів репрезентовано суто українським птаством: півник «сповіщав про народження нового дня», соловейко «виводив щемливо-ніжну пісню ранку», до них долучався «дятел-трудоар, раз по раз вибиваючи працелюбні ноти» [1, с. 12], а лелека «здружився з місцевими й уже став своїм» [1, с. 16].

Хазяйський кіт, вихований дідусем в атмосфері доброти, виявляє мудрість співіснування. «Нелегкою була наука для останнього, щоб стати привітним до найди (горобця – авт.)» [1, с. 5]. Він «кинувся на захист горобців», коли «повітря різонуло тривоною» [1, с. 5].

Їжачок Єгорко, що облюбував обійстя, «був справжнім дипломатом», «виховано витримував паузу, очікуючи, поки його згадають і запросять на гостину» [1, с. 14]. Вдячні тваринки приносять людям «на спинах-рюкзачках... ябучка-дички» [1, с. 15].

Світ свійських тварин передано численними дієсловами, утвореними від звуконаслідувальних слів: «Потім усе продовжувалося звичаєво: гавкало, нявкало, мукало, рохкало, квоктало, стукало, грюкало...» [1, с. 12]. І за цими словами постає розмаїтий тваринний сільський світ: собаки, коти, корови, свині, кури, гуси, качки.

Вагомого значення набуває в оповідках опис рідної землі, який привертає увагу читача, учить любові до неї, спостережливості. Це й галявина, яка «вкрилася жовтогарячим килимом» [1, с. 6], і польова доріжка, обрамлена маковим дивоцвітом, і обійстя дідуся, на якому відбувається гостина горобців, і баталія котів. Рослинність при дорозі – «килим», «дивотвір».

Особливістю авторського почерку є те, що кожна оповідка закінчується коротким логічним умовиводом, який акумулює основну думку того, про що йдеться у творі. Це зазвичай називні односкладні речення: «Майбутність», «Дружелюбність», «Мудрість», «Трепетність», «Життєстійкість», «Щемливість».

Оповідки об'єднані ідеєю відтворення малої батьківщини в простих, яскравих, виразних, знакових картинах, що утворюють широке загальне полотно майбутнього образу України, який сприймає людина в дитинстві й засвоює на генному рівні, а під впливом навчання й виховання ідентифікує себе з конкретним народом, носієм мови, цінностей, культури, моралі, представником якого вона є.

Найширше в збірці оповідок «Світ навколо нас» представлена Родина. Батько чи дідусь, мати чи бабуся є носіями народної моралі, залюблені в рідну землю. Це мудрі, розважливі, дбайливі, щирі, працьовиті люди, які словом, дією, вчинком, порадою залишають помітний слід у душі дитини.

Усе, що оточує нас повинно «спрацьовувати» на емоції, відчуття, осмислення, взаємодію. Водночас варто пам'ятати про те, що дорослі не тільки повинні заохочувати допитливість дітей, але й допомагати їм шукати відповіді (НЕ відповідати за них!).

Отримання практичного досвіду, корисних ідей є шляхом формування ціннісного ставлення до життя, духовності. Поділяємо думку вченого, що «Духовні цінності потрібні для достойного життя, а моральні для нашої діяльності, для всіх її різновидів» [2]. Створюючи духовно-моральний простір розвитку дитини пам'ятаймо, що це повинен бути саме її, дитячий світ із розвинутою допитливістю, критичним мисленням. Надайте їй можливість самій відкривати його, фантазувати, розмірковувати, експериментувати.

Дитина-читачка є не просто споживачкою художньої продукції, не лише об'єктом ідейно-художнього впливу твору. Вона ще є співучасником процесу творення смислу художнього твору, суб'єктом, який здійснює читання. Таким

чином, читацьке сприйняття бере участь у конструюванні твору, формуванні його смислу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гузовська-Корицька Галина. Світ навколо нас. Оповідки. Запоріжжя : Дике Поле, 2020. 32 с., іл.
2. Духовно-моральне виховання дітей і молоді в сучасному освітньому просторі: вітчизняний та зарубіжний досвід: нотатки міжнародної науково-практичної конференції. URL: <http://surl.li/ladtyn> (дата звернення 10.10.2024).

Коротюк Зоряна Михайлівна,
в.о.завідувача НМЦПССР
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Мерена Надія Михайлівна,
методист НМЦПССР Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м.Тернопіль;

Ярмолицька Світлана Олегівна,
методист НМЦПССР Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ПОКАЗНИК АДАПТАЦІЙНОГО РЕСУРСУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У сучасному суспільстві проблема розуміння і прояву емоцій стоїть досить гостро, оскільки в ньому штучно насаджується культ раціонального ставлення до життя, в якому немає місця емоціям. Відомо, що заборона емоцій веде до їх витіснення із свідомості людини. В свою чергу, неможливість психологічної переробки емоцій призводить до неврозів. Звільнившись з-під контролю свідомості, емоції перешкоджають здійсненню намірів, порушують міжособистісні стосунки, не дозволяють належним чином виконувати службові і сімейні обов'язки, утруднюють відпочинок та погіршують здоров'я. Адже емоції безпосередньо пов'язані з психологічним здоров'ям особистості – стійкістю та адекватністю її самооцінки, особистісною активністю, здатністю

ефективно планувати життєві кроки та відповідно до цього керувати власною поведінкою. Психологічне здоров'я особистості здатне об'єктивно розпізнавати загрозу в різних ситуаціях та збільшує потенціал протистояння різного роду небезпекам.

Емоційний інтелект (англ. emotional intelligence) – це група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій оточуючих. Під визначенням емоційного інтелекту мається на увазі також здатність усвідомлювати свої почуття і емоції, доносити і використовувати їх, керувати ними, що є самим важливим моментом, і на основі цих вмінь – взаємодіяти з іншими людьми [1].

Найбільш ранні коріння досліджень емоційного інтелекту можна простежити в роботі Чарльза Дарвіна «Вираження емоцій у людей і тварин» у 1982 році, який зазначав важливість емоційного вираження для виживання, а також для адаптації.

У 1900-х роках, хоча традиційні визначення інтелекту робили наголошення на таких когнітивних аспектах, як пам'ять і вирішення проблем, ряд впливових дослідників в галузі дослідження інтелекту почали визнавати важливість не когнітивних аспектів. Так в 1920 році, Е. Л. Торндайк ввів у свою роботу термін «соціальний інтелект», щоб описати навички розуміння та управління іншими людьми. Поняття **соціального інтелекту** він описав як «здатність розуміти чоловіків, жінок, хлопчиків та дівчат, уміння діяти розумно у відносинах з людьми». З 1960 – х років почалась систематизація знань Торндайка та його попередників і в цей період введено розуміння **емоційного інтелекту (EI)** [5].

У 1940 році Девід Векслер описав вплив не розумових факторів на інтелектуальну поведінку. Він стверджував, що моделі інтелекту, що розглядаються наукою, не будуть повними, поки ми не зможемо адекватно описати вищезгадані фактори.

Розквіт теорії емоційного інтелекту припав на 1980-1990-і. У 1983 році Говард Гарднер опублікував свою відому модель інтелекту, в якій розділив

інтелект на внутрішньоособистісний і міжособистісний. В роботі «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту» (Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences) він ввів ідею про множинні інтелекти, окремо розглядаючи міжособистісний інтелект (здатність розуміти наміри, мотиви і бажання інших людей) і внутрішньо особистісний інтелект (здатність зрозуміти себе, оцінити свої почуття, страхи і мотиви). На думку Гарднера, традиційні показники інтелекту, такі як IQ, не в змозі повністю пояснити когнітивні здібності та особливості людини.

У 1988 році Рувен Бар-Он у своїй докторській дисертації ввів поняття емоційного коефіцієнта EQ. За теорією Р. Бар-Он, емоційний інтелект визначається як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують можливість успішно діяти в будь-яких ситуаціях. Вчений виділив 5 субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту:

- саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація);
- комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність);
- власне адаптаційні здібності (вміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність);
- антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль);
- загальний настрій (оптимістичність)

А в 1990 році вийшла одна з найвпливовіших статей Пітера Саловея і Джона Майера «Емоційний інтелект», яка фактично визначила все сучасне розуміння емоційного інтелекту. Вони розглядали емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей [3].

Після виходу цієї статті теорія емоційного інтелекту привернула велику увагу, пішла маса публікацій на тему емоційного інтелекту.

Спочатку їх роботи були опубліковані тільки в академічних виданнях і широка публіка про них нічого не знала. Але з'явився письменник Деніел Гоулман, який і написав книгу про емоційний інтелект. Він переказав ідею

емоційного інтелекту власними словами і так, як він її зрозумів, і зробив її доступною для всіх.

Модель емоційного інтелекту Майера-Саловея-Карузо (модель здібностей) вважається в психології основною на даний момент, саме її, як правило, використовують для опису поняття емоційного інтелекту, хоча також великою популярністю користується заснована на цій моделі змішана модель Деніела Гоулмана.

Майер, Соловей і Карузо виділяють лише чотири складові емоційного інтелекту:

- Сприйняття емоцій;
- Використання емоцій для стимуляції мислення;
- Розуміння емоцій;
- Управління емоціями [4].

Модель емоційного інтелекту, створена Деніелом Гоулманом, набула великої популярності завдяки його книзі. У той же час багато вчених вказують на недостатню науковість цієї моделі. Змішана модель передбачає, що емоційний інтелект складається з 5 компонентів:

- Самопізнання;
- Саморегуляція;
- Соціальні навички;
- Емпатія
- Мотивація [2].

З точки зору основоположників, ЕІ – це не те, що робить когось хорошою або щасливою людиною; мова йде про наші уміння, про те, наскільки ми здатні розпізнавати емоції, розуміти причини емоцій і управляти ними, відчувати різні емоції, проявляти емпатію. Іншими словами, Емоційний інтелект покликаний возз'єднати почуття з логікою і розумом.

У вітчизняній психології ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів, що належала Л. С. Виготському, розвивали С. Л. Рубінштейн (інтелектуальний процес не можливий без участі емоцій). В Україні теж

з'явилися дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій (Е.Носенко), вивчення EQ як детермінант внутрішньої свободи особистості (Г.Березюк) та показника цілісного її розвитку (О.Філатова). Високий EQ вказує на здатність людини до пізнання почуттів, які відбуваються, і озброює людину співчуттям, співпереживанням, адаптивністю і самоконтролем. Наявність розвиненого емоційного інтелекту – це неодмінна умова успішного лідерства.

Розуміючи власні емоції та вмюючи їх контролювати людина здатна краще виражати свої почуття та розуміти як почуваються люди навколо неї. Завдяки цьому спілкування стає більш ефективним, а стосунки у різних сферах діяльності та й в особистому житті стають – сильнішими. Саме ці факти зі сфер буття кожної людини і є підтвердженням того, що є велика цінність та необхідність розвитку емоційного інтелекту [6].

Відтепер складові успіху психологи визначають під іншим кутом. Якщо уявити собі айсберг, то його надводна частина – це IQ (логічні здібності), а підводна – EQ (емоційні). У Європі люблять повторювати модний вислів: «Завдяки IQ ви влаштуєтесь на роботу, завдяки EQ – робите кар'єру».

Формування емоційного інтелекту починається ще в дошкільному періоді, а саме в юнацький період ця інтегральна здатність набуває особливого значення. За своїми особливостями EQ є важливою характеристикою особистості, яка може розвиватися протягом життя, що дозволяє, згідно сучасному підходу неперервного розвитку особистості, розглядати його як метакомпетенцію.

Емоційний інтелект можливо та потрібно розвивати, адже це є запорукою майбутнього, вміти десь поводити себе стримано, десь – співпереживати іншим людям, та головне те, що розвинуті ці характеристики дають не абияку змогу налагоджувати зв'язки у різних сферах особистісного та соціального розвитку, бути впевненим в собі та своїх можливостях, правильно мислити та проектувати влучні стратегії та доцільно їх використовувати, втілюючи в реальне життя.

Для підвищення рівня емоційного інтелекту необхідно дозволити собі проживати усі емоції і «позитивні», і «негативні», адже усі емоції, без виключення, нам потрібні і мають свою функцію.

Щоб розвивати емоційну самоусвідомленість, для цього:

- Розвивайте емоційну компетентність – збагачуйте емоційний словник, називайте свої емоції, засвоюйте нові слова, читайте книги про EQ, поцікавтеся значенням тих чи інших емоцій;
- Ведіть щоденник емоцій і почуттів, у якому робіть аналіз прожитого дня, своїх емоцій, відчуттів, причин їх виникнення;
- Частіше використовуйте у висловлюваннях «Я відчуваю...» і слухайте свої почуття тут і зараз;
- Вчіться запитувати себе «Що я зараз відчуваю?», «Яка моя потреба зараз?», «Яка моя поведінка зараз буде ефективною?»;
- Спробуйте виявляти свої почуття за допомогою думок, зверніть увагу, які ваші думки викликають у вас гнів, які думки супроводжують смуток, щастя.
- Визнавайте свої почуття, але не слідуйте за ними сліпо. Ви не є ваші почуття. Почуття, це те, що є в нас, але не те, чим ми є. Управління емоціями передбачає вміння дистанціюватися від почуття, яке у нас виникло і вирішити – піддатися йому чи опиратися, тобто здійснити вибір.

Вчіться керувати власними емоціями, розвивайте самоконтроль:

- Опануйте техніки і методики по управлінню емоціями.

Наприклад, можете застосовувати методику «Техніка раціоналізації або техніка 10 секунд» – коли ви відчуваєте сильні емоції, спробуйте дати собі відповіді на декілька запитань: 1. Яку емоцію я зараз відчуваю? 2. Яка моя потреба зараз не реалізована, яке бажання? 3. Як я можу вплинути на ситуацію? 4. Як мені діяти далі?

- Вчіться вербалізувати свої емоції. Озвучуйте їх – мені зараз сумно, я розгнівана, мені страшно. Це розвиває емоційний інтелект і допомагає фізично і ментально справитися з емоційними хвилями. Вербалізована, названа

емоція відразу ж втрачає інтенсивність і з нею можна працювати в когнітивній, розумовій зоні.

- Спробуйте по шкалі від 1-10 порахувати силу вашої емоції, це допоможе зрозуміти для себе, на скільки гарячою є потреба, на яку варто звернути увагу. Інколи, фокусуючись на власних відчуттях, ви можете зрозуміти, що, до прикладу, внутрішнє роздратування близьке до 2-3 балів, хоча спочатку здавалося, цілих 8.

Тренуйте емпатію, для цього:

- Проявляйте до себе більше прийняття, самопідтримки і самоповаги, це допомагає сформуванню внутрішньої опору і любові до себе, чутливості і чуйності до своїх відчуттів і потреб. Вміння бути самоемпатуючим ми можемо, згодом, застосовувати до інших людей, і навпаки – без емпатії до себе, нам важко бути емпатичними до інших.

- Спробуйте знайти власні відповіді на два запитання: «Як я розумію, що співрозмовник проявляє емпатію до мене, спостерігаючи за його словами, емоціями, поведінкою?», «Як я розумію, що я проявляю емпатію до свого співрозмовника, по своїх словах, поведінці, емоціях?». Відповіді на ці запитання дозволять вам продіагностувати, на скільки уважно ви відноситеся до себе і до інших.

- Проявляйте справжній інтерес до емоцій, почуттів і потреб інших людей, запитуйте їх і слухайте їхні відповіді спочатку серцем, а потім і розумом.

Розвивайте соціальні навички і вчіться будувати стосунки:

- Вчіться відстоювати власні межі і проявляти здорову асертивну поведінку.

- Створіть для себе нове внутрішнє правило – домовляйтеся з людьми, говоріть про свої потреби і почуття, не замовчуйте своїх емоцій, не вгадуйте думок людей і не чекайте, щоб вони здогадувалися про вашу потребу – говоріть.

- Фокусуйте свою увагу на тому, що є спільного між вами і співрозмовником, а не відмінного.
- Дозволяйте людям проявляти всі емоції поряд з вами, збільшуйте свій емоційний контейнер.
- Тренуйте активне, емпатичне слухання – не перебивайте, будьте уважні, перефразуйте слова вашого співрозмовника і діліться з ним як саме ви зрозуміли почуте.
- Опануйте і практикуйте методики ненасильницького спілкування (ННК) [7].

Дані рекомендації допоможуть вам розвинути уважність до себе та інших, а з нею розвинути емоційний інтелект.

Розвинений EQ — це запорука успішної комунікації та співробітництва. Людина, яка має достатньо високий рівень EQ, не буде впадати у ступор через важкі чи стресові ситуації, швидше впорається з депресивними станами. Розвинений EQ допомагає прокладати курс через складності соціального життя на робочому місці, бути лідером та надихати інших, а також розвивати професійну кар'єру. Відчуття радості від роботи набагато більше і з негативними емоціями впоратися легше. Розуміючи власні емоції та вміючи їх контролювати людина здатна краще виражати свої почуття та розуміти як почувуються інші люди. Завдяки цьому спілкування стає більш ефективним, а стосунки як на роботі, так і в особистому житті – сильнішими.

Отже, здатність розпізнавати власні емоції, керувати ними, уміння розпізнавати емоційний стан, мотивацію та наміри оточуючих, стійка самооцінка, що базується на самопізнанні та самоприйнятті, є серйозними перешкодами на шляху негативних емоційних впливів, специфічних стресів інформаційного суспільства, прихованих маніпуляцій свідомістю через ЗМІ, маркетингових пірамід, позасвідомо мотивованої віктимної чи антисоціальної поведінки. Іншими словами високий рівень емоційного інтелекту знижує рівень віктимності та сприяє конструктивній соціально-психологічній адаптації.

Отже, робота над емоційним інтелектом – це не лише аналіз, а й прийняття своїх емоцій. І негативних зокрема, хай який біль вони не викликають. Адже їх ігнорування чи спроби витіснити з пам'яті загрожують серйозними проблемами зі психічним здоров'ям.

Таким чином, щоб розвинути в собі здатність до найбільшого відчуття щастя та успішної самореалізації, людині варто розвивати свій емоційний інтелект. Адже завдяки йому ми можемо знайти баланс між розумом та почуттями та наблизитись до відчуття гармонії у житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гарскова Г. Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию / Г. Г. Гарскова // Ананьевские чтения: тез. науч.- практ. конф. СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. М. : ВКТ, 2009. 478 с.
3. Гоулман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 301 с
4. Карузо Девід, Саловей Пітер Емоційний інтелект керівника. Київ, Самміт-книга, 2017.
5. Thorndike, R.K. (1920). «Intelligence and Its Uses», Harper's Magazine 140, 227–335.
6. URL: <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-i-shlyahy-jogo-rozvy/>
7. URL: <https://www.sens.lviv.ua/shho-take-emocijnyj-intelekt-ta-yak-jogo-rozvyvaty/>

Костюченко Лілія Анатоліївна,
вчителька інформатики
Кременецької загальноосвітньої
школи I-III ступенів № 4,
м. Кременець

ЖИТТЄВІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

XXI століття – час викликів. І це стосується майже всіх аспектів життя – від особистого до глобального. Людство стикається з масштабними випробуваннями, які змушують кожного з нас адаптуватися до нових умов та переосмислювати свої життєві орієнтири. Особливо сучасні школярі живуть у світі, який швидко змінюється, і ці зміни часто приносять нові труднощі, з якими вони повинні вчитися справлятися. Тому актуальною проблемою є осмислення життєвих орієнтирів здобувачів освіти. Мета полягає у дослідженні

ціннісних дороговказів сучасних школярів у контексті Української Хартії вільної людини.

«Життєві цінності людини – фундамент, на якому базується все його життя» – так говорив відомий вчений Альберт Ейнштейн. Кожен має орієнтири, які рухають його діями і думками. Вони є, незалежно від того, усвідомлює це людина чи ні.

Життєві орієнтири сучасного школяра формуються під впливом багатьох факторів, таких як сім'я, школа, суспільство, сучасні технології та глобальні події. Ці орієнтири визначають, як здобувачі освіти бачать своє майбутнє, які цінності та пріоритети вони обирають для себе.

Життєві орієнтири сучасного школяра через призму Української Хартії вільної людини формуються на основі моральних та етичних цінностей, які притаманні як християнській, так і загальнолюдській культурі. УХВЛ підкреслює важливість розвитку особистості на засадах любові до ближнього, відповідальності, чесності, співчуття та пошани до батьків і вчителів. Ці орієнтири відіграють важливу роль у становленні духовного та морального стрижня молоді [1].

Враховуючи наріжні камені Української Хартії вільної людини, можна стверджувати, що навіть у такі важкі часи, мораль та духовні цінності потрібні школярам найбільше, а також усвідомлена відповідальність. Навчатися бути відповідальним – одне з головних завдань на сьогодні для кожного учня. Ця важлива риса у майбутньому визначить вектор думок кожного.

Виховання через призму християнських традицій вчить дитину шанувати духовні цінності, пізнавати Бога і слідувати заповідям, що сприяє духовному розвитку. Чесність, повага, відповідальність, справедливість і співчуття – це фундаментальні етичні принципи, які допомагають дітям орієнтуватися в житті і робити правильний вибір. УХВЛ підтримує ідею важливості сім'ї як першої і найголовнішої інституції виховання. Любов до батьків, братів і сестер, пошана до старших – це частина базових цінностей. Патріотизм, активна життєва

позиція і відповідальність за власну країну – важливі принципи, які допомагають виховувати школярів як свідомих громадян.

Хартія закликає до виховання вільної людини, яка шанує гідність і права інших. Учні повинні навчитися співчувати, поважати інших і діяти згідно з етичними нормами. Одним із ключових принципів УХВЛ є виховання громадянської свідомості. Це включає розвиток у молоді любові до Батьківщини, поваги до національної культури та історії. Та важливою складовою цього є відповідальність. УХВЛ акцентує увагу на тому, що свобода має йти поруч із відповідальністю. Здобувачі освіти повинні вчитися не лише реалізовувати свої права, а й брати на себе відповідальність за свої вчинки та рішення. Такі дороговкази написав один із укладачів УХВЛ Богдан Гаврилишин у Декларації відповідальності людини. Він вважає, що відповідальність є важливою рисою кожної людини, а та особистість, яка навчиться брати на себе відповідальність буде вільною, успішною та усвідомленою людиною [2]. Адже вільна людина має здатність критично мислити, аналізувати інформацію та робити незалежні висновки. Освітній процес повинен сприяти розвитку таких навичок. Виховання через УХВЛ передбачає також духовне збагачення особистості, формування моральних та етичних орієнтирів.

Сучасні школярі прагнуть до самореалізації та свободи вибору в різних сферах життя. Для багатьох важливо бути незалежними, мати можливість висловлювати свої думки та діяти відповідно до власних переконань. Це проявляється у виборі майбутньої професії, способу життя, участі в суспільному житті.

Незважаючи на зміни в суспільстві, сім'я залишається однією з основних життєвих цінностей для багатьох молодих людей. Підтримка з боку батьків, братів і сестер, друзів є важливим елементом особистого розвитку та емоційної стабільності школярів. Близькі стосунки з родиною допомагають формувати почуття захищеності та належності.

Освіта є одним з найважливіших орієнтирів для школярів. Багато хто усвідомлює, що знання та навички – це інструменти для досягнення успіху в майбутньому. Учні прагнуть отримати якісну освіту, яка допоможе їм реалізувати свої амбіції. Особливо цінуються сучасні технології, мовна підготовка, критичне мислення та креативність.

Сучасні школярі все частіше проявляють інтерес до соціальних і екологічних проблем. Вони активно включаються в питання захисту довкілля, прав людини, гендерної рівності та боротьби з дискримінацією. Бажання змінювати світ на краще стає важливим життєвим орієнтиром для молодих людей.

Сучасні школярі зростають у цифровому середовищі, де важливою стає онлайн-комунікація, соціальні мережі та нові технології. Цифрові платформи стали способом самовираження, обміну думками та знаннями, а також інструментом для досягнення особистих цілей. УХВЛ має на меті не лише духовне виховання, але й формування критичного ставлення до інформації, яку школярі отримують у цифровому середовищі. Здобувачі освіти повинні навчитися розрізняти корисний та небезпечний контент, а також відповідально використовувати онлайн-технології в повсякденному житті. Важливо виховувати у дітей розуміння етичних норм, пов'язаних з цифровою взаємодією.

Останні роки, особливо в контексті війни та соціальних потрясінь, стали періодом підвищення інтересу до громадянських цінностей та патріотизму. Здобувачі освіти більше цікавляться історією та культурою своєї країни, а також беруть активну участь у волонтерських рухах та допомозі армії, що є свідченням зростаючої громадянської свідомості. В Українській Хартії вільної людини пише: «Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України і розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність: внутрішню – ту, яка постає з особистого зусилля кожного з нас, – єдність нашого народу, його земель, культури, історії і майбутнього» [1]. Ці слова вказують на те, що бути українцем означає розуміти, що кожен з

нас є частиною великого народу з багатою історією, культурою та цінностями. Це усвідомлення не лише стосується місця народження чи мови, а й глибшого, духовного зв'язку з Україною, який формується через особисту відповідальність і свідомий вибір.

Єдність українського народу, його земель та майбутнього ґрунтується на спільних прагненнях до свободи, незалежності та гідності. Ця єдність не обмежується лише фізичними кордонами, вона включає духовну єдність, яка проявляється через віру, культуру та національні символи. Кожна дитина, кожен українець, усвідомлюючи свою причетність до цього великого процесу, робить свій внесок у спільну справу – розбудову майбутнього України.

Отже, сучасні школярі мають широкий спектр життєвих цінностей та орієнтирів, які формуються під впливом сучасного світу. Важливу роль відіграють освіта, самореалізація, соціальна відповідальність та підтримка сім'ї. Такі цінності сприяють формуванню в майбутньому свідомих, активних громадян, готових брати участь у змінах суспільства. Адже бути українцем – це не просто ідентифікувати себе як частину нації, а й активно підтримувати її інтелектуальний та духовний розвиток, зберігати культуру та прагнути до єдності й процвітання своєї країни, враховуючи орієнтири Української Хартії вільної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
2. Декларація відповідальності людини. URL: <https://bhfamily.org/deklaratsiya-obovyazkiv-lyudyny/>

УДК 159.944.4:364.628]:37.011.3-051

Кудінова Маргарита Сергіївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної
роботи Комунального закладу вищої
освіти «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя

РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ САМОДОПОМОГИ

Військова агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, суттєво вплинула на психічне благополуччя населення. Людина, у нинішньому контексті подій в Україні, в умовах, коли джерелами стресу є постійні новини з гарячих точок, проживання біля лінії бойових дій, обстріли, повітряні тривоги тощо, власний психоемоційний стан відновити самотійно не може [8, с. 25], [4, с. 12]. З одного боку, ситуація збройного конфлікту спричиняє підвищений рівень стресу та впливає на психічне здоров'я і благополуччя здобувачів освіти, знижуючи їхню здатність до навчання та розвитку. З іншого, – працівники освіти, які проживають в умовах війни, також мають підвищений ризик розвитку проблем з психічним здоров'ям, що матиме серйозні наслідки для їхнього загального здоров'я та успішної самореалізації [10].

В Стратегії забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти [10] пріоритетами визначено формування: навичок стресостійкості учасників освітнього процесу; вміння діяти в надзвичайних та кризових ситуаціях; життєвих навичок, необхідних для подолання повсякденних труднощів; компетентнісних прийомів психологічної самодопомоги.

Ми бачимо, що нині гостро постало питання розвитку психологічної стійкості всіх учасників освітнього процесу – від учнів і студентів до викладачів та адміністрації навчальних закладів. За цих умов особливого значення набуває психоедукація як інструмент формування психологічної стійкості та розвитку адаптивних механізмів подолання стресу і травмивного досвіду. Психоедукаційна робота, спрямована на підвищення обізнаності щодо особливостей стресових розладів, формування навичок самодопомоги та взаємопідтримки, може суттєво поліпшити психологічне благополуччя учасників освітнього процесу.

З метою формування психологічної стійкості та навичок подолання травмивних ситуацій, підвищення фахової спроможності працівників

психологічної служби і всієї системи освіти – органи державної влади, освітянська й наукова спільноти, громадські організації об'єднують зусилля для створення дієвих механізмів психоедукації учасників освітнього процесу та їх озброєння практичним інструментарієм самопомоги в умовах воєнного стану. Зупинимося більш детально на огляді доступних онлайн-ресурсів, які допоможуть реалізувати означену нами мету.

На платформі Екосистеми психологічної допомоги у сфері освіти (<https://www.mentalhelp.in.ua/>) для освітян та шкільних психологів успішно діє курс підвищення кваліфікації «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» [5]. Курс розроблено за моделлю змішаного навчання (blended learning), який включає: 10 мультимедійних уроків у міжнародному форматі SCORM, додаткові матеріали, практичний тренінг, під час якого українські освітяни дізнаються про психологічні стани, навчаться надавати першу психологічну допомогу за методичними посібниками Save the Children, а також ознайомляться з рекомендаціями щодо перенаправлення Міжвідомчого постійного комітету.

Курс «Практичні навички подолання стресу» [6] розроблено для широкої аудиторії, зокрема й для освітян та практичних (шкільних) психологів на основі ілюстрованого керівництва Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «Важливі навички в періоди стресу». Курс покликаний поінформувати про стрес та його наслідки, містить корисні поради для розвитку навичок управління стресом. Розглядається проблема, як справлятися з несприятливими обставинами та продовжувати нормально жити навіть під час повномасштабної війни, а також даються практичні поради, про те, як підтримувати психічне здоров'я. Щоденне виконання вправ курсу та набуття ефективних навичок дозволить потурбуватися про себе та оточуючих у будь-якій ситуації.

Курс «Життєстійкість молоді в умовах криз» [2] допоможе прокачати життєстійкість, навичку, яка стане у пригоді і зараз, і впродовж усього життя. Слухачі курсу дізнаються, що таке життєстійкість та як розвинути в собі цю

навичку; прокачують комунікацію з близьким оточенням та соціумом в умовах криз, засвоюють інструменти психологічної допомоги; навчаються прийомам самоконтролю, усвідомленого мислення, аналізу власних ресурсів та їхнього відновлення у період травмуючих подій; отримують знання про життєстійкість від провідних фахівців – психологів-практиків, лікарів, волонтерів.

Онлайн-курс «Сміливі навчати» [7] допоможе освітянам психологічно підтримати себе в часи кризи й навчати та взаємодіяти з дітьми. Також курс містить поради щодо організації безпечного освітнього середовища в кризовий час.

Курс для освітян «Спільно до навчання: ефективна та безпечна освіта під час війни» [9]. Упродовж навчання слухачі дізнаються, як стабілізувати свій психологічний стан, заземлитися самим та допомогти з цим здобувачам освіти. Отримують інформацію про укриття й евакуацію до нього під час навчального процесу, ознайомляться з порадами про мінну безпеку.

Курс «Бути поруч: курс з основ психологічної підтримки для батьків, освітян та всіх, хто працює з дітьми» [1] допоможе вчителям, батькам та соціальним працівникам розуміти почуття дітей і якнайшвидше надати їм кваліфіковану допомогу та підтримку, а також швидко та якісно діяти у непередбачуваних ситуаціях, застосувати техніки заспокоєння, щоб допомогти дітям стабілізуватися.

В ознайомчому онлайн-курсі про базові принципи психології для роботи з травмами дітей та дорослих «Знати як допомогти» [3] зібрані та структуровані найактуальніші рекомендації від провідних експертів щодо роботи з травмами війни та іншими кризовими станами.

Таким чином, в умовах російської військової агресії проти України особливої актуальності набуває питання розвитку психологічної стійкості та емоційного благополуччя учасників освітнього процесу. Аналіз представлених матеріалів свідчить про системний підхід до вирішення цієї проблеми на державному рівні, що відображено в Стратегії забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти.

Важливим інструментом формування психологічної стійкості виступає психоедукація, яка спрямована на підвищення обізнаності щодо стресових розладів та розвиток навичок самодопомоги. Для реалізації цього завдання створено низку доступних онлайн-ресурсів та курсів. Ці освітні ресурси забезпечують комплексний підхід до формування психологічної стійкості, пропонуючи практичні інструменти самодопомоги, техніки управління стресом, методи психологічної підтримки та створення безпечного освітнього середовища. Особлива увага приділяється розвитку навичок надання першої психологічної допомоги та взаємопідтримки в кризових ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бути поруч: курс з основ психологічної підтримки для батьків, освітян та всіх, хто працює з дітьми. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/buty-poruch-kurs-z-osnov-psykholohichnoi-pidtrymky> (дата звернення: 07.11.2024).
2. Життєстійкість молоді в умовах криз. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+RESILIENCE101+2022_T3/about (дата звернення: 06.11.2024).
3. Знати як допомогти. URL: https://study.ed-era.com/uk/courses/course/1785?_ga=2.268175629.2041472999.1665948053-2135798300.1665135087 (дата звернення: 07.11.2024).
4. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ. 358 с.
5. Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій. Екосистема психологічної допомоги у сфері освіти URL: <https://www.mentalhelp.in.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).
6. Практичні навички подолання стресу. URL: <https://hromada.academy/courses/praktichni-navichki-podolannya-stresu> (дата звернення: 05.11.2024).
7. Сміливі навчати. URL: <https://spilnoteka.org/broshura-smilyvi-navchaty-praktychnyj-poradnyk-z-podolannya-profesijnyh-trudnoshhiv-pid-chas-vijny-dlya-osvityan/> (дата звернення: 06.11.2024).
8. Сміливі навчати: практичний poradnik для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти / уклад. Аносова А. В., Петушкова Л.А. Київ: Навчай для України, 2023. 56 с.
9. Спільно до навчання: ефективна та безпечна освіта під час війни. URL: <https://osvitoria.university/spilnodonavchannya/> (дата звернення: 07.11.2024).
10. Стратегія забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти на всіх рівнях: пріоритетний проєкт Міністерства освіти і науки України в сфері психологічної допомоги та психосоціальної підтримки всім учасникам освітнього процесу. URL: <https://drive.google.com/file/d/1u2uEfWouvjjpEJ7GkI-ZtDyTd0U4yv5x/view> (дата звернення: 01.11.2024).

Лебедик Леся Вікторівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мистецтвознавства та
позашкільної освіти Полтавського
національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ У КУРСІ «ОСНОВИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ»

В умовах війни росії проти України великого значення набуває професійна підготовка майбутніх психологів на засадах Української Хартії вільної людини (УХВЛ) – документа, який формує систему цінностей, орієнтовану на розвиток свободи особистості, її відповідальність та самореалізацію. Використання УХВЛ у курсах психокорекції дозволяє посилити акцент на особистісному розвитку, що важливо як для майбутніх психологів, так і для їхніх майбутніх вихованців.

Як показав аналіз публікацій, дослідження проблеми використання УХВЛ у підготовці майбутніх психологів можуть базуватися на методологічних працях В. Андрущенка, І. Бега, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало та ін., напрацюваннях Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти [7], Т. Дудки [3], О. Колесник [4], В. Стрельнікова [8–10], О. Сухомлинської [11], та ін. Однак, слабо дослідженими є питання використання УХВЛ у курсі «Основи психокорекції», тому розглянемо їх на основі попередніх праць [1–2; 5–6].

Звернемо увагу на цінності УХВЛ та їх значення у курсі «Основи психокорекції». УХВЛ формулює набір ключових цінностей, що спрямовані на розвиток особистості вільної, відповідальної та моральної. У контексті курсу «Основи психокорекції» ці цінності є важливими інструментами, що допомагають підтримувати психологічну рівновагу, самосвідомість та здатність до самореалізації у дітей та підлітків. Далі розглянемо, які конкретні цінності Хартії можуть бути інтегровані у програми психокорекції.

1. *Свобода і відповідальність.* Свобода визначається як здатність особистості приймати рішення і діяти без примусу. У курсі «Основи психокорекції» свобода є ключовим компонентом для формування внутрішньої автономії учня. Це особливо важливо у роботі з дітьми та підлітками, щоб вони могли відчувати свободу самовираження без страху перед осудом чи покаранням. Відповідальність доповнює свободу, навчаючи особистість брати на себе наслідки власних рішень. У психокорекції це допомагає дітям усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки та розвивати навички самоконтролю. Наприклад, у курсі «Основи психокорекції» під час групових занять учасникам дається можливість обговорювати проблемні ситуації та шукати власні рішення, що розвиває відповідальність за власні дії.

2. *Гідність і толерантність.* Гідність як внутрішнє відчуття власної цінності важлива для розвитку здорової самооцінки. У психокорекції психологи допомагають дітям побороти відчуття меншовартості та невпевненості в собі. Толерантність сприяє прийняттю інших без оцінки та упередження. В умовах курсу «Основи психокорекції» толерантність формує атмосферу довіри та взаємоповаги. Наприклад, у курсі «Основи психокорекції» рекомендовано створення безпечного простору, де діти можуть висловлювати свої думки та емоції, не боятись осуду. Це допомагає усунути соціальні бар'єри та стимулює їх особистісний розвиток.

3. *Критичне мислення та самоусвідомлення.* Критичне мислення розвиває здатність до аналізу, рефлексії та прийняття зважених рішень. Це допомагає учням оцінювати свої вчинки і коригувати поведінку. Самоусвідомлення забезпечує розвиток емоційного інтелекту і здатності керувати власними почуттями. Це особливо важливо у роботі з дітьми, які потребують допомоги у вираженні емоцій та самоконтролі. Наприклад, у курсі «Основи психокорекції» йде навчання, щоб учасники групових занять могли рефлексувати щодо власної поведінки та дій інших, що розвиватиме навички самопізнання та емоційного контролю.

4. *Повага до різноманітності та єдність*. Хартія закликає до прийняття різних точок зору та поваги до індивідуальних особливостей. У психокорекції це виражається у створенні умов для прийняття унікальності кожного учня. Єдність означає вміння співпрацювати, навіть коли люди мають різні погляди чи досвід. Це сприяє формуванню соціальних навичок та здатності до командної роботи. Наприклад, у курсі «Основи психокорекції» готуємо майбутніх психологів до того, що психотерапевтичні групи мають працювати на принципах взаємоповаги, допомагати дітям навчитися співпраці та емпатії, що особливо важливо для соціальної адаптації.

Українська Хартія вільної людини є важливим методичним компонентом курсу. У індивідуальній роботі – у процесі психокорекції психолог використовує елементи УХВЛ для розвитку самоусвідомлення та розуміння особистої ціннісної системи клієнта; у груповій психокорекції використання цінностей Хартії дозволяє сформувати атмосферу довіри й підтримки в групах, зокрема для обдарованих дітей, які можуть відчувати соціальну ізоляцію.

Хартія також орієнтує на формування моральної стійкості та самоактуалізації, розвиток людяності, здатності до самоактуалізації та критичного мислення. Це особливо важливо у психокорекції обдарованих дітей, які потребують умов для реалізації свого потенціалу без перевантаження і вигорання. Щодо психоедукації батьків і психологів зазначимо, що через принципи УХВЛ можна здійснювати просвітницьку роботу з батьками обдарованих дітей, розвиваючи їхнє розуміння свободи, відповідальності та емоційного супроводу. Це допомагає створити сприятливе середовище для розвитку дитини як у школі, так і вдома.

Отже, використання цінностей УХВЛ у курсі «Основи психокорекції» сприяє всебічному розвитку особистості, психологи зможуть допомогти дітям сформувати здорову самооцінку, критичне мислення і соціальні навички; інтегруючи принципи УХВЛ, створити сприятливе середовище для гармонійного розвитку та самореалізації учнів. В цілому, інтеграція УХВЛ в курс «Основи психокорекції» дозволяє створити ціннісну базу для роботи з

дітьми, підсилюючи акцент на свободі, відповідальності й толерантності. Це сприяє формуванню гармонійної особистості, яка здатна розвивати свій потенціал у згоді зі своїми цінностями та потребами соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безручко Т. Р., Лебедик Л. В. Роль соціального педагога у формуванні в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 122–127. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22469>

2. Вауліна Д. В., Лебедик Л. В. Формування толерантності в учнівської молоді в руслі Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 127–131. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22470> (ЮвЗПО)

3. Дудка Т. О. Використання Української Хартії вільної людини як елемент формування громадянської свідомості учнівської молоді. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 27. С. 34–39.

4. Колесник О. С. Психокорекція у педагогічній діяльності: теорія і практика. – Харків : Основа, 2020. 320 с.

5. Лебедик Л. В. Підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти на засадах партнерства у контексті Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовт. 2022 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 270–274.

6. Лебедик Л. В. Технології навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти на засадах Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 247–251. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22468>

7. Методичні рекомендації з впровадження національно-патріотичного виховання в освітньому процесі. Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти. URL : <https://ippo.edu.te.ua>

8. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с. Кн. 2. 230 с.

9. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовт. 2022 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

10. Стрельніков В. Ю. Ціннісні орієнтири неперервної освіти, яка стимулює індивідуальну освітню траєкторію педагога в умовах війни. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 148–151.

11. Сухомлинська О. В. Виховання особистості в сучасній системі освіти: духовні та етичні аспекти. Київ : Педагогічна думка, 2019. – 256 с.

12. Українська хартія вільної людини. *Uainfo.org*. URL : <https://uainfo.org>

УДК 37.017.4

Магера Тетяна Володимирівна,
методист, в.о. заступника директора
з науково-педагогічної та виховної роботи
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Глобалізація, розвиток технологій, політичні виклики – все це вимагає від кожного із нас швидкого реагування. Освіта не може залишатися осторонь від важливих суспільних процесів і перетворень. Змінюються організаційні та економічні умови діяльності навчальних закладів, освітній процес здійснюється з використанням усіх доступних форм: онлайн (із застосуванням ІТ-технологій і дистанційного доступу на територіях, які близькі до місць бойових дій), офлайн (на територіях, віддалених від місць боїв), у змішаному форматі. Деякі вчителі навчають учнів навіть із лінії фронту. Заклади освіти стали штабами допомоги населенню й військовим: учасники освітнього процесу здійснюють

волонтерську діяльність, допомагають ЗСУ, записують відеозвернення до міжнародних ЗМІ, у яких розповідають про реалії російської агресії.

Сучасне українське суспільство перебуває в умовах воєнного стану, ставлячи молодих людей в ситуацію не простого вибору на рівні індивідуалізації й прагматизації своїх життєвих сенсів та виконання свого громадянського обов'язку [5]. У частини населення України спостерігаються зміни у ставленні до таких цінностей як безпека, свобода, солідарність, відповідальність, довіра, турбота, справедливість, повага до життя, повага до себе та інших людей, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля тощо. Домінуючим чинником, що генерує особистісне відновлення для молодої людини, є здатність до складання реалістичних планів та знаходження ресурсів для їхньої реалізації. Саме це визначає сенс життя, оскільки орієнтація на майбутнє спрямовує побудову власної «моделі майбутнього» з дотриманням певної мети, складання плану, аналізу шляхів і ресурсів для її виконання [3].

В умовах сьогодення доцільно формувати громадянську компетентність в учнівській молоді загалом та на основі цінностей Української Хартії вільної людини (далі – УХВЛ) зокрема.

Загалом виокремлюють певні складові громадянської компетентності людини, які мають формуватись у школі: *громадянські знання*, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя і реалізації потреб і інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави; *громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства* і практичного застосування знань; *громадянські чесноти* – норми, установки, цінності й якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства [7]. У даному контексті до громадянських чеснот ми можемо віднести основоположні цінності УХВЛ: бути вільною людиною, бути українцем, бути активним громадянином, любити, мислити, бути господарем, бути лідером, бути

відкритим суспільством, бути успішною державою, бути учасником демократичної спільноти народів [6].

Громадянська освіта на основі цінностей УХВЛ формує повагу до прав людини, відповідальність, плюралізм, що є основою для міцного демократичного суспільства, готує громадян до того, щоб вони не були пасивними спостерігачами, а брали активну участь у вирішенні проблем своєї громади, країни та світу. Активна громадянська позиція, як і патріотизм – це здобуток суспільного й родинного виховання та просвіти. І тоді вже саме суспільство, активні громадяни будуть вимагати від політиків, щоб вони підтримували й розвивали патріотичне виховання і громадянський розвиток, щоб не заважали рухатись у цьому напрямку [4]. Передумовою успішності процесу національно-патріотичного виховання учнів має стати усунення подвійних стандартів у вихованні, наприклад, допоки українці не подолають мовне рабство і мовну нестійкість; допоки українці не усвідомлять, що через російську мову ворог поширює агресивну ідеологію україноненависництва й нищення всього українського; допоки не почнуть повсюдно виконувати Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [1].

З метою реалізації обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області на 2021-2024 роки доцільно впроваджувати такі напрями роботи в ЗЗСО: «Літопис школи», «Усна історія школи», «Дискусійний клуб», «Створення циклу уроків мислення», організувати виховні заходи на вшанування героїв рідного села чи міста, які загинули від рук російських окупантів, проводити дискусії для педагогічного, учнівського колективів із залученням батьківської громадськості щодо виховання учнівської молоді на основі цінностей Української Хартії вільної людини. Для внутрішньо переміщених осіб, що проживають в територіальній громаді, запровадити на базі ЗЗСО курси з вивчення української мови та історичного просвітництва (ознайомлення з традиціями та звичаями нашого

регіону, виховання учнів на прикладі життя та діяльності видатних осіб, які створили українську державність).

Важливим є створення умов для формування громадянина України, якому притаманні демократична громадянська культура, активна громадянська позиція, який дотримується цінностей свободи та прав людини, несе відповідальність за власні слова та вчинки, виражає свідоме ставлення «до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей» [2]. Також варто виховувати учнівську молодь власним прикладом, спільно організовувати волонтерську діяльність, допомагати ЗСУ та внутрішньо переміщеним особам під час війни; проводити бесіди, виховні години, години спілкування на морально-етичну тематику. Доцільно впроваджувати такі форми навчання для учнівської молоді, як: рольові ігри, дебати, проекти, громадські ініціативи; використовувати сучасні технології: Інтернет, соціальні мережі, онлайн-платформи, які є ефективними інструментами для навчання та спілкування. Також важливо співпрацювати з громадськими організаціями, залучати до навчально-виховного процесу представників громадських організацій, що дозволить учням отримати практичний досвід громадянської активності.

Освітникам варто не лише брати на себе ініціативу, а й залучати молодь до активної участі у громадському житті, до процесів самоврядування, мотивувати своїх вихованців до самовдосконалення, формувати лідерські якості. Сильний лідер здатен надихати, заряджати енергією всю свою команду, працювати разом для досягнення спільних цілей.

Формування громадянської компетентності в сучасній школі має неабияке значення, оскільки мова йде про долю не лише сьогоденного, а й майбутнього покоління. Саме тому доцільно і надалі впроваджувати, популяризувати та застосовувати систему цінностей Української Хартії вільної людини в освітньому процесі з метою формування громадянської компетентності та національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/> (дата звернення: 15.10.2024 р.)
2. Відповідальність .Вікіпедія. URI: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Відповідальність> (дата звернення: 15.10.2024 р.).
3. Савельчук І. Б. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. Пovoєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси. м. Київ. 2022. С. 68
4. Свідомий громадянин-українець є запорукою успіху. Радіо Свобода. URI: <https://www.radiosvoboda.org/a/28564647.html> (дата звернення: 16.10.2024 р.).
5. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2022 рік. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. Вип. 11. 284 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735695/> (дата звернення: 17.10.2024 р.).
6. Українська Хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня». URI: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення 17.10.2024 р.).
7. Формування громадянської компетентності на уроках суспільного циклу. Освітній проект «На урок». URI: <https://naurok.com.ua/formuvannya-gromadyansko-kompetentnosti-na-urokah-cuspilnogo-ciklu-175429.html> (дата звернення: 18.10.2024 р.).

УДК: 323.1

Мельник Тетяна Андріївна,
методист, викладач історії
Відокремленого структурного підрозділу
«Технологічно-промисловий фаховий
коледж Вінницького національного
аграрного університету», м. Вінниця;
Соя Валентина Василівна,
завідувач відділення, викладач історії
Відокремленого структурного підрозділу
«Технологічно-промисловий фаховий
коледж Вінницького національного
аграрного університету», м. Вінниця

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Нині, в умовах тимчасової окупації українських територій та повномасштабної війни російської федерації проти України, дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності зокрема, має особливу вагу та актуальність. Віра у найближчу перемогу України у війні, осмислення й переоцінювання історичних фактів, спонукають дослідити формування національної ідентичності громадян України як одного із чинників збереження

цілісності держави та її зміцнення. При цьому важливо враховувати, що «особливістю сучасного періоду розвитку України є його постколоніальний характер, що суттєво ускладнює розгортання позитивних ідентифікаційних процесів в українському суспільстві» [1].

Проблеми національної ідентичності досліджує широке коло науковців. Серед учених, чії спроби осмислити проблему національної ідентичності були найбільш плідними, варто назвати Е. Сміта, П. Альтера, У. Ігнат'єфа, М. Гіберно, Дж. Де Вос, Р. Брубейкера, К. Калхауна та ін.

Разом із тим вивчення та аналіз опублікованих за проблемою робіт показали, що відсутнє комплексне дослідження із системним розглядом проблематики формування української національної ідентичності в умовах російсько-української війни, що і зумовлює наукову та суспільно-політичну актуальність даного дослідження, потребує всебічної концептуальної розробки.

Метою дослідження є комплексний аналіз генезису національної ідентичності українців, особливостей її розвитку в умовах повномасштабної війни під впливом негативних інформаційно-психологічних технологій, які загрожують національному інформаційному простору та суверенітету української держави.

Завданнями дослідження є теоретико-методологічний аналіз генезису української національної ідентичності в контексті радикального загострення зовнішніх викликів та необхідності збереження держави України як найважливішого стабілізаційного чинника для нації, визначення особливостей формування сучасної української національної ідентичності як необхідної умови безпеки держави на сучасному етапі розвитку.

Новизна дослідження полягає в тому, що здійснено комплексний аналіз чинників та механізмів формування національної ідентичності, проаналізовано ідентифікаційні процеси в умовах російсько-української війни.

Формування національної ідентичності українців в сучасних умовах світової глобалізації, полікультурних впливів і особливо в умовах російсько-української війни стає особливо актуальним, адже під впливом соціально-

економічних, політичних, військових подій у людей загострюються переживання стосовно власної національної ідентичності. Так, К. Журба зазначає, що негативними чинниками у формуванні національно-культурної ідентичності є: зрощення населення, відлучення від української мови; перекручування історичних фактів та інші [2].

Важливим маркером формування національної ідентичності українського суспільства є піднесення престижу і ролі української мови, особливо в умовах російсько-української війни. Саме українська мова в таких умовах відображає «комунікаційну революцію» в Україні, головними засобами якої є трансляція україномовних фільмів, радіо і телебачення, інтернет.

Британський політолог українського походження Тарас Кузьо у книзі «Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет», досліджуючи вплив російсько-української війни на зміни в національній ідентичності громадян України, відзначив, що тривала війна стала великою трагедією, але водночас і поштовхом для трансформації національної ідентичності, докорінно змінивши ставлення російськомовних громадян України до росії [3].

Н. Авер'янова і Т. Воропаєва зазначають, що серед чинників, що перешкоджають нівеляції національної та європейської цивілізаційної ідентичності, а також допомагають протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, чи не найважливішим є українознавча компетентність. Проведене ними дослідження показало, що для подолання кризи колективної ідентичності в українському суспільстві потрібна загальна «референтна канва», під якою і розуміється українознавча компетентність [2].

Саме українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації, яка проявляється у внутрішньому факторі – національній самоідентифікації, що втілюється у почуттях-цінностях – «Я – Українець» – «Ми – Українці» [4]. Сутність цих цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації та у здатності протистояти негативним інформаційним впливам.

Реалії сьогодення свідчать, що застосування сучасних технологій гібридної війни перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Мета інформаційної війни – послабити моральні й матеріальні сили супротивника або конкурента й посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини. Саме завдяки цим технологіям нині в сучасному суспільстві знизилась здатність реально сприймати інформацію, що спричинило кризу ідентифікаційного поля українського соціуму.

О. Кривицька зазначає, що «спекуляції на тему соціокультурних відмінностей і цивілізаційних розломів спровокували міжрегіональне відчуження та штучне нагнітання сепаратистських тенденцій всередині українського суспільства, які всі роки незалежності загрожували національній безпеці й територіальній цілісності України» [3].

З новою силою постали проблеми національного буття, національної самосвідомості й самоідентифікації кожної особистості, національної гордості, гідності й патріотизму. Українська держава нині стоїть перед глобальною проблемою: як відновити цілісний образ національної культури, як набути свою, національну, цивілізаційну ідентичність. Під впливом інформаційних потоків відбувається руйнація ідентифікації особистості з нацією та державою.

Аналізуючи особливості російської інформаційної агресії спрямованої проти України, слушно, навести вислів дослідника Г. Почепцова: «Сьогодні будь-яка війна починається з інформаційного «артобстрілу». Навіщо завойовувати країну силою зброї, стикаючись зі спротивом та маючи втрати? Можна підкорити її зсередини, силами її ж громадян. Це і є кінцева мета, глобальна стратегія інформаційної війни» [5, с. 112].

Тому, першочерговим завданням на сучасному етапі для українців і України в цілому є необхідність у формуванні потужного інформаційного простору, цементованого сильною ідеєю політичної нації, спроможного адаптувати до себе або відкинути без катастрофічних наслідків чужі цінності. І у цьому контексті сформована національна ідентичність є потужним

запобіжником від будь-якого роду інформаційних «вливань». Варто зазначити, що консолідаційний потенціал нації особливо гостро проявляється під впливом спільних трагедій. Механізм цього процесу, на думку В. Ятченка, полягає у тому, що, актуалізуючи у колективній свідомості, яка формується у ході війни, люди усвідомлюють свою історичну спільність, виробляють механізми психологічної згуртованості спільноти, яка пристосовується до виживання в сучасних умовах.

Таким чином, на етапі консолідації української нації, яка утверджується під впливом зовнішньої агресії відбувається формування сучасної загальнонаціональної ідентичності громадян України, що є передумовою становлення політичної нації. Суспільна консолідація в Україні здатна забезпечити плацдарм для створення оптимальних умов забезпечення миру та безпеки України.

Важливим механізмом формування громадянської ідентичності і консолідації нації має стати інформаційна безпека як запорука безпеки держави.

Для розвитку національної ідентичності українців необхідно захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти рівень політичної культури населення України; подолати соціально-психологічні стереотипи утопічного й тоталітарного походження та комплекс національної неповноцінності; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного та соціально-економічного життя; довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Амельченко Н. Міф та нація – переплетення філософського та політичного дискурсів. *Філософська думка*. 2003. №6. С.712. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Воропаєва Т. С. Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. Вип. 49. С. 25–31. URL: <http://conferenceukraine.com.ua/ru/archivej> (дата звернення: 12.09.2024).

3. Грицак Я., Комаров О. Шлях становлення української ідентичності. Запоріжжя: Платформа спільних дій 2021 р. 36 с. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennyaauynskoyiiidentychnosti> (дата звернення: 10.10.2024).

4. Кіндратець О., Сергієнко Т. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип. 1. 2021. С. 40–46. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.6> (дата звернення: 15.10.2024).

5. Тиский М. Етапи становлення української національної ідентичності. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 21. С. 111–114.

УДК 37.035:17.022.1

Молчанова Карина Костянтинівна,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти факультету іноземної
філології Харківського національного
педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди, м. Харків;

Лупаренко Світлана Євгенівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ЗАПОРУКА УТВЕРДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

В умовах сьогодення тема національного виховання набуває все більшої популярності. Існує також думка, що цінності, які люди звикли вважати традиційними і які закладають основу духовності та моралі, не є актуальними, а патріотизм, культура та мова, узагалі, поступово зменшують свою роль і значення в суспільстві. Однак в реаліях сьогодення все навпаки. Страшні події 2013-2014 років та події, які відбувалися після 24 лютого 2022 року сприяли підвищенню рівня національної свідомості кожного українця та посиленню в них почуття патріотизму. Ворог хотів зламати нас, однак він лише пробудив наш національний дух, тож країна-агресор зазнала нищівної поразки в моральному і духовному протистоянні. Завдання закладів загальної середньої освіти сьогодні – сприяти формуванню української ідентичності та національної свідомості у здобувачів освіти.

Педагогіка виникла на основі філософії, і мета цієї науки – з'ясувати практичні методи реалізації стандартів та цілей, які були сформовані філософами. Українська Хартія вільної людини (УХВЛ) – документ філософського спрямування, у якому висвітлені ціннісні орієнтири та ідеали нашої нації. Тож з метою формування національно свідомих громадян, які поділяють ці переконання та орієнтуються на них у повсякденні, постає питання щодо необхідності інтеграції УХВЛ в освітню систему [2]. З метою популяризації Хартії та її введення в систему навчальних закладів усіх освітніх рівнів (від дошкільної до вищої освіти) у жовтні 2022 році було організовано і проведено Всеукраїнську конференцію «Освітня спільнота як середовище формування українського громадянина в контексті Української Хартії вільної людини», за результатами якої видано збірник «Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини» [3].

На думку Євгена Сверстюка – одного з авторів УХВЛ, хартії завжди передбачали зміни та настання нового періоду. Головними ідеями цього документа є відмова від патерналізму. Згідно з Хартією важливим є розуміння особистістю, що саме вона несе відповідальність за власну життєдіяльність, благополуччя, досягнення та щастя; окрім того кожен має усвідомити необхідність формування моральних цінностей та духовних орієнтирів усіх громадян суспільства. Члени ініціативної групи «Першого грудня» вважають фінальною ціллю інтеграції УХВЛ життя «вільної людини у вільній країні». З метою успішної реалізації цього завдання ними було представлено 10 новел, які виконують функцію ціннісних орієнтирів для кожного представника нашої нації. УХВЛ пояснює головні принципи ціннісного спрямування, які мають позитивний вплив як на кожного українця окремо, так і на наше суспільство, у цілому. Любомир Гузар зазначав, що важливо усвідомити поняття «свобода», його значення та розпочинати пошуки способів здобуття незалежності духу. Задля досягнення успіху в цьому гідному пошуку необхідна взаємодія вчителя та учня [1].

Цінності об'єднують кожного окремого громадянина в єдину націю. Вони закладають фундамент психологічної стійкості особистості, формують її поведінку, дають можливість передбачити її дії, дають силу та енергію військовим протистояти ворогу на полі бою, а цивільним – натхнення працювати та робити свій внесок у перемогу. Задля побудови найкращого майбутнього для нас, наших нащадків, нашої країни потрібно виховувати молодші покоління на основі цінностей. Тож, в умовах сьогодення викладачі не лише ведуть просвітницьку діяльність, а й виступають архітекторами майбутнього, які не лише надають знання здобувачам освіти, а й формують їх як свідомих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Живімо за Українською Хартією вільної людини: метод. матер. для ЗНЗ. Тернопіль: Тернопільський комунальний-методичний центр науково-освітніх інновацій та моніторингу, 2014. 73 с. URL: <http://www.gromada-i-misto.org/materials/metodyk-Hartiya.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
2. Зайцев Ю. Українська хартія вільної людини. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Київ, 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?Termin=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny (дата звернення: 11.10.2024).
3. Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини: наук., метод., інформ. зб. Всеук. наук.-практ. конф. (Тернопіль, Україна, 20–21 жовтня 2022 р.). Тернопіль : ТОКІППО, 2022. 491 с.

УДК: 378.1

Ноздрова Оксана Павлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д.Ушинського», м. Одеса;
Ноздрова Катерина Віталіївна,
магістрантка ЦЗДН Національного
університету «Одеська юридична
академія», м. Одеса

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ – ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ДЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

На сучасному етапі становлення правової демократичної держави та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, громадянина-патріота України. Основою успішного розвитку суспільства є особистості, світогляд яких базується на шануванні духовних і моральних цінностей своєї країни. Таких громадян необхідно виховувати. Систему основ цінностей відкритого суспільства для становлення сучасного українця та формування успішної особистості ми побачили в історичному документі – «Українській Хартії вільної людини», яка формує у молодого покоління високу патріотичну свідомість; почуття вірності та любові до Батьківщини; турботу про благо свого народу; готовність до виконання громадянського й конституційного обов'язку з захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України; сприяє становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Війна з російським агресором змінила наш світогляд. Зміни торкнулися не тільки питання безпеки, а й усіх сфер життєдіяльності країни. Проте й сьогодні «Українська Хартія вільної людини» залишається дороговказом для українців. У час змін кожен зможе, замість того, щоб боятись невизначеності, проявити себе, взяти за основу справжні цінності, що роблять людину людиною.

Мета дослідження : окреслити напрями освітньо-просвітницької роботи у закладах вищої освіти щодо популяризації цінностей «Українській Хартії вільної людини» серед учасників освітнього процесу: формування у молодого покоління патріотичної свідомості й відповідальності, турботи про спільне благо, збереження та вшанування національної пам'яті.

У дослідженні ми презентували алгоритм побудови в освітньому закладі таку виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-педагогів, освітнє середовище виховували особистостей у душі

патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самотності.

Проведений аналіз психолого-педагогічної, наукової літератури та законодавчої бази з досліджуваної проблеми свідчить про те, що видатні українські філософи-мислителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич, І. Франко, О. Духнович, Я. Чепіга у своїх творах визначне місце відводили патріотизму, формуванню громадянських та правових цінностей, а саме: любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу; повазі до історичного минулого, формуванню національної свідомості. Педагогічні особливості громадянського, правового виховання висвітлено в працях О. Абрамчук, Т. Гавлітіної, О. Гевко, А. Максютова, В. Мірошніченко, С. Оришко, О. Стьопіної [2].

Досліджуючи науково-методичний матеріал, ми побачили, що вже більше десяти років ініціативною групою «Першого грудня», у склад якої входили моральні авторитети нації – Євген Сверстюк, Любомир Гузар, Семен Глузман, Мирослав Попович та інші, була проголошена «Українська Хартія вільної людини». У документі було проголошено десять орієнтирів свободи та успіху як десять Божих заповідей: бути вільною людиною; бути українцем; бути активним громадянином; любити; мислити; бути господарем; бути лідером; бути відкритим суспільством; бути успішною державою; бути учасником демократичної спільноти народів [5].

Основними положеннями Української Хартії вільної людини були три прості думки. Автори зазначали, що відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути передано, адже ми самі несемо відповідальність за себе. По-друге, мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра, бо вони завжди потрібні вже сьогодні. По-третє, у документі було окреслено, що люди будують те, що уявляють, а отже, від глибини, масштабу та творчого хисту уяви залежить наше майбутнє.

Людина прагне бути вільною, бо саме свобода надає смислу, гідності та цінності людському життю. Це і є дорога до щастя. Автори підкреслювали, що

людині не треба проводирів, щоб стати вільною; ні найталановитіші лідери, ні інтелігенція, ні жодна соціальна група не здатні привести людину до щастя та свободи.

Євген Свєрстюк зазначав, що справжнім проводирем людини є лише особисте осмислене зусилля; за неї це не зробить хтось інший, бо тільки вона це може зробити [5].

Ми у дослідженні репрезентували як у сучасному освітньому процесі впроваджували «Українську Хартію вільної людини» відповідно до її принципів, новел.

У документі було зазначено, що **бути вільною людиною** – це, насамперед, означало брати на себе відповідальність; вірити у свої сили; усвідомлювати свою неповторність; завжди самостійно додержуватися принципу рівності один з одним, а також рівності перед законом.

З метою формування даних переконань та навичок поведінки у здобувачів вищої освіти в освітньому закладі проводилися такі виховні заходи:

- тренінги, які були спрямовані на розвиток стресостійких та комунікабельних навичок для кожної особистості, щоб вільно себе почувати у незвичних ситуаціях («Толерантність», «Я і Україна», «Острів бажань» тощо);
- зустріч із представниками молодіжних громадських організацій;
- заходи, присвячені пам'яті волелюбних постатей (наприклад, історичний турнір пам'яті Героям Небесної Сотні);
- участь у військово-патріотичній грі «Україна – це я»;
- акція «Ангели пам'яті».

Аналізуючи документ, ми визначили, що **бути українцем** означало усвідомлення про свою причетність до України; це розвиток інтелектуальної, духовної та політичної україноцентричності. Це досягалося за допомогою:

- участі в презентації артбуків під гаслом «Мого народу гілочка тернова»;
- Уроків пам'яті, наприклад, «Ти кажеш, не було Голодомору...»;

- у листопаді в День української писемності та мови викладачі та здобувачі вищої освіти писали Всеукраїнський радіодиктант національної єдності, виготовляли стіннівки та взяли участь в інтелектуальній грі-конкурсі знавців української мови;

- День вишиванки;
- тренінг «Україна – це я»;
- українознавча гра «Мрія» тощо.

Авторами українського дороговказу було зазначено, що **бути активним громадянином** – це, насамперед, усвідомлення, що державність і демократія – це не лише політичні, але й духовні цінності [5].

Громадянське суспільство неможливе поза рамками держави, поза вивченням прав та обов'язків. До правоосвітньої роботи залучалися працівники юстиції, служби в справах неповнолітніх та дітей, які проводили «гостьові» лекції на «Громадянській платформі», де здобувачі вищої освіти набували навичок поведінки в різних нестандартних ситуаціях, вміння ведення дискусії тощо.

Наша освітянська спільнота долучалася до Всеукраїнської «Молитви за Батьківщину», а студентське самоврядування, як активний ініціатор проведення різноманітних акцій, проводив флеш-моб до Дня боротьби зі Снідом «Червону стрічку носять небайдужі»; презентації відеоролика «Антихелоувін» тощо.

У документі виокремлено, що **«любити»** означає бажати ближньому добра. У понятті «любов» ми виокремлювали національний, соціальний і культурний зміст. Для нашого суспільства «любити», насамперед, означає виявляти толерантність до політичних і культурних поглядів, етнічної, релігійної та мовної приналежності інших співвітчизників. «Любити» означає не допускати будь-яких виявів ксенофобії, расизму, шовінізму, нацизму та сталінізму як найбрутальніших форм людської, національної, політичної, культурної та соціальної нетерпимості [5].

В освітньому закладі велося **волонтерство**: матеріальна допомога здобувачам вищої освіти, які потребували лікування; гуманітарна допомога

студентам, сім'ї яких опинилися у важких матеріальних умовах; акція для дітей з дитячих будинків «Миколай про тебе не забуде».

Звертаючись до «Української Хартії вільної людини», **мислити** – це одне з найважливіших завдань вільної людини. Головне – самостійно мислити. Організація інтелектуальних ігор стало традицією для студентського самоврядування: квести, брейн-ринги, вікторини, радіо-вікторини не лише для здобувачів вищої освіти, але й для викладачів.

Бути господарем, як вказано у історичному документі, означає піклування про прості речі: порядок свого дому. Велика увага приділялася озелененню, проведенню екологічної толоки, конкурсів-оглядів «Квітуха аудиторія», «Новорічно-різдвяний настрій», «Великдень» тощо.

Нам імпонувала така слухна думка, як **бути лідером**, що передбачає виховання таких чеснот, як уміння чути іншого, відчуття команди та власної виконавчої підпорядкованості задля конкретної мети. Формувати навички лідерства допомагали такі заходи: уроки ораторства; ігри розуму «Успішні лідери»; діяльність студентського парламенту.

Ми згодні з авторами, які виокремили твердження, що **бути відкритим суспільством** означає бути спільнотою, переконаною у великій цінності людського життя та демократичного устрою; бути налаштованими переймати найкращий досвід і знання з зовнішнього світу, а також ділитися власним. Це проведення семінарів, тренінгів, курсів на базі нашого освітнього закладу для батьків та здобувачів вищої освіти, де вони вивчали діяльність визначних постатей нашого краю, досліджувати історичне минуле Одещини.

Бути учасником демократичної спільноти народів – це об'єднання України з простором європейських народів. Європейська інтеграція означала для нас не зовнішній, а внутрішній курс. Це було проведення Дня Європи: тематичного практичного заняття «Україна. Європа. Світ.», просвітницького тренінгу «Міжнародні відносини та міжнародне право», віртуальних пізнавальних мандрівок по Україні та країнами світу.

Отже, впровадження в освітній процес «Української Хартії вільної людини» – це вибір бути вільними людьми, успішним народом і державою, бути вільними серед вільних. Сьогодні, як ніколи, потрібні нові підходи та нові шляхи до виховання патріотизму, правових та громадянських цінностей, як базових якостей особистості. Ми вважаємо, що консолідація зусиль суспільних інституцій сприяє створенню ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання підростаючого покоління. Здійснення науково-дослідницької та освітньо-просвітницької роботи у закладах вищої освіти з відновлення історичної пам'яті про традиції України; залучення учасників освітнього процесу до пошуку, охорони, збереження культурної спадщини рідного краю; проведення тижнів правової освіти створює механізми для громадянського та правового виховання молоді – виховання глибокого почуття любові до України, її народу, формування якостей громадянина-патріота; формування високої правової культури, правосвідомості; стимулювання внутрішніх зусиль у студентів до саморозвитку та самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. Київ. 2014. 48 с.
2. Бова Т.В. Військово-патріотичне виховання студентської молоді як запорука належної її підготовки до збройного захисту незалежності України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*: електронне наукове фахове видання Херсонського нац. техн. університету. Херсон, 2015. № 2. С.56
3. Виноградова Т.І. Патріотичне виховання студентів як багатокомпонентний процес. *Теорія та методика виховання*: наук.-пед. вісник Херсонського факультету Одеського державного ун-ту внутр. справ. Херсон, 2016. Вип. 6. С.13-16.
4. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського нац. університету*. Серія педагогіки і соціальна робота. 2013. № 30. С.76-78.
5. Хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня»: URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

УДК: 37+159.92]:[37.014.5:351.858]-047.58(477)

Нечипоренко Валентина Василівна,
докторка педагогічних наук, професорка,
ректорка Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»

РОЛЬ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ У РОЗБУДОВІ НАЦІЄЦЕНТРИЧНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Сучасні соціальні й освітньо-культурні виклики, з якими стикнулася наша держава, зокрема, спричинені наслідками збройної агресії (це і економічне зубожіння, втрата багатьма віри у майбутнє, насичений деструктивними повідомленнями інформаційний простір тощо) сприяють усвідомленню суспільством нагальної потреби в інтеграції та впровадженні стратегічних смислових конструктів подальшого розвитку України. Саме зараз як ніколи відчуваємо необхідність єднання навколо націєцентричної ідеї, яка б посилила потенціал нашої країни до самозахисту та подальшого відновлення як сильної і самодостатньої держави.

Відтак сьогодні перед суспільством та, зокрема, українською науковою спільнотою, постає надважлива задача осмислення проблематики інтеграційного процесу з урахуванням впливу багатьох чинників, зокрема, розбудови націєцентричних освітніх систем на методологічній основі педагогіки та психології життєтворчості.

Ідея життєтворчості особистості в науковому полі України прозвучала ще у другій половині ХХ ст. Це був період зародження нового напрямку на перетині психологічної та соціологічної наук – психології життєтворчості, який розпочався в 1969 році у зв'язку зі створенням відділу філософських проблем психології Інституту філософії НАН України. У 1986 році перейменований у відділ соціальної психології, а через три роки – в Інститут соціології. Провідною проблематикою наукових пошуків цього інституту протягом багатьох років, зокрема, стали дослідження питань образу життя, культури та стилів індивідуального життя особистості, психології та технології життєтворчості. У результаті чого українськими вченими була розроблена соціально-психологічна концепція життєтворчості. Концептуальною ідеєю, яку провадили вчені, стало положення про те, що людина може і повинна бути

режисером свого життя, творчо розробляти свою життєву стратегію, створювати і здійснювати свій індивідуальний життєвий проєкт, в якому слід реалізувати свої особистісні прагнення як приватної особи і соціально орієнтовані установки як громадянина. Вчені спиралися на фундаментальний постулат гуманістичної психології: *прагнення до самоздійснення в людині нездоланне*, воно живе в глибинах її душі, деколи не зважаючи на всі негаразди, випробування, страждання, що обтяжують людське життя, зокрема, на переломних етапах історії, а також у важкий воєнний час.

У сьогоднішній віськовий час як ніколи гостро перед вченими та практиками постає завдання осмислення й пізнання нових педагогічних реалій, створення нової філософії освіти, відкритої до людини, її прагнень, життєвого і духовного світу, яка обертається навколо націєцентричного стрижня. На цій основі має формуватися інноваційна система освіти, яка ґрунтується на методології психології та педагогіки життєтворчості, у центрі якої – дитина з її радощами і болями, злетами і драмами, інтересами, потребами, з її напруженим екзистенційним духовним світом [1]. «Коли змінюється філософія людини (її природи, її цілей, її мети, її реалізації), – зазначав А. Маслоу, – тоді змінюється все, а не лише філософія політики, економіки, етики й аксіології, філософія міжособистісних стосунків і самої історії. Змінюється і філософія освіти, психотерапії й особистісного розвитку, теоретичні уявлення про те, як допомогти людині стати такою, якою вона може і якою їй слід стати» [2]. Зараз ми перебуваємо у процесі такої зміни концепції здібностей, потенціалу і цілей людини. Народжується нове бачення можливостей і долі українства.

Саме ідеї життєтворчості, плекання дитини як суб'єкта життя мають стати, на наш погляд, фундаментом української школи, яка допомагатиме учням опанувати чотири стрижневі стовпи – навчитися пізнавати життя; навчитися життєвої і соціальної компетентності; навчитися жити разом; навчитися мистецтва життя [1]. Відтак особливої актуальності проблема життєтворчості набуває в умовах європеїзації та демократизації українського суспільства, коли держава потребує особистість високодуховну, розвинену,

здатну творчо жити і діяти у відкритому глобалізованому суспільстві. Саме концепція життєтворчості спрямована на розвиток інноваційної особистості – людини, здатної до самотворення та самоздійснення у творчості як основному факторі самовираження.

Життєтворчість – особлива, вища форма виявлення творчої природи людини. Вона сприяє самостійному вибору особистістю стратегії життя, розробленню життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого проекту.

Процес творчої побудови особистістю свого життя передбачає формування образу оточуючого світу, в якому вона живе, і її самої як складового елемента цього світу; відбиття у свідомості цілісної картини її життя як індивідуальної історії в часовій і просторовій перспективі та ретроспективі як індивідуально-особистісного життєвого шляху; розроблення стратегії життя, планів і життєвої програми, в яких інтегруються цілі, очікування, мрії, прагнення особистості; корекцію її планів з урахуванням реальних обставин життя й особистісних можливостей, подолання кризових ситуацій як прояву суперечностей життя і «незавершеності» самої особистості [1].

Життєтворчість як спосіб самопрограмування і творчого здійснення особистістю свого життя є унікальним надбанням людини як особистості. Замислюючись і творчо реалізуючи своє життя, вона тим самим отримує статус суб'єкта життя, господаря своєї долі.

У контексті педагогіки життєтворчості українська освіта має стати інститутом життєзнавства, збереження і зміцнення фізичного, психічного, морального, духовного здоров'я здобувачів освіти, допомоги їм у ситуації життєвої кризи, збереження особистості у драматичних обставинах життя, захисту від різних стресогенних чинників. У цьому плані вона набуває випереджувального й попереджувального характеру. Захисна, людинозберігаюча функція педагогіки, освіти була завжди домінуючою, але її значущість зростає в трансформаційні, перехідні періоди розвитку суспільства,

особливо на етапах історичних системних криз, від яких найбільше страждають діти. Націєцентрична освіта повинна допомогти інтегруватись особі в нестабільному суспільстві, виробити захисні механізми, навчити самостійно вирішувати життєві проблеми. Вона покликана стати альтернативою «поганого життя», зла, несучи людині, яка зростає, загальнолюдські та національні цінності як матеріал для особистого вибору, оскільки «жити – значить бути відповідальним» і «людина – це драма» (Х. Ортега-і-Гассет) [3].

Підсумовуючи, наголосимо, що життєтворча парадигма має бути покладена в основу розвитку сучасних націєцентричних освітніх систем в Україні, адже її гуманістична сутність якнайбільше відповідає актуальній освітній та соціальній політиці нашої держави, а практика життєтворчості виступає елементом суспільного розвитку. Адже лише тоді людина зможе ефективно, в повну силу сприяти позитивній динаміці суспільного розвитку, коли цей розвиток стане засобом і надійним фундаментом конструктивного розвитку самої людини [1, с.17]. Саме ідеї життєтворчості, плекання особистості як суб'єкта життя можуть стати основою подальшого розвитку нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сохань Л. В., Єрмаков І. Г., Нессен Г. М., Нечипоренко В. В. Життєтворчі обриси інноваційного поступу освіти *Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник* / Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с.
2. Maslow A. H. *Motivation and personality* : Harper & Row. 1954. Pp. 411
3. Ortega y Gasset, José. *Obras Completas*, Vol. I. Ed. Taurus/Fundación José Ortega y Gasset, Madrid, 2004, p. 757.

УДК 322:261.7

Огірко Олег Васильович,
доктор філософії, доцент, доцент
кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені Степана Гжицького, м. Львів

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Ідентичність – це усвідомлення та переживання людиною своєї належності до певної групи, спільноти, соціального статусу. Національна ідентичність – це складне поняття, яке описує відчуття належності до певної нації. Це відчуття формується на основі спільних рис, таких як: спільна історія та знання про важливі події й історичні постаті; спільні традиції, звичаї, вірування та мистецтво; мова, якою спілкується більшість людей у нації, є важливим фактором у формуванні ідентичності; спільне громадянство, яке дає людям відчуття єднання та спільної відповідальності; спільні цінності, такі як демократія, свобода та справедливість, об'єднують людей.

Національна ідентичність є динамічною та змінюється з часом. Вона може бути міцною та чітко визначеною, або ж більш розмитою та складною. Ось деякі фактори, які впливають на національну ідентичність: глобалізація, бо зростаюча взаємопов'язаність світу може призвести до того, що люди відчуватимуть себе більш космополітичними та менш прив'язаними до однієї нації; міграція, оскільки люди, які переїжджають з однієї країни в іншу, можуть відчувати себе частиною двох або більше націй; інтегральний націоналізм, тому що він може призвести до того, що люди відчуватимуть себе більш відданими лише своїй нації, а також до конфліктів з іншими націями.

Національна ідентичність має як позитивні, так і негативні наслідки:

1. Позитивні, тобто відчуття єднання та спільної відповідальності; збереження культурної спадщини; мотивація до розвитку та процвітання нації.
2. Негативні, а саме: націоналізм, пов'язаний з шовінізмом; дискримінація та ворожість до інших націй; конфлікти та війни.

Важливо пам'ятати, що національна ідентичність – це лише один із аспектів особистості людини. Люди можуть мати багато інших ідентичностей, таких як релігійна, етнічна, гендерна, політична та інші. Всі ці ідентичності співіснують та взаємодіють одна з одною, формуючи унікальну особистість кожної людини. Національна ідентичність є однією з ключових складових

культурного розвитку суспільства та особистісного самовизначення людини. Вона відображається у сприйнятті себе як частини певної нації, відчутті приналежності до неї та спільній культурній спадщині. Національна ідентичність здатна зберігати і посилювати єдність суспільства. Коли люди мають спільні цінності, традиції та менталітет, вони сприймають один одного із взаєморозумінням та повагою. Це сприяє формуванню стійких зв'язків між громадянами та підтримує соціальну стабільність. Національна ідентичність є важливим фактором розвитку культури та мистецтва. Кожна нація має свої унікальні традиції, музику, літературу та інші прояви культурного життя, які визначають її ідентичність. Ці культурні багатства передаються з покоління в покоління і зберігаються завдяки національній свідомості та гордості за свою спадщину. Вони також сприяють розвитку туризму та залученню іноземних інвестицій, оскільки привертають увагу до національної культури та спадщини.

У сучасному світі, де межі між країнами постійно перетинаються, і культурна різноманітність стає все більш важливою, національна ідентичність має прогресивний характер. Вона є джерелом взаємовідносин та обміну між різними культурами, що сприяє взаєморозумінню та толерантності. Коли люди поважають та цінують свою власну культуру, вони відкриті для інших культур, набувають нових знань та поглядів, що збагачує їх саморозвиток.

Національна ідентичність є важливим аспектом формування особистості та суспільства. Вона допомагає людям зрозуміти своє місце у світі, встановити зв'язки з іншими людьми та бути свідомими своєї культурної спадщини. Проте, важливо розвивати національну ідентичність з розумінням і толерантністю до інших націй і культур, сприяючи міжкультурному діалогу та співробітництву. Тільки тоді національна ідентичність може стати фундаментом для побудови глобального суспільства, де різноманітність приймається та цінується.

Національна ідентичність також може впливати на політичні процеси і формування державності. Якщо громадяни мають сильну національну свідомість та ідентифікуються зі своєю нацією, вони частіше беруть активну участь у політичному житті, визначають свої політичні цілі та зберігають свої

культурні цінності через політичні процеси. Така активна громадянська позиція сприяє розвитку демократії, відкритості та впливовості національних громадських організацій. Однак, в сучасному світі національна ідентичність часто зустрічається з різноманітними викликами. Глобалізація, міграція та інші процеси міжнаціональної взаємодії часто призводять до змішування культур, що викликає питання про збереження традицій та самобутності націй. У таких умовах важливо знайти баланс між відкритістю до нового та збереженням культурних особливостей. Подолання конфліктів і побудова спільного майбутнього вимагають розуміння, поваги та діалогу між різними націями та культурами.

Національна ідентичність має важливе значення для економічного розвитку. Країни зі сильною національною ідентичністю часто мають потужну культурну індустрію, яка залучає туристів, стимулює торгівлю та інвестиції.

Національна ідентичність сприяє формуванню соціальної єдності, розвитку культури та політичної активності. Вона може виконувати позитивну роль у сучасному глобальному світі, сприяючи розумінню, співпраці та розвитку людства.

Релігійна ідентичність – це складне поняття, яке описує відчуття приналежності до певної релігійної групи та ототожнення з її віруваннями, практиками та цінностями. Вона формується протягом життя під впливом різних факторів, таких як: виховання, бо релігія безпосередньо впливає на духовність людини; культура, оскільки релігійні вірування та практики можуть бути глибоко закорінені в культурі, роблячи їх невід’ємною частиною життя людей; особистий досвід, бо особисті переживання, такі як духовні прозріння, можуть впливати на релігійну ідентичність; соціальні зв’язки, оскільки приналежність до релігійної громади може давати відчуття спільності та підтримки, що зміцнює релігійну ідентичність.

Релігійна ідентичність може бути: сильною, бо людина глибоко вірить і активно практикує свою релігію; слабкою, оскільки людина ототожнюється з релігією, але не дуже активно практикує її; невизначеною, бо людина

знаходиться в процесі пошуку своєї релігійної ідентичності; відсутньою, оскільки людина не ототожнюється з жодною релігією.

Релігійна ідентичність відкриває людям сенс життя, оскільки релігія дає відповіді на фундаментальні питання життя і смерті. Вона пропонує моральні орієнтири, бо релігійні вірування слугують компасом для прийняття рішень та поведінки. Релігійна ідентичність теж сприяє створенню відчуття спільності, оскільки релігія дає людям відчуття приналежності до групи людей, які поділяють їхні цінності. Вона підтримує в складні часи, бо релігія надає людям відчуття захищеності і сили в часи життєвих труднощів. Релігійна ідентичність в сучасному світі проявляється в явищах: глобалізації, оскільки зростання міграції та міжкультурних зв'язків призводить до більшої релігійної різноманітності; секуляризації, бо в деяких країнах спостерігається спад релігійності, що може призводити до послаблення релігійної ідентичності; індивідуалізації, оскільки люди стають більш схильними до самостійного формування своїх релігійних вірувань, що призводить до більшої різноманітності релігійної ідентичності.

Релігійна ідентичність – це динамічний процес, що змінюється протягом життя. Важливо поважати релігійні вірування інших людей, навіть якщо вони відрізняються від наших. Ідентифікація – це вписування себе в суспільний контекст за допомогою певного релігійного чи культурологічного вчення, символів, норм, приписів і культових правил стає доволі актуальним способом сучасного самовияву як на особистісному, так і груповому рівнях. Під релігійною ідентичністю треба розуміти певну спільність уявлень членів суспільства про його духовну сферу. Для християн України вона є питанням особистого життя людини з Христом Богом.

До головних конфесій в Україні належать: православні, греко-католицькі, римо-католицькі та протестантські Церкви. Православних і греко-католиків, які належать до одного східного обряду, з римо-католиками єднають: святі Таїнства (хрещення, миропомазання, сповідь, Євхаристія, елеопомазання, священство і подружжя), свята Літургія, молитви, правди віри, Заповіді Божі,

наука Отців Церкви, святе Передання, Церковне мистецтво, вшанування Богородиці. Протестантів з перечисленими вище конфесіями єднає лише свята Тайна хрещення і спогад про Причастя, Заповіді Божі, Святе Письмо та наука Ісуса Христа Богочоловіка. Учителі Церкви навчали: «Lux ex Orient, lex ex Occident» – «Світло зі Сходу, закон із Заходу». Це є ключ до розуміння східної і західної християнської ідентичності. Східна християнська ідентичність відзначається містичністю і пошаною духовних знань, а західна ідентичність характеризується легалістичним, реалістичним розумінням, зосередженим на конкретну дію земної людини. У східній традиції найбільшим культом є культ Пресвятої Трійці, а на Заході традиційний христологічний культ, тобто одного Бога.

Отже, національне і релігійне в нашому народі тісно переплетені, не дарма ми українці словами нашого молитовного гімну виражаємо своє власне, вистраждане і тому особливе прагнення до єдності: «В єдності сила народу, Боже нам єдність подай!»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Огірко Олег. Роль Церкви у збереженні національної ідентичності. Українознавчий альманах. Випуск 15. К., 2014. С. 148-150.
2. Огірко О. В. Християнсько-національні риси українців. Українська національна ідея: генеза, сутність та реалізація : матер. Всеукр. конфер. з міжнар. уч. (м. Острог, 28 черв. 2022 р.) / редкол.: І. Пасічник, Д. Шевчук, В. Жуковський та ін. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2022. С. 91-96.
3. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.

УДК 37.018

Олійник Ольга Йосипівна,
методист центру моніторингу якості
освіти, ЗНО та аналітичної діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ПЕДАГОГАМИ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ УХВЛ

Сьогодні в контексті національної безпеки держави актуальними є питання національного виховання. Саме зараз, в умовах війни, виникає питання про українську ідентичність, її сутність, шляхи її формування. Українська Хартія вільної людини є засобом формування цінностей дітей та молоді, що є актуальною проблемою сучасної теорії виховання.

Наріжними каменями Хартії є три прості думки.

Перше. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

Друге. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

Третє. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Українську Хартію вільної людини писали моральні авторитети України і вона вже більше 10 років є в Україні та впроваджується у Тернопільській області в заклади загальної середньої освіти за програмою 2021-2024рр. як просвітницька.

Відповідно до рішення Тернопільської обласної ради від 23.12.2020 року № 34 «Про обласну програму впровадження Української Хартії вільної людини» в освітніх закладах Тернопільської області на 2021– 2024 роки» працівниками ТОКІППО було проведено регіональне моніторингове дослідження «Впровадження УХВЛ педагогами області в освітній процес» серед керівників закладів освіти, де впроваджувалася УХВЛ; педагогічних працівників ЗЗСО Тернопільської області, які використовували Українську Хартію вільної людини в педагогічній діяльності з учнями, батьками учнів старших класів, які брали участь в заходах (заняттях) впровадження Української Хартії вільної людини.

Метою дослідження було отримання інформації щодо ефективності впровадження Програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області на 2021–2024 роки.

Опитування здійснювалося відповідно до вибірки методом он-лайн опитування керівників закладів освіти, педагогічних працівників, учнів.

Цікавими є результати проведеного регіонального моніторингового дослідження – опитування педагогічних працівників ЗЗСО Тернопільської області, які використовували Українську Хартію вільної людини в педагогічній діяльності з учнями, батьками учнів старших класів, які брали участь в заходах (заняттях) впровадження Української Хартії вільної людини.

Було опитано 123 педагогічних працівники, з них 58,5% проживає у селі, 36,6% – у селищі міського типу і 4,9% – у місті.

Серед всіх опитаних 93,5% становлять жінки і 6,5% – чоловіки. Педагогів віком 30-40 років було 35%, 40–50 років – 29,3%, 8,1% опитаних – це педагоги до 30 років і найменше – 5,6% – віком 60 років і старше.

Найбільше опитаних педагогів (42,3%) мають педагогічний стаж від 20 до 40 років, у 29,3% він становить 10-20 років, 20,3% респондентів працюють від 3 до 10 років. Найменша кількість серед опитаних (8,1%) зі стажем роботи до 3 років.

Майже всі опитані респонденти (95,1%) працюють над впровадженням Української Хартії вільної людини. Всі цінності Хартії впроваджуються у роботі з дітьми на позакласних заходах (81,3%), на уроках (78,9%), у гуртках (8,9%) та в інших формах роботи.

Найважливішими цінностями для опитаних педагогів є: бути українцем (94,3%), бути вільною людиною (93,5%), бути активним громадянином (83,7%), любити (65,9%), бути успішною державою (64,2%), бути господарем (61%).

На запитання «Для вас, як вчителя, бути вільною людиною означає...» 80,5% респондентів відповіли – брати на себе відповідальність, 76,4% – вірити у свої сили, 70,7% – додержуватись принципу рівності перед законом, 63,4% – чинити добро.

Педагоги впевнено відповіли на запитання, що означає для них бути українцем: для 93,5% це плекати національну гідність, шанувати звичаї та обряди нашого народу важливо для 91,9% опитаних, вивчати і знати історію України – для 87,8%, володіти українською мовою важливо для 86,2% респондентів.

Дуже багато заходів щодо впровадження Української Хартії вільної людини проводять педагоги області з учнями: це і патріотичний квест «Ініціативна група Першого грудня», класні виховні години, уроки української звитяги «Люблю свою державу за прагнення до волі», інформаційні лінійки, круглі столи «Цінності Української Хартії вільної людини як орієнтири освітнього закладу в умовах війни», флешмоби, просвітницькі заходи, дебати щодо прав та обов'язків людини, зустрічі з гостями, які працюють у сфері прав людини, уроки української звитяги та багато інших заходів.

Питання впровадження Української Хартії вільної людини обговорювалися педагогами області з батьками учнів на класних виховних заходах (85,4%), загальношкільних батьківських зборах (46,3%) та інших проведених заходах.

Вплив батьків на формування цінностей у дітей опитувані респонденти оцінюють як такий, де батьки активно беруть участь – 61,8% та цікавляться періодично – 36,6%.

Серед факторів, які впливають на діяльність педагога щодо впровадження духовних і моральних цінностей Української Хартії вільної людини опитані респонденти називають відповідальність, доброту, повагу, прагнення до всього нового; формування національної свідомості, любові до рідної мови; шанобливе ставлення до культури, духовної спадщини звичаїв, традицій; наявність війни в нашій державі; потреба пошуку правильного майбутнього шляху розвитку; проблема вибору професії випускників; проблема корупції в Україні, проблема бюрократії; приклад життя і діяльності Любомира Гузара, як взірця для наслідування; відповідальність за своє життя і життя своїх дітей і онуків, за їхнє майбутнє жити у вільній країні та бути вільними людьми;

релігійний фактор, згідно якого всі люди є Божими дітьми та приходять у світ творити добро; мотиваційна установка, фактор опори на традиції сім'ї та народу; фактори зумовлені навчальним середовищем та багато іншого.

Із позитивних сторін з формування духовних і моральних цінностей Української Хартії вільної людини серед вихованців опитані педагоги зазначають формування патріотичних почуттів, відповідальності, доброти, позитиву у стосунках, поваги до українських традицій, бажання до саморозвитку, зацікавленість у нових формах роботи, окреслення кола своїх інтересів, почуття усвідомлення себе як частинки суспільства, віра в перемогу, додержання традицій і звичаїв, вивчення та популяризація відомих геніїв рідного краю, бажання вихованців бути вільною людиною, відчуття відповідальності за своє майбутнє, усвідомлення себе як особистості в суспільстві, високий рівень патріотизму школярів, участь у волонтерських акціях, співпраця з громадськими організаціями тощо.

Серед недоліків, з якими стикаються педагоги у впровадженні духовних і моральних цінностей Української Хартії вільної людини, опитані респонденти називають байдужість учнів, брак часу, фактор війни, що вносить свої корективи, недостатній вплив батьків на формування цінностей у дітей, недостатня кількість методичних та наочних матеріалів щодо впровадження основних принципів Української Хартії вільної людини в освітній процес, труднощі у реалізації деяких задумів через відсутність матеріального забезпечення, мало знань з історії України, не вольова громадянська позиція у сім'ях, зміна форми навчання на дистанційну, перевантаженість учнів та інше.

Опитані педагоги вносять свої пропозиції щодо покращення роботи з впровадження Української Хартії вільної людини у ЗЗСО, як от приділяти більше часу на кожному уроці щодо впровадження Хартії, проведення тренінгів та занять по УХВЛ спеціалістами ТОКІППО, популяризувати Хартію у інших регіонах України, давати більше інформації, публікацій про досвід впровадження Української Хартії вільної людини у ЗЗСО, обмін досвідом, створення освітніх матеріалів: розробити додаткові освітні матеріали, які б

допомагали учням краще розуміти та застосовувати принципи Хартії в їхньому повсякденному житті; залучення батьків учнів у процес впровадження Хартії, проводячи з ними зустрічі, семінари та дискусії щодо її значення та впливу на виховання дітей, проведення навчань, тренінгів для вчителів щодо покращення роботи з впровадження Української Хартії вільної людини, зробити роботу більш системною, залучати представників учнівського самоврядування, громадські організації до проведення заходів щодо впровадження УХВЛ, покращення матеріальної бази, тощо.

Впровадження цінностей Української Хартії вільної людини, шляхів щоденного їх використання в моральному вихованні школярів, розкриває можливості щодо формування моральних цінностей дітей та молоді в закладах загальної середньої освіти. Тому важливим є досвід їх впровадження, адже в умовах широкомасштабної агресії основна увага педагогічних працівників в ЗЗСО повинна бути спрямована на формування української ідентичності на цінностях як основі протистояння ворогу і мотивації захисту української держави і кожного громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Регіональне моніторингове дослідження «Впровадження УХВЛ педагогами області в освітній процес» (березень 2024).
2. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny>.

УДК: 329.733:351.858

Павленко Анатолій Іванович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної освіти
Хортицької національної академії,
м. Запоріжжя;

Сташук Ольга Олександрівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка
доцентка кафедри психології та
соціальної роботи, Хортицької
національної академія, м. Запоріжжя

ЗМАГАЛЬНА СУСПІЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Динаміка розвитку української нації, як цілісного соціального організму, одночасно характеризується рухом як до інтеграції, так і до розділення, який детермінується процесами посилення чи гармонізації суспільних протиріч. В основі цієї динаміки лежать ідентифікаційні уявлення населення України, які стрибкообразно поглиблюються саме під час потужних громадянських акцій або воєнних загроз. Такі події суспільної історії є точками біфуркації, що змінюють врівноважений стан суспільства на кризовий. Відтак, точками біфуркації, а отже і етапами становлення ідентичності для українського суспільства можна розглядати події 2014 та 2022 років. Так, Т. Любива [8] вказує на 2014 рік (з подіями: Революція Гідності та початок війни на сході України) як точку початку незворотних змін у розвитку української національної ідентичності, аргументуючи, зокрема, відміченими нею значними стрибками зростання відчуття себе громадянином України (з 41,1 % до 62,6 %) саме в період Революції Гідності [8, С. 290]. За даними Восьмого загальнонаціонального опитування, проведеного у квітні 2022 року, саме у цей період ідентифікованість з громадянином України (в усіх регіонах країни) є найсильнішою. За даними Київського міжнародного інституту соціології, у липні 2022 р. «84,6 % населення України вважало себе передусім громадянами своєї країни. При цьому серед різних соціальних категорій та за регіональним розрізом населення немає великої різниці за цим показником» [3]. Саме у 2022 році «факт належності до держави та її території, статус громадянства перетворився на екзистенційний досвід людей» [5, с. 310], адже під час кординальних соціальних змін їхні учасники відкривають для себе нові зразки і вартості життєздійснення, трансформуючи їх у смисли, цілі та операції нового життя.

П. Горінов [2] зазначає, що усвідомлення українців щодо їх приналежності до системи спротиву ворогу «як у межах території України, так і за її кордонами дає змогу визначити місце українського народу в

соціокультурному просторі» та піднести українську національну ідентичність на наступний щабель розвитку державності.

Етіологія поняття «ідентичність» вказує на дихотомічність його значення. З одного боку, від лат. *ipse* (самість) воно вказує на унікальність індивіда (носія цієї властивості), з іншого – від лат. *idem* (подібний) на його належність до об'єкта ідентифікування (приклад, території, етносу, нації) [13, с. 5]. Відтак дихотомічність дозволяє очікувати від процесу ідентифікування різноманітних індивідуально значимих та суспільно значимих ефектів.

1) Для особистості процес її ідентифікування виконує декілька функцій:

– надає *цілісності, безперервності і визначеності* особистості, забезпечує схожість з одними людьми і категоріями і відмінності від інших [12]. Я. Ткачук, А. Котенко [6] вказують на її сенсоутворюючу функцію (ідентичність є простором утворення нових сенсів, узагальнень, знань тощо);

– забезпечує процес *диференціації*, який проявляється в визначеності кордонів, цілісності і незалежності «Я», визнання «соціального статусу як особистісно значущої цінності; інтеграції «Я», які проявляються в суб'єктивному об'єднанні себе з іншими людьми, що здійснюється не спонтанно, а на основі порівняння і оцінювання інших» [11];

– *адаптивно-резиль'єнтну* (допомагає індивіду пристосуватися до нових соціальних обставин та набути стресостійкості). Надзвичайного особистісного значення ідентичність відіграє саме «в періоди глобальних трансформацій та світових зрушень, адже надає індивіду відчуття безпеки та виступає центром стабільних цінностей» [6]. Л. Нагорна [9] вказує, що саме в умовах деякої дезорієнтації індивіди намагаються ідентифікувати себе, насамперед, як представників людських спільнот, що відчуваються ними як найбільш зрозумілі та близькі. Особистісним мотивом таких дій є, насамперед, бажання осіб мати певність, розуміння щодо самих себе.

Відтак, поняття «національна ідентичність особистості» можемо трактувати як суб'єктивно детермінований комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та уявлень, який становить

основу почуття належності до нації та є одним з найважливіших мотиваційних чинників поведінки людини.

2) З іншого боку, ми можемо стверджувати суспільну значимість сплеску національного ідентифікування, адже йдеться про інтенсифікацію процесів суспільної інтеграції, що саме у період 2014 та 2022 років набувають ознак змагальності. Внаслідок цих процесів формується нова система, яка, з одного боку, зберігає специфіку та ідентичність окремих її складових, а з іншого – формується широка соціальна взаємодія нової якості. Відтак зміцнення національної ідентичності, безцінної для нарощування національного соціального капіталу, виступає індикатором змагальної соціальної інтеграції [7]. Щодо сутності самого терміну «соціальна інтеграція», то традиційно він розуміється як процес перетворення відносно автономних частин (як: індивідів, соціальних груп, верств) в єдину цілісну систему. Ґрунтуючись на основі загальних цілей, цінностей та інтересів, така система виявляє узгодженість і взаємозалежність окремих частин, що підкреслюється її синергетичний характер, як цілого [1]. Характеристиками цієї синергетичної інтегрованої системи є (1) здатність до розв'язання суспільних проблем через інституціоналізовані процедури; (2) створення «солідарного простору» (А. Маршалл); (3) стан «політичного співтовариства» межі якого співпадають з нацією-державою.

Осмислення сутності та змісту змагального суспільно-інтегруючого процесу у період 2014-2023 років дає можливість виокремити його суттєві ознаки: національна самоідентифікація населення України безвідносно до соціальної категорії та прошарку; мовна самоідентифікація; згуртованість (навколо спільної ідеї та/або у боротьбі зі спільним ворогом) та сегрегація від «інших, чужих»; солідарне розуміння загроз національній безпеці (зовнішніх і внутрішніх); оптимістичність в оцінці спільного майбутнього; солідарність смаків.

Проведена нами емпірична розвідка [10] довела, що наведені ознаки мають репрезентованість, зокрема, у молодіжному студентському середовищі.

Результати проведеного у червні 2023 року вимірювання виявили представленість таких ознак біфуркаційного характеру суспільно-інтеграційних процесів 2022 року, як: значне зростання відчуття себе українцями, надання особливої значимості таким національним рисам, як волелюбність, працелюбність та активність, зростання ціннісного ставлення до українства, що виражається у позитивному ставленні до української мови, культури, території, традицій, історії, звичаїв тощо, зростання обізнаності про Україну, українську націю, українську культуру.

Порівняльне вимірювання ступеню впливовості змагального суспільно-інтегруючого процесу на розвиток в українській студентській молоді національної ідентичності, здійснювалося за результатами анкетувань, проведених у грудні 2021 року та червні 2022 року та виявило, що (1) найбільшого впливу зазнала спроможність молодих осіб виділяти найбільш актуальні для вирішення суспільні проблеми та подальші плани щодо проживання в Україні. (2) Також позитивного впливу зазнали бачення студентів щодо шляхів власної участі у вирішенні суспільно значимих проблем; прагнення розширювати обізнаність щодо культури, історії, звичаїв та ініціювати пошук інформації про соціокультурні процеси в Україні.

Отже, на тлі воєнної загрози державності України 2014-2023 років та інтенсифікації змагальних суспільно-інтегративних процесів значного підсилення набули процеси національного ідентифікування. Відтак події 2014 та 2022 років можна розглядати точками біфуркації, а отже і етапами становлення національної ідентичності українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анастасов О. І. Роль політичної інтеграції в процесі консолідації транзитних суспільств *Науковий вісник: економіка, право, політологія, туризм*. Том 2 (Вип. 4), 2011. С. 56–61.
2. Горінов П. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави *Юридичний науковий електронний журнал* № 10/2022. С. 26–30. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/2>
3. Дембіцький С. Показники національно-громадянської української ідентичності. URL : <https://kiis.com.ua/прес-релізи та звіти> (Дата звернення: 01.10.23)
4. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. підсумки року URL :

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (Дата звернення: 01.10.23)

5. Костенко Н. Трансформація ідентичностей під час війни: проблеми вивчення та соціологічні практики *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. С. 305

6. Котенко Я. В., Ткачук А. Ф. Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади (видання друге, виправлене та доповнене). Київ : ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с.

7. Лібанова Е. М., Горбулін В. П., Пирожков С. І. та ін. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : НАН України, 2015. 363 с. URL : https://idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf (Дата звернення: 01.10.23)

8. Любива Т. Громадянська ідентичність мешканців України напередодні й в умовах війни *Українське суспільство в умовах війни. 2022*: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. С. 284–291

9. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

10. Павленко А. І., Сташук О. О., Левченко В. С. Змагальна суспільна інтеграція у подоланні воєнної загрози державності України (2014–2023 роки) як чинник розвитку національної ідентичності української молоді *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2023. Вип. 2(9). С. 214–229 DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-4>

11. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ: ТОВ «Видавництво А. С. К», 2010. Т. 1. Ч. 27. С. 137–145.

12. Стегній О. І. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL : <https://esu.com.ua/article-71062>. (Дата звернення: 08.09.2023).

13. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. 2-е вид. Київ : Каравела, 2013. 321 с., с. 5

Парій Марія Теофілівна,

заступник директора з виховної роботи

Новосільського ліцею імені

Мирона Зарицького

Скориківської

сільської ради Тернопільської області

ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛУ УКРАЇНЦЯ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄПИСУ УЧАСНИКІВ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ «ПЕРШОГО ГРУДНЯ»

Ідея Нової української школи передбачає серед засадничих стовпів освіти майбутнього саме виховання молоді, яке ґрунтується на цінностях. У Законі України «Про освіту» мету освіти визначено як всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору. Адже, саме цінності є фундаментом освіти та умовою формування людини й суспільства, які у своїй як професійній, так і повсякденній діяльності зважають морально-етичний та публічний інтереси. «Зараз ініціативу можна проявляти вільно, але має бути готовність узяти на себе відповідальність. Не треба вказувати молоді, що робити, вона розбереться сама. Важним є виховати в ній правильні цінності і дати правильні орієнтири.» – Любомир Гузар. «Виховуй у собі Людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за п'ять років, учитись на людину треба все життя».

Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити. Неможливо уявити вчителя, батька чи матері дитини, які б могли якісно передати ціннісну життєву філософію дітям, самі не сповідуючи її, не будучи наставниками. Адже цінність формується щодня, і кожна людина довіряє не тому, що чує, а тому, що бачить. Власне кажучи, про цілу низку цінностей, а не про якусь одну виключну цінність, іде мова в Українській Хартії вільної людини, кожен з підписантів якої – представник аутентичної інтелектуальної, етичної еліти України, представник когорти, яких прийнято називати совістю нації. Схиляюсь до думки авторів Хартії, що ключ до відстоювання своєї незалежності захований у пошуку та в утвердженні ціннісного балансу українця.

Українська Хартія вільної людини пропонує цінності, дозволяючи побудувати у кожному навчальному закладі таку виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Хартія у нових суспільно-політичних реаліях залишається дороговказом для нас: бути вільними людьми, бути успішним народом і державою, бути вільними серед вільних.

У таких умовах важливо, щоб навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. Патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі; і особистості, яка своєю діяльністю, любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб розвиток особистості та становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Виходячи з цього, педагогічний колектив Новосільського ліцею імені Мирона Зарицького ставить перед собою мету створити умови для розвитку духовно-моральної, стійкої особистості на основі загальнолюдських цінностей, здатної стати повноцінним суб'єктом суспільно значущих соціальних взаємин шляхом утвердження української громадянської ідентичності в умовах воєнного стану, опираючись на орієнтири УХВЛ.

Таке завдання надзвичайно складне й потребує систематизованого підходу, надаючи перевагу методам і засобам, які дають змогу зацікавити дітей традиціями та культурою українського народу, спонукають їх виявляти

патріотизм і громадянськість. На чому ж саме слід сконцентруватися під час роботи? Систематично актуалізувати та збагачувати знання дітей про рідну країну, допомогти їм накопичити й осмислити знання про конкретні факти історії, традиції, культуру України. Водночас, щоб учні не залишилися на рівні засвоєння інформаційних кліше, слід не просто інформувати їх, а й забезпечити максимальне включення кожного в процес відкриття й засвоєння знань. Варто наситити пізнавальний процес емоційними переживаннями, збагатити світлими, простими й приємними для дітей образами. На прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика; всього українського народу та його видатних представників – Тараса Шевченка, М. Грушевського, С. Бандери, Я. Стецька, В. Стуса, родини Зарицьких, В. Івасюка та багатьох інших, демонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

Таким живим прикладом прагнення: бути українцем; бути вільною людиною; здатною мислити; любити; вести за собою інших для молодого покоління є учасники ініціативної групи «Першого грудня». Їх життя, праця на благо свого народу, моральні принципи, досвід, вміння долати труднощі є тим орієнтиром, котрий допоможе сформувати нове покоління свідомих, стійких українців.

Педагоги ліцею імені Мирона Зарицького сформували добірку занять на тему «Формування ідеалу українця нової генерації на прикладі життєпису учасників Ініціативної групи «Першого грудня».

Кожне заняття передбачало наступні етапи:

1. Знайомство ліцеїстів із життєвим шляхом учасників Ініціативної групи «Першого грудня».
2. Хвилинка ментального здоров'я;
3. Ціннісні орієнтири відомих українців;
4. Час для релаксації та психологічного розвантаження;
5. Рефлексія.

Кількість позитивних прикладів для наслідування в умовах війни кожного дня стає все більшою: випадки героїчних вчинків ЗСУ, захисників-земляків, дитяче волонтерство у навчальному закладі та поза його межами, приклади добротності, лідерства, чесності та цілеспрямованості як серед молоді, так і серед дорослого населення заохочують учнів до критичного осмислення таких вчинків, зв'язуючи їх з жорстокою реальністю, у якій опинилися мільйони громадян нашої держави. Війна показує нам правду про нас, хто ми є насправді. Війна об'являє, скільки в нас є людяності, які цінності стоять в пріоритеті кожної людини? А тому, варто формувати в учнів світогляд, який виходить із тези, що цінності важливі не самі по собі, вони – основа сталого успіху цілих груп людей, суспільства, всього народу. В освітньому процесі велика увагу потрібно приділяти вивченню історії та культури українського народу, активно залучати до патріотичного виховання бійців ЗСУ та членів їхніх сімей, членів сімей Героїв Небесної Сотні, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, громадських активістів, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію, здатні донести дітям важливість відповідального ставлення до свого народу, дотримання прав інших громадян у своїй повсякденній діяльності.

Для того, щоб сформувати в молодого покоління відчуття приналежності до своєї країни, важливо не лише промовляти певні патріотичні гасла, а, звертаючись до досвіду дітей та їхньої емоційно-чуттєвої сфери, сприяти щирому прийняттю того, що ми намагаємося вкласти в їхні душі. Зробити це допоможуть щоденні практики добродіяння – участь дітей у спільних із дорослими справах, важливих для забезпечення благополуччя своєї родини, села, країни. Результатом щоденних практик добродіяння мають стати не лише сформовані первинні уявлення та знання, а й засвоєні практичні вміння й навички. Головне – сформувати в молодого покоління бажання діяти відповідно до норм соціальної моралі, намір слідувати народним традиціям, прагненням відповідати позитивному образу українця.

Наша країна – це не лише матеріальне довкілля, це ми самі – її громадяни. Сьогодні ми згуртувалися й обов'язково переможемо ворога, а потім відбудуємо нашу прекрасну країну. Хочеться вірити, що наше свідоме відчуття своєї приналежності до України, щире спільне бажання бачити її сильною, мирною та щасливою допоможе здолати будь-які негаразди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
2. Стаття «Сучасне патріотичне виховання в Україні та світі». URL: <https://naurok.com.ua/post/suchasne-patriotichne-vihovannya-v-ukra-ni-ta-sviti>
3. Хартія вільної людини Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
4. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. МОН. 2019. URL: <http://surl.li/vxby>

УДК 159.922.7

Поліщук Валерій Миколайович,
доктор психологічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
професор кафедри теоретичної та
консультативної психології Українського
державного університету
імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГА ДО НАВЧАННЯ УЧНІВ : ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕСТРУКТИВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

Постановка проблеми. Основні суб'єкти (педагог, батьки, учні) сучасної навчально-виховної ситуації прагнуть її не стільки змінити, скільки пристосуватися, пояснюючи це соціально-політичними, економічними тощо негараздами, серед яких домінують громадянська байдужість і знівельований інтерес до інтелектуальної діяльності. Також залишається відлуння радянської «спадщини», коли вчитель ніколи не мав належної матеріальної винагороди і був беззахисним перед негативним ставленням учнів і батьків, а досягнення галузевої психологічної науки у відповідних тематичних теоретико-практичних уявленнях учених про його фахову діяльність (це передовсім педагогічна психологія), як правило, не входили у сферу професійного інтересу управлінців системи освіти.

Виклад матеріалу [1]. Поняття «психологічна стійкість» не має достатніх емпіричних розвідок, а, отже, наукового статусу. На рівні гіпотези воно ймовірно 1) уособлює соціальну відповідальність, самокритичність, прийняття доказових і переконливих рішень, прогнозування бажаних результатів з виокремленням уже їхніх наслідків тощо передовсім в екстремальних та надзвичайних умовах життєдіяльності, які на тривалий і невизначений час можуть стати звичними (повітряні тривоги, навчання в укриттях, онлайн-навчання тощо), 2) має за інформаційну основу «психологічну готовність» з однаковою структурою (інтелектуальна, соціально-психологічна, особистісна, емоційно-вольова...) у всіх названих суб'єктів, зрозуміти сучасний структурно-функціональний зміст якої можна через особистісно-професійні деформації діяльності педагога у 1990–2024-тих рр., які одночасно постають у ранзі її детермінант та теперішніх стабільних ознак з можливістю розроблення доказової тактики соціального впливу на них (як приклад, назовемо типову їхню «десятку» з такими ж типовими характеристиками):

1. *Матеріальний чинник (житло, їжа, одяг)*. Батьки і учні здебільшого не переймаються матеріальною спроможністю педагога, тоді як його приваблива зовнішність (доглянутість) є наочністю, здатною за силою перевершити інші тематичні впливи (таблиці, ілюстрації тощо). Вони засвоюють уроки «сірості» зовнішнього вигляду, а, отже, відповідного ставлення до навчально-виховного процесу, здійснюваного конкретним, а не абстрактним учителем. Водночас зауважимо на закономірній суб'єктивній упередженості: батьки і учні схильні шукати у педагога недоліки у ситуаціях взаємного чи одностороннього нерозуміння, а тому прояви його дискомфорту через відсутність необхідних чи бажаних зовнішніх атрибутів (одяг, косметика, тощо) варіюються до «комплексу неповноцінності». Учителя прискіпливо розглядають передусім незнайомці, відзначаючи найменші подробиці для можливого недоброзичливого обговорення. Одяг, який «блищить» від тривалого прання і прасування, шите-перешите взуття, яке втомилося від господаря, а після

чергового ремонту волає і воліє повністю розпастися – все це пригнічує, негативно впливає на працездатність.

2. *Невизначеність освітньої парадигми в умовах швидкоплинних суспільних трансформацій.* З 1990-тих рр. у суб'єктів освітніх взаємин усталилися взаємні хвилювання про свої життєві перспективи, розгубленість, зрештою – нервозність, що однаково загрожує індивідуальному становленню і державотворенню. Так, у численного молодіжного контингенту сформувалися асоціальні (манкуртні) світоглядні уявлення, які в реаліях російсько-української війни виявляються в 1) усвідомленому небажанні виконувати роль Захисника Вітчизни і буквальній втечі від неї, 2) ціннісних орієнтирах без «прив'язки» до свого етносу і народу, їхніх географічних локацій та історії, 3) стабілізації протиправного задоволення власних потреб, прогресуванні вузькоегоїстичних, меркантильних настроїв.

3. *З'ясування психологічного змісту феномена «дитинство».* Це життєвий період «від дня народження» до «перехідного періоду від молодшого шкільного до підліткового віку», або кризи «13 років», соціальна функція якого полягає у підготовці дитини до майбутнього самостійного продуктивного життя. Його кінцева межа як періоду «неофіційного дитинства», де дитина почувається «дитиною», зіставляється з 12–13-річним віковим інтервалом. У низці категорій «молодість», «зрілість», «старість» передовсім «неофіційне дитинство» є адресним віковим та соціальним епіцентром волевиявлення, саморозвитку, самоствердження. Розв'язання його актуальної проблематики відбувається через знання вікової періодизації життєвого шляху, інформаційною основою якої є принцип природовідповідності (дискретність, циклічність і фазовість).

4. *Домінуюче ставлення держави до вчителя як «засобу навчання і виховання».* Результат: повсякденні життєві проблеми, зокрема побутові, фіксуються на вторинному життєвому плані; соціальна переорієнтація на «безстатевого» та «невизначеного віку» вчителя, хоча професійна ситуація демонструє передусім учителя-жінку, яка виконує соціальне замовлення без повноцінної допомоги від вчителя-чоловіка з кількісно невизначеним обсягом

обов'язків, які часто до навчання і виховання мають сумнівне відношення, тобто вона «має бути всім» («у всьому розумітися», за потреби (?) «втручатися» тощо), що апріорі неможливо.

5. *Соціальна беззахисність учителя.* Через обвальне знецінення своєї праці педагог прагне до ролі стороннього байдужого спостерігача у навчальних чи навчально-професійних взаєминах навіть поза шкільною територією часто з імітацією одноосібної професійної відповідальності. Опинившись на вершині соціальних суперечностей і ставши одним із основних їх носіїв, він є більше суб'єктивним, аніж об'єктивним, провідником соціальних замовлень, а тому не може бути референтним прикладом, оскільки професійна діяльність ним чи оточенням може розцінюватися як життєва безвихідь і самопожертва («жертва» викликає, як правило, жалість, іноді – співчуття, зрештою – роздратування, «крайньою» формою якого постає учнівський булінг, який на противагу «учительському» є розповсюдженішим, зухвалішим і жорстокішим). Бувають, однак, винятки у ентузіастів, спроможних на короткий час захопити чи перехопити професійну ініціативу, але ніколи не втримають її. Згодом через свою безправність вони обов'язково стають об'єктом настороженого ставлення, неприязні і вже навіть службового булінгу (можливо тому нам не вистачає ентузіастів?).

6. *Домінантна тенденція у педагогічній діяльності: подолання у вихованців несприятливих особистісних якостей, ніж формування позитивних.* Усе ж має бути навпаки, що бачимо на прикладі симптоматики вікових нормативних криз (криза 7 років, криза 13 років тощо), де негативні новоутворення (симптоми) є результатом незавершеного формування позитивних симптомів.

7. *Адаптація педагога до мінливих соціальних орієнтацій шкільних поколінь.* Йому треба водночас бути законодавцем і регулятором об'єктивної дійсності, Він хоче бачити у наступних поколіннях «щось» важливе для себе від попередніх. Симпатії й антипатії до учнів крокують поруч, приємні минулі спогади відволікають від теперішньої реальності, у якій перебувають вже інші

батьки та учні (усе разом додатково заважає взаємній адаптації), тому цілком природно, що різним поколінням властиві знову-таки різні уявлення про одного вчителя.

8. *Життєвий парадокс «Часто обернений зв'язок між освіченістю людини та її життєвим успіхом».* Зараз трансформований у повсякденну реальність і здебільшого схвалюється громадянами, демонструючи їхнє толерантне ставлення до корупції. Особисте інтелектуальне самовдосконалення вбачається через максимальний зиск або соціальну моду. Культивується власний мікросвіт з жорстко обмеженим допуском і регламентованим входом. Зрештою, виокремилася стабільна матеріальна каста як негативний соціальний подразник для громадян з полярними майновими нестатками, а, отже, існує реальний катализатор соціальних катастроф.

9. *Знецінення і творчих особистостей.* Дійсно творчі люди, як правило, самотійно неспроможні розкрити свій, наприклад, інтелектуальний потенціал. Вони живуть не стільки сьогодішнім, скільки завтрашнім днем, обмежені у сприятливій адаптації до різнопланових загрозливих соціально-економічних реалій, тому потребують «свого» наставника («протеже»), який орієнтується у їхніх можливостях, підтримує ризиковані рішення, оцінює не лише інформативність, а вміння мислити (і навпаки: люди з посередніми та низькими інтелектуальними здібностями є адаптивними з прагненням на негайне розв'язання проблемної життєвої ситуації з отриманням бажаного корисливого задоволення).

10. Насамкінець, це комплекс негативних звичок, який на відміну від попередніх детермінант, є суб'єктивним надбанням, яке може знівелювати їхню значущість, наприклад [2]: **постійно** стукають пальцями або олівцем об стіл; підпирають голову руками; тримають руки в кишенях; торкаються руками обличчя; гризуть олівець або сірник; облизують губи; дивляться спідлоба; стукають олівцем по губах; крутять обручку на пальці; чухають голову, шию, пригладжують зачіску; кусають губи, чистять нігті; поправляють окуляри;

дзвенять ключами у кишені, присутні не можуть збагнути: їм раді чи насміхаються).

Висновок. Деструктивні детермінанти «психологічної готовності вчителя до шкільного навчання» гіпотетично визначають зміст ймовірного феномена «психологічна стійкість» (особливо у вчителя 1–4 класів). Тут доречно згадати О. Бісмарка: «Дайте мені 10000 учителів початкових класів, і я засную велику Німеччину!» Згодом, диктуючи Франції умови капітуляції, заявив: «Панове французи! Вас перемогла не німецька армія, вас переміг німецький учитель».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Поліщук В. М. Психологія педагогічного повсякдення: реальність і міфи. Суми : Університетська книга, 2019. 152 с.
2. Томан Іржі. Як удосконалювати самого себе. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1984. 240 с.

УДК 159.922.7

Поліщук Світлана Анатоліївна,
доцент, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Києво-Могилянська академія», м. Київ

БІОЛОГІЧНИЙ ГОДИННИК У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Час є засобом пізнання навколишньої дійсності і себе. Він не знаходиться «десь» у фізичному світі: «Якщо час людини, що індивідуально переживається, залежить від мозку, то цілком вірогідно, що і власний часовий масштаб особистості та її власний інтелектуальний рівень організації повинні залежати від якості ходу власного годинника...» [3, с. 282–283], тобто тут йдеться про *біологічний годинник* людини будь-якого віку, професії тощо і зокрема педагога та учнів, у навчально-професійній чи навчальній діяльності яких він 1) регулює відмінності передовсім у функціонуванні аналізаторної системи, особливостях рухової поведінки, інтелектуального потенціалу, де провідна роль належить не віковим, а

індивідуальним характеристикам, 2) залежить від її (людини) активності, яка насамперед досягається завдяки власній емоційній та вольовій регуляції.

Резюме: між функціонуванням біологічного годинника особистості та її життєдіяльністю існує прямий взаємозв'язок [1], зміст якого потребує емпіричного вивчення (ця проблема розвитку людини додатково актуалізується рашистською агресією).

Виклад матеріалу. Сучасне навчання відбувається у *ситуації* емоційно-вольової напруженості усіх її *суб'єктів*, потребуючи встановлення у них обсягів оптимальних фізичних та інтелектуальних навантажень з перспективою забезпечення якості та потрібних результатів разом із збереженням і зміцненням *їхнього* здоров'я.

У такому дослідницькому контенті вже є вагомі творчі здобутки вчених про біологічний будильник та рівні емоційно-вольової регуляції, які визначають гармонічність життя, а, отже, потребують хоча б попереднього анонсування. Так, встановлено, що:

1. Біологічний будильник, *або тау-тип*, має свою градацію з відповідними часовими діапазонами, які вимагають максимальної міри точності у відтворенні названих діапазонів (тут ми називаємо поки лише його типологію з відсотковими показниками, орієнтуючись на назви темпераментів): холерик (14 % громадян); 2) сангвінік (44 %); 3) урівноважений тау-тип (4 %); 4) меланхолік (29 %); 5) флегматик (9 %) (Б.Й. Цуканов).

2. Афективне (емоційне) переживання від отриманого враження не має однозначної позитивної чи негативної оцінки.

Приклади: 1.1. Відчуття та почуття людини є миттєвими, нестійкими і викликають незавершену для усвідомлення потребу у русі (така проста і адекватна поведінка дозволяє обрати педагогові чи учням для забезпечення психічного комфорту оптимальну просторову позицію: зокрема – облаштування місця навчання чи відпочинку тощо, що є першим сигналом оптимального розв'язання творчих завдань). 1.2. Вони (переживання) пов'язані з досягненням бажаного. Афективна пам'ять накопичує знання про себе, успіхи

і поразки, започатковує рівень домагань. Виникають афективні самопочуття типу «можу» і «не можу», які детермінують активну експансію на соціальне оточення, коли неочікувані враження здебільшого не лякають, а цікавлять; перешкоди спричиняють не страх, а гнів, агресію. 1.3. Емоційна пам'ять упорядковує процеси сприймання, створює образ надійного, стабільного навколишнього світу, і, як наслідок, сприяє емоційній упевненості в інших людях, їхніх знаннях (людина відчувається безпечно, комфортно і не «втікає» від невдач, не виявляє агресії, а звертається за допомогою до інших).

2. Від проявів виразних переживань неприйнятними стають сенсорний дискомфорт та порушення режиму.

Приклади: 2.1. Стабілізується стійка афективна пам'ять, завдяки якій з'являється афективний досвід сенсорної взаємодії із середовищем, формуються індивідуальні смаки, звички типу «не подобається шум», подобається «рано (пізно) вставати», виникають складні форми поведінки. 2.2. Посилюються стеничні стани як протидія розвитку астеничним, способи аутостимуляції радості, задоволення (прогулянки, біг, ігри на природі тощо). 2.3. Афективні механізми спонукають розвиватися соматичну сферу, впливають на складні прийоми підтримки позитивних емоційних станів.

3. Експансія забезпечує активність там, де афективний стереотип поведінки є неефективним.

Приклади: 3.1. Перешкоди викликають дослідницьку поведінку, формують шляхи подолання труднощів, потребу оцінити власні сили, перетворювати окремі неприємні враження у приємні. 3.2. Емоційний контроль впливає на осмислення емоційної оцінки соціального оточення, внаслідок чого розв'язуються складні соціальні проблеми.

4. Існує міра впливу *вольового наміру* у регуляції роботи біологічного годинника та здатності до подолання перешкод, що виникають у процесі його реалізації.

Приклади (Ю. Куль): 4.1. Одні суб'єкти діяльності здатні підтримувати активний стан первинного наміру для досягнення мети (більше зосереджені на

процесі діяльності і менше стурбовані її результатом, що виявляється зокрема у «трудоголізмі», коли смыслом праці є сама праця, а інші – інфантильні, коли надмірна захопленість бажанням отримати предмет пристрасті призводить до неспроможності реалізувати план дій, необхідних для досягнення мети. 4.2. Думки та емоції, спричинені переживанням невдач, можуть отримати доступ до актуального наміру і повністю зруйнувати його. У кожної людини є життєві періоди, коли «опускаються руки» після невдалих спроб досягти чогось, зникає найменше бажання діяти, що характерно для осіб з емоційною нестабільністю, підвищеною сенситивністю (ситуації «косоного погляду», «випадкового зіткнення» тощо). 4.3. Зрештою, складність ініціювання дії, пов'язаної з актуальним наміром, викликає масштабні травмувальні переживання, внаслідок чого дефіцит бажання діяти лише стрімко зростає («бездіяльність спричиняє бездіяльність»).

5. Існує типологія вольової регуляції.

Приклади: 5.1. Тип 1 («Самоконтроль»). Його характерні ознаки: довільна увага; емоції заважають, фіксуються у свідомості та здебільшого пов'язані з кінцевим результатом («чи вийде?»); емоційна напруга стає вищою за операційну; для попередження «зриву» у діяльності потрібні додаткові цикли довільного контролю (за наявності перешкод); спроби переборення негативних факторів на довільному рівні мобілізують фізичні, емоційні, вольові тощо ресурси, які могли б регулювати дії, тому значні зусилля спрямовуються якраз на переживання, а не на дію, позначаючи свою непродуктивну чи малопроодуктивну затратність. 5.2. Тип 2 («Саморегуляція»). Його характерні ознаки: мимовільна увага; емоції пов'язані з ресурсом виконання дії (радість типу «я виконав це добре» або незадоволення, що я виконав це «неправильно», «неточно»; «міг би краще»); емоційна напруга відносно низька, переважає операційна; перешкоди викликають мимовільне збільшення зусиль, спрямованих на досягнення мети.

Висновки: 1. Кожна людина має власну біологічну одиницю часу, свій власний тау-тип, який є жорстким у виявах, а, отже, незмінним упродовж життя

(Б. Й. Цуканов). 2. Біологічний годинник потребує сталої психологічної підтримки через оптимальне функціонування вольової та емоційної регуляції поведінки [2], спряючи суб'єктам взаєминам (у нашому випадку – це педагоги та учні) однаково досягти бажаних результатів у навчальній та навчально-професійній діяльності мирного і лихолітнього повсякдення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Поліщук С. А. Методичний довідник з психодіагностики. Суми : Університетська книга, 2019. 442 с.
2. Рибалка В. В. Особистісно центроване консультування клієнтів із патогенною психодинамічною неконгруентністю. К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2005. 54 с.
3. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології. К. : ПППС НАПН України, 2006. 530 с.

УДК 37.018

Поморська Алла Володимирівна,
заступник директора з навчально-методичної роботи Буцацького ліцею Буцацької міської ради, м. Бучач;
Олійник Руслана Іванівна,
практичний психолог Буцацького ліцею Буцацької міської ради, м. Бучач

ПІДТРИМКА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГІВ ТА УЧНІВ. ПРОГРАМИ ТА ІНІЦІАТИВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У сучасному суспільстві питання психічного здоров'я набирають все більшої актуальності. Зміна ставлення до ментального здоров'я, зростаюча толерантність та розуміння його важливості створюють нові можливості для обговорення цієї теми. Однак в умовах війни, з якими стикається Україна, громадяни піддаються підвищеному рівню стресу, конкуренції та інформаційного перевантаження. Це підкреслює необхідність активних дій у сфері підтримки психічного благополуччя.

Сучасні дослідження свідчать про те, що психічне здоров'я безпосередньо впливає на якість життя, соціальні стосунки та загальний стан фізичного здоров'я. Люди, які мають стійке психічне здоров'я, демонструють високий рівень задоволення життям, легше справляються зі стресовими

ситуаціями і мають меншу ймовірність розвитку різних психосоматичних захворювань [3]. В умовах постійного стресу, що викликаний війною, важливо підтримувати не лише фізичну, але й психічну стійкість особистості.

Одним із ключових аспектів підтримки психічного здоров'я є самопізнання. Розуміння своїх емоцій, потреб і сильних сторін дозволяє людям не лише покращити якість свого життя, але й стабілізувати соціальні взаємодії. Самопізнання є важливим елементом особистісного розвитку, адже воно відкриває можливості для самовдосконалення, покращення комунікації та взаєморозуміння з оточуючими. Люди, які мають високий рівень самосвідомості, частіше здатні до конструктивної взаємодії та краще справляються зі стресом [2].

У зв'язку з цими реаліями, вкрай важливо реалізувати різні ініціативи, спрямовані на підтримку ментального здоров'я. Педагоги нашого закладу активно займаються підвищенням кваліфікації через участь у конференціях та семінарах, тренінгах з розвитку емоційного інтелекту та позитивного мислення, онлайн-платформах, які пропонують курси з психології, управління стресом та психічного здоров'я, усе це дозволяє їм отримувати нові знання та навички. До прикладу, у березні цього року в Марійському центрі села Зарваниця відбулися триденні курси «Педагогіка стійкості». Ці курси надали цінний досвід та знання, що стали основою для ініціативи розробки програми з ментального здоров'я. Програма покликана підтримувати як учнів, так і педагогів у їхніх зусиллях до збереження психічного благополуччя.

Цілі програми з ментального здоров'я є багатограними. По-перше, вона має на меті підвищення усвідомлення важливості психічного благополуччя серед усіх учасників освітнього процесу. По-друге, програма передбачає надання конкретних практичних інструментів для досягнення ментального здоров'я. Важливим є також створення підтримуючого середовища, де учасники зможуть обмінюватися досвідом та отримувати взаємопідтримку.

Заплановані заходи в рамках програми включають тренінги з розвитку емоційного інтелекту, семінари з управління стресом, а також групові заняття,

на яких учасники можуть ділитися своїми переживаннями та отримувати підтримку один від одного. Зокрема, проведення тренінгів з позитивного мислення дозволить учасникам дізнатися, як змінювати негативні установки на позитивні, а також ознайомитися з техніками ведення щоденника вдячності, що сприятиме формуванню більш оптимістичного світосприйняття.

Важливо також залучити батьків та громаду до цієї ініціативи. Підтримка ментального здоров'я не може бути обов'язком лише школи; це спільна відповідальність усіх нас. Планується проведення інформаційних сесій для батьків, які допоможуть їм краще усвідомити, як вони можуть підтримувати своїх дітей у складні часи. Батьки мають стати активними партнерами в процесі підтримки психічного благополуччя своїх дітей, адже саме вони можуть виявляти увагу та розуміння, необхідні для подолання складнощів.

У рамках програми «Ментальне здоров'я: важливість самопізнання та розвитку особистості» заплановано ряд заходів, серед яких лекції, тренінги, арт-терапія та видавнича діяльність. Лекції, проведені фахівцями в галузі психології та педагогіки, охоплять важливі теми, такі як вплив стресу на психічне здоров'я. Учасники дізнаються, які фактори викликають стрес, як його розпізнавати та ефективно управляти ним. Наприклад, ми розглянемо практичні техніки, такі як дихальні вправи та медитація, які допоможуть зменшити рівень стресу в повсякденному житті.

Тема емоційного інтелекту також буде предметом окремої лекції, де учасники навчатимуться розпізнавати свої емоції та емоції інших людей, що сприятиме покращенню комунікації та взаєморозуміння. Позитивне мислення та ефективна комунікація – ще одні ключові теми, які будуть розглянуті на тренінгах. Учасники дізнаються про техніки активного слухання, що допоможе створити атмосферу довіри та підтримки в навчальному середовищі.

Арт-терапія стане важливим компонентом нашої програми. Заняття з експресії емоцій через малюнок або музичні активності відкриють нові можливості для самовираження. Наприклад, заняття «Малюнок як форма терапії» дозволить учням візуалізувати свої почуття, створюючи картини, які

відображають їхній емоційний стан. Це стане своєрідним каналом для вираження переживань, які можуть бути важко висловити словами. Також плануються заняття «Емоційний танець», де учасники зможуть досліджувати свої емоції через музику і рух, зміцнюючи зв'язок між тілом і емоціями.

Видавнича діяльність програми включатиме розробку інформаційних буклетів і відеоматеріалів, які допоможуть поширити знання про важливість ментального здоров'я серед ширшої аудиторії. Інформаційні буклети міститимуть корисні поради щодо підтримки психічного здоров'я, а також інформацію про доступні ресурси. Відеоматеріали, які висвітлюють теми самопізнання, управління емоціями та стресом, будуть доступні для поширення через соціальні мережі та шкільний сайт, що дозволить залучити ще більшу кількість людей до обговорення цих важливих питань.

Спільна відповідальність у формуванні здорового середовища для підтримки психічного здоров'я є ключовим елементом успіху цієї програми. Запрошуємо всіх учасників приєднатися до заходів програми, обмінюватися досвідом і підтримувати один одного. Важливо, щоб кожен відчував себе почутим і підтриманим у своєму середовищі, адже психічне благополуччя – це не лише особистий, але й колективний запит, який потребує нашої уваги і дій. Завершенням нашої ініціативи стане створення платформи для формування здорового, стійкого мислення, що відповідає цінностям Української Хартії вільної людини. Прагнемо створити таке середовище, де кожен може розвиватися, бути господарем свого життя та реалізовувати свій потенціал. Давайте разом зробимо перший крок до реалізації цієї важливої програми, спрямованої на зміцнення ментального здоров'я в нашій спільноті. Ваше залучення є ключовим для успіху цієї ініціативи, і ми віримо, що разом ми можемо створити позитивне майбутнє для наших учнів та педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрос М. Є. Психічне здоров'я особистості : психологічне консультування керівників шкіл // Освіта і управління. Том 2. 1998. Число 2. С. 64.
2. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. (2011) Психологія здоров'я людини. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки.

3. Панок В. Г., Ткачук І. І. (2019) Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.

4. Про визначення здоров'я згідно ВООЗ. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/health>.

5. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>

УДК 37.026.

Рябовол Лілія Тарасівна,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СТАРШІЙ ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ

Громадянська освіта (ГО) – педагогічний / освітній феномен, багатоаспектне суспільно-педагогічне явище. Поряд із національно-патріотичним та військово-патріотичним вихованням, ГО є складовою частиною державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, нею мають охоплюватися всі види (формальна, неформальна, інформальна) та всі рівні освіти і всі вікові групи громадян [4]. Особливу роль наразі відіграє загальна середня освіта, зокрема старша профільна школа, коли продовжується активне формування світогляду особистості, розвиток свідомості, зокрема національно-патріотичної, передусім шляхом сприйняття певних суспільно-державних / національних цінностей (державні символи, історична пам'ять, українська мова, народні традиції), цінностей демократії, насамперед щодо захисту прав людини і громадянина, критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, особистої ефективності.

ГО – «сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних із ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та

здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [4]. Її метою, відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про освіту», є «формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [3]. Українську громадянську ідентичність у п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «**Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності**» визначено як «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [4]. Отже, поняття ГО та української громадянської ідентичності корелюють щодо сприйняття громадянином України цінностей Українського народу та демократичного суспільства, що підтверджує їхній взаємозв'язок, зокрема обумовленість української громадянської ідентичності громадянською освітою.

Вітчизняною теорією та методикою навчання суспільствознавчих дисциплін із урахуванням зарубіжного досвіду обґрунтовано різні способи реалізації ГО та засвоєння учнями її змісту. Основним серед них є безпосередньо процес навчання, в рамках якого виокремлюють декілька форм: монопредметну («Громадянська освіта» як навчальний предмет / курс інваріантної або варіативної частини навчального плану закладу загальної середньої освіти); поліпредметну (комплекс навчальних предметів); наскрізну (відтворення ГО у змісті всіх предметів). Ефективним способом впровадження ГО є також створення у школі демократичного середовища, в якому діє самоврядування, підтримується діалог між учасниками освітнього процесу [5, с. 54]. Демократична організація шкільного середовища, життя шкільної громади, що передбачає консолідацію педагогічної спільноти та учнів навколо розробки цілей і завдань школи, розглядається як необхідна складова / умова реалізації шкільної ГО [2, с. 54].

ГО має проходити через всі освітні галузі (мовно-літературну, математичну, природничу, технологічну, інформатичну, соціальну і здоров'язбережувальну, мистецьку, фізичну культуру). Відповідні навчальні предмети мають істотний потенціал щодо формування громадянських та соціальних компетентностей, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей. Однак, визначальною наразі є громадянська та історична освітня галузь.

Метою навчання ГО в нашій моделі навчання є розвиток громадянських якостей особистості, громадянських та соціальних компетентностей, що передбачають усвідомлення учнем української національної та української громадянської ідентичності і виявлення громадянської стійкості; готовність до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України, незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу; спроможність діяти як відповідальний громадянин; стійке усвідомлення свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством, повага до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави [1]. Послідовна реалізація компетентнісного підходу з опорою на попередній досвід, знання, уміння, навички учнів, а також підтримання позитивної мотивації є однією з методичних умов реалізації пропонованої моделі навчання.

Як сукупність визначених знань, умінь, цінностей та ставлень ГО має бути глибоко інтегрована у зміст навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі, насамперед історії. Йдеться про інформацію щодо самобутності, соборності, волі й гідності, героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, поваги до Конституції і законів України, соціальної та громадянської

активності й відповідальності, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності й територіальної цілісності України. Йдеться також про знання, пов'язані з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей. Слід реалізувати **міжпредметні зв'язки з навчальними предметами інших освітніх галузей, зокрема мовно-літературної. Це сприятиме формуванню поваги до української мови як атрибуту національної держави, а твори художньої літератури можуть бути використані як джерела інформації про героїчні періоди історії України та її давні зв'язки з європейськими країнами для підтвердження спільних цивілізаційних витоків.**

Громадянські та соціальні компетентності за своєю сутністю це – здатності реалізовувати й захищати права та свободи людини і громадянина та свідомо й відповідально виконувати обов'язки, підтримувати розвиток демократичного громадянського суспільства й утверджувати верховенство права, брати активну участь у суспільному житті. Очевидно, що їх розвиток потребує такої методики навчання ГО, яка передбачає залучення учнів / учениць до відповідної діяльності, активність кожного / кожної з них. На виконання цього завдання доцільно використовувати **інтерактивні та інформаційно-комунікативні технології, при цьому, відповідною методичною умовою є послідовне їх застосування й ускладнення, наприклад, від міні-дискусій до повноцінних дискусій у різних форматах не лише на уроках, але й у позакласній роботі. В основі обговорень мають бути актуальні проблеми класу, школи, територіальної громади, суспільства.** Використання проблемних завдань / запитань сприятиме розвитку творчості, креативності учнів, альтернативності мислення у випадках, коли проблема має кілька варіантів рішення. У процесі проблемного навчання ГО слід організовувати дослідницьку діяльність учнів зокрема у формі проектів, як групових, так й індивідуальних. Для ефективного розвитку **якостей свідомого громадянина, вмінь активної участі доцільно проводити дидактичні ігри,**

як рольові, так і ділові, до прикладу імітація засідання ООН, органу законодавчої влади, міської чи сільської ради, парламенту закладу освіти з обговоренням нагальних питань / законопроекту [7, с. 204].

Особливою у нашій моделі для виконання завдань ГО є роль практичних занять (це – заняття, які спрямовуються на закріплення і застосування набутих знань (вирішення пізнавальних завдань репродуктивного і творчого характеру) й унаслідок цього їх поглиблення та розширення, а також вироблення практично, а у старшій школі – й професійно, значущих умінь і навичок, формування ціннісно-емоційного ставлення до предмета вивчення й, на цій основі, моделей поведінки у різних ситуаціях у правовому контексті [6, с. 47]). Власне практичні заняття дають можливість організувати роботу учнів з різними інформаційними джерелами, забезпечувати розуміння й критичне осмислення учнями відповідної інформації, переосмислення нових знань у теоретичному, практичному, ціннісному аспектах, доповнюючи систему громадянських знань, умінь, навичок та цінностей учнів.

ГО не обмежується навчанням як таким, натомість, має бути системою, цілісним комплексом заходів, цілеспрямованих на розвиток свідомого громадянина, здатного брати активну й відповідальну участь у житті громади, суспільства, держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт профільної середньої освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2024. № 851. URL: <http://surl.li/gkpmly>
2. Круглашова А. М., Ротар Н. Ю., Цікул, І. В. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз: навч. посіб. Чернівці, 2022. 184 с.
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://surl.li/fjrvtk>
4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <http://surl.li/hrxbwt>
5. Ремех Т. О., Пометун О. І. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с. URL: <http://surl.li/xkcytj>
6. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2015. 600 с.
7. Рябовол Л. Т. Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 3. С. 199-206. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-199-206>

Саранчук Наталія Романівна,
методист відділу методики навчальних
предметів суспільно-гуманітарного та
естетичного циклів Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

ВИХОВАННЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Багатогранність українського мистецтва завжди ґрунтувалась на низці загальнолюдських цінностей. Сучасне поняття «бути українцем» передбачає кілька рівнозначних напрямів праці над собою: плекати національну гідність, бути сильним народом, пам'ятати як про переможні, так і про трагічні сторінки української історії.

Предмети музичного та образотворчого мистецтва, які в сучасній українській школі складають мистецьку освітню галузь Нової української школи, мають надзвичайний потенціал для розвитку творчої особистості, формування креативного мислення, розвитку почуттєвої сфери.

У багатьох країнах світу вже зрозуміли, що розвинути у дітей вищезгадані якості, які вкрай необхідні в сучасному світі, найкраще можна саме за допомогою мистецьких дисциплін.

У Японії, Фінляндії, Англії всіх дітей, незалежно від їх музичних здібностей, вчать грати на музичних інструментах. Наприклад, у Великобританії, мистецтво, музика та драма відносяться до основних предметів, їх вивчають упродовж усіх років навчання в школі. Це потужний рівень виховання нації, моральних цінностей, розвиток інтелекту.

Високий рівень викладання музичного та образотворчого мистецтва чуттєво відіб'ється і на рівень сприйняття та усвідомлення інших предметів. Так, чим краще буде розвинута емоційна, почуттєва сфера особистості, тим краще буде вплив творів мистецтва на виховання особистості учня, на його розуміння цінності вільної незалежної людини. Важливе місце у навчальному

процесі займає вивчення творчості українських митців, письменників, поетів тощо.

Сучасні молоді українські художники нової генерації прагнуть у своїй творчості відобразити тему вільної людини. Львівський художник Руслан Лучко запропонував виставковий проєкт «Створення вільної людини». Митець бажає віднайти відмінність між об'єктом і суб'єктом як одиницею, здатною самостійно приймати рішення та впливати на довколишній світ, утворення цілого з дрібних частин, розпад цілого на дрібні частини. Це пошук спільних рис між народженням нової людини і створенням вільної людини, це актуальне питання у мікромасштабі особистості митця. Створення вільної людини художник Руслан Лучко передає через різні художні засоби та форми, його експозицію складають живопис, інсталяція, вироби зі скла, а також відео-арт. Це гідний приклад виховання незалежної особистості, із справжніми цінностями, які сповідує Українська Хартія вільної людини.

У творчості видатних художників 20 століття: Георгія Нарбута, Василя Кричевського, Юліана Буцманюка, Осипа Куриласа, режисера і драматурга Леся Курбаса, композитора і фольклориста Миколи Леонтовича, композитора Кирила Стеценка, письменників Миколи Вороного, Олександра Олеся, Людмили Старицької-Черняхівської, Павла Тичини, Павла Губенка (Остапа Вишні), скульптора Івана Кавалерідзе тема вільної людини посідає особливе поважне місце. Це мистецтво вільних художників, які сповідували справжні людські цінності.

Бардом Центральної Ради називали Павла Тичину, у його творчості відлунює національне пробудження після кількох століть московського поневолення: «Гей, вдарте в струни кобзарі», «Ой, що в Софійському заграли дзвони, затремтіли». Поет потужно відгукується на більшовицьку агресію, що несла Україні кров і смерть: «Хто ж це так із тебе насміявся смів», «Пам'яті тридцяти». Павло Тичина писав «Смерті той не знає/ Хто за Вкраїну помирає», його збірка «Сонячні кларнети» підняла українське слово до найвищих вершин європейської культури.

Георгій Нарбут був одним із фундаторів Української академії мистецтв, розробив дизайн поштових марок та грошових банкнот Української народної республіки.

Потужний пласт українського мистецтва можна вважати фундаментом, основою виховання вільного українця. Це початок нового покоління, мислення, утвердження України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Григорій Нарбут. Живі картини. URL: <https://youtu.be/BpGvybBeI6w>
2. Крижанівський Андрій. Осип Курилас. Альбом-монографія. Львів: Західноукраїнський інформаційно-видавничий центр, 2008.
3. Нарбут-Лінкевич В. П. Георгій Нарбут. Невідомі сторінки життя. Черкаси, видавництво Чабаненко Ю. А., 2010.
4. Процюк С. Лицарі стилосу та кав'ярень: есе про дев'яностиків. К.: Смолоскип, 1996
5. Руслан Лучко. Львівська Національна Академія. URL: <https://lnam.edu.ua/uk/exhibition/ruslan-luchko.html>
6. Українська абетка. Малюнки Георгія Нарбута. Харків, Видавець Олександр Савчук, 2020.
7. Шейко В. М. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: монографія/ В. М. Шейко, Г. О. Романенко. К. : Ін-т культурології Акад. мистец. України, 2008.

УДК 37.013

Свищ Мирослава Володимирівна,
педагогиня-організаторка, учителька
початкових класів Загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів №2, м. Заліщики
Тернопільської області

СВІДОМІСТЬ МОЛОДОГО УКРАЇНЦЯ: ОПИРАЄМОСЬ НА ПРИКЛАДИ АВТОРИТЕТІВ

У сучасному світі, де швидкість життя зростає, а цінності та принципи можуть бути порушені або забуті, важливо нагадати людям про важливість цінностей у нашому житті. Сучасне суспільство стикається з багатьма етичними та моральними проблемами, і важливо мати чітке розуміння своїх цінностей, щоб приймати правильні рішення та діяти відповідно до них.

В історії України чимало подій, що перед усім світом засвідчили прагнення українського народу до вільного, щасливого життя. Воно було зумовлене бажанням жити у власній, вільній державі, не коритися чужій волі і

самостійно вирішувати власну долю. Протягом останніх років Україна знаходиться у боротьбі за свою територіальну незалежність, тому велика увага приділяється патріотичному вихованню. Весь світ бачить об'єднання українського народу навколо однієї проблеми – війни.

Українська Хартія вільної людини є фундаментом нашого суспільства, в якому закріплені основні права та свободи кожного громадянина України, тим важливим інструментом для захисту гідності, свободи та прав людини.

01 грудня 2012 року у Києві група ініціативних, авторитетних, відомих своєю громадянською позицією в українському суспільстві людей у складі: В'ячеслава Брюховецького, Мирослава Мариновича, Богдана Гаврилишина, Мирослава Поповича, Семена Глузмана, Євгена Сверстюка, Володимира Горбуліна, Вадима Скуратівського, кардинала Любомира Гузара, Ігора Юхновського, Івана Дзюби (багатьох із них вже немає в живих) уклали Українську Хартію вільної людини, щоб висловити те, якими вони бачать життєві орієнтири для нашого суспільства, і водночас дати поштовх до об'єднання всіх людей, які хочуть доброго і гідного життя в Україні і навколо неї.

Хартія містить три основні тези та десять принципів, здійснення яких потребує багатьох великих особистих і колективних зусиль. А для цього потрібен діалог між усіма, хто хоче добра нашому народові і його державі.

Наріжними каменями Хартії є три прості думки.

Перше. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

Друге. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

Третє. Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

А також 10 орієнтирів (новел) УХВЛ:

«Бути вільною людиною», «Бути українцем», «Бути активним громадянином», «Любити», «Мислити», «Бути господарем», «Бути лідером», «Бути відкритим суспільством», «Бути успішною державою», «Бути учасником демократичної спільноти народів».

Пропоную вашій увазі практичне втілення та реалізацію двох цінностей «Бути українцем», «Бути активним громадянином» УХВЛ через певні заходи та волонтерську діяльність.

1. Заклад освіти живе за Українською Хартією вільної людини, виховує здобувачів освіти в національно-патріотичному спрямуванні.

Підтвердженням цього є створена інсталяція «В їхніх серцях Україна!», де зібрані віхи сучасної української історії: Революція Гідності, герої війни, що стали Небесними ангелами та військові добровольці, які й сьогодні захищають цілісність держави на сході.

2. Сьогодні Україна перебуває у важкому становищі, але ми віримо та впевнені, що здатні перемогти нинішні загрози й небезпеки. Нажаль, війна продовжується. Кожного дня кожної секунди українці виборюють право на життя у вільній країні. За цей час кожен переосмислив своє існування. Щоранку у закладі освіти проводиться загальношкільна хвилина мовчання за тими, хто віддав своє життя за вільну, незалежну Україну, нашими захисниками та захисницями.

3. З ініціативи голови та членів учнівського самоврядування у закладі проведений благодійний осінній ярмарок «Смаколики придбай – ЗСУ допомагай». Також у нашому місті захисники перебувають на лікуванні, педагоги разом із дітьми відвідали їх, поспілкувалися та пригостили смачненьким.

4. У закладі проведено акцію «Ділюсь з тобою добротою», яка спрямована на допомогу маленькій дівчинці Даринці ГАЧОК. До акції долучилися всі учасники освітнього процесу та передали батькам 16020 грн.

5. Поруч зі школою є Пам'ятний хрест та меморіал борцям за волю України, закатованих у підвалах слідчого карцеру Заліщицького НКВС-МБД в 1939-1953рр.

6. На фасаді закладу відкрито три меморіальні дошки випускникам Станіславові Лаврику, Іванові Ковцуну та Іванові Морозу.

Здобувачі освіти доглядають за пам'ятками, висаджують квіти, підтримують чистоту.

7. Канадський історик Роман Сербин про майбутнє України сказав, що Україні не так потрібні патріоти, як добрі громадяни. Тому учителі прищеплюють дітям не тільки любов до ближнього свого, а ще й до друзів наших менших. До Всесвітнього дня тварин проведена акція «Зігрій пухнасте серце».

8. Флешмоб «Сильні духом».

9. Війна забрала дитинство наших дітей! Вона змінила їхні мрії, зробила їх не за роками дорослими і мудрими. Юний патріот, Владислав Калакайло, виготовляє ліхтарики та павербанки (зарядні пристрої) для наших Героїв. Крім того, за власні кошти придбав кровоспинні турнікети, які рятують життя нашим захисникам. Великі вчинки маленьких дітей наближають нас до перемоги.

10. Написання листів, малювання малюнків для захисників.

11. Участь у створенні найбільшого колажу карти України з дитячих малюнків.

12. Конкурс «День Незалежності».

13. Конкурс «Сокіл» («Джура»)

14. Відзначаємо пам'ятні дати та популяризуємо звичаї і традиції українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Посібник для реалізації обласної програми впровадження Хартії вільної людини. Тернопіль. 2018. С.5-6

2. Українська хартія вільної людини

URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

УДК 37.035:172.15 (072)

Сеньовська Надія Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки та
менеджменту освіти Тернопільського
національного педагогічного університету
ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль;
Скуратко Тетяна Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри української та зарубіжної
літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного
педагогічного університету
ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

«УКРАЇНІ ПОТРІБЕН КОЖЕН» – ПРИКЛАД ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ВОЛОНТЕРСТВІ

На наше переконання, в умовах воєнного часу пріоритетом усіх освітніх ланок повинно стати патріотичне виховання дітей та молоді, що дозволить сформувати свідомих громадян, готових стати на захист держави й народу України, усіх ціннісних орієнтирів нашого суспільства. Погоджуємося з думкою І. Устименка, що зараз відбувається перегляд самих основ української педагогіки, виводиться «на якісно новий рівень уявлення про патріотичне виховання як педагогічну категорію, яка нині переживає оновлення» [4, с. 29]. Я. Марченко також вказує на потребу глибинного переосмислення тої виховної роботи, котра здійснювалася в закладах освіти досі, а також розроблення цілої системи для «посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [2, с. 102].

В умовах війни пріоритетними завданнями патріотичного виховання, на нашу думку, є формування в дітей та молоді позитивного образу захисника України; готовності завжди стояти на сторожі всього свого, рідного: території, мови, літератури, культури. У формуванні цієї чіткої громадянської позиції

хороші перспективи має проєктна діяльність, що лежить в основі освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен».

За визначенням Л. Мартинець, «під проєктною діяльністю ми розуміємо систему різних практичних дій особистості (групи, колективу), спрямованих на створення певного творчого продукту/продукції. Проєктна діяльність відрізняється від просто колективно підготовленого заходу або групової діяльності з наданням наочних результатів тим, що демонструє головний результат проєкту – аналіз діяльності та пред'явлення способу розв'язання окресленої проблеми» [1, с. 11]. Створюючи проєкт, необхідно «продумати мотив, чітко сформулювати мету, предмет, способи реалізації, узгодити засоби використання та спланувати передбачуваний результат. Лише маючи чітку структуру проєкту, можна розпочинати його втілення» [3, с. 80].

Проєкт «Україні потрібен кожен» – спільна розробка команди освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі», що діє в м. Тернопіль від жовтня 2021 року, і Тернопільської обласної МГО «Просвіта». Крім того, до реалізації проєкту приєдналися й інші організації: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (кафедра педагогіки та менеджменту освіти, Центр педагогічного консалтингу, кафедра української та зарубіжної літератур і методик їх навчання), Сектор міністерства у справах ветеранів України у Тернопільській області, «Дім Ветерана» Тернопіль, Тернопільська міська рада.

Мета проєкту: окреслити для дітей та молоді сучасне розуміння поняття патріота; формувати у свідомості учнів та студентів Тернополя позитивний образ українського воїна, героя-захисника, котрий від Євромайдану і до нині боронить Україну й захищає життя і свободу кожного з нас; мотивувати молодь до громадської, соціально активної національно-патріотичної діяльності, спрямованої на підтримку (перш за все моральну) фронту.

Завдання проєкту: 1) організувати взаємодію учасників проєкту, педагогів, волонтерів та ветеранів; 2) проводити у закладах освіти інформаційні заходи (лекції, презентації, квести, ігри, майстер-класи) відповідно до мети

проєкту; 3) сприяти формуванню в учнів та студентів Тернополя української громадянської ідентичності на основі загальнолюдських та національних цінностей (чесність, добро, самобутність, воля, соборність, гідність, патріотизм); 4) забезпечувати підвищення рівня знань дітей та молоді про захисників України, героїв сучасної російсько-української війни, зокрема жителів Тернопільської міської громади; 5) стимулювати здобувачів освіти долучатися до підтримки воїнів та вшанування пам'яті полеглих; 6) провести підсумкову конференцію за результатами проєкту.

Реалізація проєкту охоплює п'ять *етапів роботи*: *організаційний етап* (лютий – квітень 2023 року) – узгодження дій команди, підготовка проєктної документації до конкурсу Тернопільської міської ради з визначення програм (проєктів, заходів) розроблених інститутами громадянського суспільства для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка на 2023 р., захист проєкту перед конкурсною комісією; *підготовчий етап* (квітень – травень 2023 року) – очікування відповіді від конкурсної комісії, підготовка сценаріїв заходів, розробка презентацій, поліграфічних матеріалів тощо; *презентаційний етап* (червень – серпень 2023 року) – отримання фінансування, остаточне затвердження програми, друк поліграфічних матеріалів, зустрічі керівників проєкту з педагогами, узгодження графіку заходів у закладах освіти; *практичної реалізації* (вересень – грудень 2023 року) – проведення заходів у закладах освіти м. Тернопіль (лекції, презентації, ігри, квести, майстер-класи, брейн-ринг); *підсумковий етап* (січень 2024 року) – підготовка та проведення підсумкової конференції за результатами проєкту.

Цільовою групою, на яку було спрямовано проєкт, стали учні та студенти закладів освіти м. Тернопіль. Загалом у межах проєкту було *охоплено 9 закладів освіти різних рівнів*: Тернопільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-правовий ліцей № 2»; Тернопільський навчально-виховний комплекс «Школа-ліцей № 6 ім. Н. Яремчука»; Тернопільська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 7 з поглибленим вивченням іноземних мов; ТНВК «Школа – економічний ліцей № 9» ім.

Івanni Блажкевич; Тернопільська загальноосвітня школа I-III ступенів № 10 Тернопільської міської ради Тернопільської області; Тернопільська загальноосвітня школа № 16 імені Володимира Левицького; Тернопільська спеціалізована школа I-III ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов; Тернопільський кооперативний фаховий коледж; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Цікавими, на нашу думку, для сприйняття школярами та студентами стали такі *творчі методичні розробки* команди проєкту: 1) патріотичний квест-вікторина, яка викликала інтерес не лише у дітей, а й у педагогів, які отримали можливість ненав'язливо діагностувати прогалини у знаннях учнів з культури та історії України; саме тому ця розробка виявилася найбільш затребуваною; 2) лекція-обговорення «Як війна мінє нашу мову», спрямована на збагачення лексичного запасу дітей та молоді, усвідомлення багатства та гнучкості української мови, її здатності «реагувати» на виклики сьогодення; 3) лекція-презентація «Три Майдани сучасної України», покликана заповнити прогалини у знаннях з історії сучасної України, сприяти усвідомленню здобувачами освіти важливості національного вибору та відповідальності кожного за майбутнє країни. Оскільки команда проєкту «Україні потрібен кожен» активно спілкується з волонтерами та військовослужбовцями, були ініційовані та реалізовані заходи «Листівка захиснику», що дало можливість учасникам передати нашим воїнам свої добрі побажання.

Зауважимо, що діяльність проєкту «Україні потрібен кожен» неодноразово висвітлювалася у соцмережах та ЗМІ м. Тернополя. Особливе зацікавлення журналістів викликала *підсумкова конференція*, що відбулася у стінах Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 20 січня 2024 року.

Виходячи з досвіду освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен», зауважимо, що процес поглиблення знань дітей та молоді про захисників України, героїв сучасної російсько-української війни (зокрема

жителів Тернопільської міської громади) може бути неймовірно цікавим та результативним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мартинець Л. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13.
2. Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. *Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів* : зб. матер. наук.-практ. конф. Київ. 2022. С. 101–106. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101>
3. Скуратко Т. Проектна діяльність у системі підготовки вчителя-словесника. *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 листопада 2023 року)*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 79-83.
4. Устименко І. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1–2. С. 26–29. URL: file:///C:/Users/Administrator%201/Downloads/PP_1_2-28-31.pdf

УДК 37.018

Сєрих Тетяна Миколаївна,
докторка філософії (PhD), методистка,
керівниця гуртка КЗ Сумський ПДЮ,
м. Суми

РОЛЬ СВІДОМОГО ВИБОРУ МОВИ СПІЛКУВАННЯ У САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Стрімкими змінами й агресивною динамікою характеризується епоха сьогодення, що суттєво вплинуло на об'єктне та предметне сприйняття понять «національність», «народ», «етнос», «ідентичність», «культурна своєрідність» тощо. Науковці піддали ревізії ці поняття, а суперечки між прихильниками різних точок зору щодо національної ідентичності в контексті глобалізаційних тенденцій у світі не припиняються десятиліттями.

У загальносвітовому науковому дискурсі проблема ідентичності є предметом вивчення майже всіх галузей суспільних та гуманітарних наук. На теренах української науки ця проблема набула неабиякої актуальності в умовах агресивної повномасштабної війни російської федерації та тимчасової окупації українських земель. Учені наголошують на тому, що формування

загальнонаціональної ідентичності є визначальним фактором становлення власної державності, соціокультурної окремішності країни. С. Бойко [2, с. 18] розглядає формування національної ідентичності молодого покоління громадян України як один із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення.

Історичний розвиток України супроводжується впливами множини геополітичних і культурно-цивілізаційних факторів, що спричинили виникнення проблем із національною самоідентифікацією українців. Доктор філософських наук М. Степико акцентує увагу на руйнівних впливах переважання регіональної, територіальної ідентичності над загальнонаціональною, зазначивши, що «в Україні «радянська людина» як поняття, що консолідує все суспільство, розпалося і досі не трансформувалося у визначення «українець» [4, с. 332]. Усе це стало підґрунтям виникнення ряду дестабілізаційних проблем, серед яких: активізація сепаратизму, спекуляція довкола «мовного питання», поляризація політичних сил, що грають на відмінностях ціннісних, мовно-культурних, світоглядних орієнтирів громадян. Науковець наголошує, що все це «суттєво ускладнює реалізацію національних проектів і перспективи формування української політичної нації – нації всіх етносів як громадян України» [4, с. 332]. У цьому контексті науковці виокремлюють поняття «домінуючої ідентичності особистості», а її головною метою є «досягнення психологічного усвідомлення особистістю спільності долі всіх членів нації, незалежно від їхнього етнічного походження, формування почуття відповідальності індивідів за існування та розвиток нації, готовності захищати її свободу та незалежність» [5, с. 178].

Українські вчені відмічають поширення явища відчуття страху втрати етнічної ідентичності в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації. На думку українського психолога В. Васютинського, такий страх є цілком природним і пов'язаний із неусвідомленим страхом «перестати бути собою». Тож саме цьому страхові, як вважає дослідник, мають бути вдячні українці за збереження ідентичності попри кількасотрічні асиміляційні тиски [4, с. 300].

На нашу думку, українці, які досі послуговуються російською мовою, якраз і відчувають цей страх перестати бути собою, але найбільша біда в тому, що вони взагалі усвідомлено не розібралися з ідентифікацією себе як представника певної нації. Сполітизована конкуренція російської, європейської та української ідентичностей на теренах України небезпечна тим, що «панросійська ідентичність, на відміну від європейської, здатна замінити українську національну ідентичність, тому що механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» цих ідентичностей» [5, с. 182]. Ми категорично не погоджуємося із думкою М. Степико про те, що «нині для самовизначення людини її національність чи мова вже не мають значення: головне – як ця людина ставиться до незалежності й суверенітету країни та чи вважає «своїм» перелік українських цінностей» [5, с. 183]. Мова кожного народу і є його головна цінність. На наше глибоке переконання, українськомовна особистість – свідомий громадянин України, тобто саме мова визначає, чи дійсно людина ідентифікує себе представником певної нації. Мова не існує поза культурою, вона не є простим засобом спілкування, засобом вираження думок, оскільки різні мови – це різне бачення світу. Кожна мова має власний спосіб представляти одну і ту ж реальність. Саме в мові відображається, реалізується, вербалізується культурна картина світу, завдяки мові вона зберігається, передається від покоління до покоління. Погляд на світ у різних народів не збігається і саме в мові закодовано специфіку світобачення.

Вплив мови на формування свідомості давно вивчається різними вченими. У різноманітних наукових колах існує величезна кількість визначень мови, але нам імпонує визначення мови з позиції комунікативної лінгвістики, запропоноване Ф. Бацевичем: «це система засобів для транслювання значень (інформації), «вбудована» в контекст інтерперсональних норм і конвенцій у взаємодії з системами етнічних і культурних цінностей» [1, с. 62]. Крізь призму культурної картини світу сприймаються назви предметів та явищ і тому слова набувають специфічних рис, характерних для конкретної культури. Наприклад, для українця і росіянина існують різні слова для позначення медичного закладу,

що засоційовані з поняттями «лікувати» (укр. «лікарня») та «хворіти» (рос. «больница»). Українець бачить два кольори – синій і блакитний, які для носія англійської мови позначаються одним словом – blue.

Віра в суттєвий вплив мови на духовний розвиток народу була взята за основу філософії мови представника німецького класичного гуманізму Вільгельма фон Гумбольдта. Вивчаючи мову іспанських басків, що різко відрізняється від мови індоєвропейської сім'ї, В. Гумбольдт зробив висновок про те, що в кожній мові закладено самобутнє світосприйняття. Не можна залишити поза увагою теорії зв'язку мови, мислення та культури, а одним із ініціаторів вивчення такого взаємозв'язку був американський культурний антрополог Ф. Боас [6, с. 25], який ще у 1911 році такий зв'язок проілюстрував за допомогою порівняння двох культур на основі їх словникового складу. Наприклад, для більшості північноамериканців сніг – звичайне явище погоди, тому не дивно, що в їхній лексиці для позначення цього явища існує лише два слова: snow (сніг) і slush (сльота). А ось для ескімосів сніг – це дуже важливе природне явище, на якому базується їх культура. Тому в мові ескімосів існує більше 20 слів для характеристики снігу в різному стані.

Суттєвий внесок для розуміння зв'язку мови і культури зробила лінгвістична гіпотеза Сепіра-Ворфа. Автори цієї гіпотези звернули увагу на необхідність проаналізувати не склад різних мов, а їх структурну відмінність і зробили висновок про те, що мова – не просто інструмент для відтворення думок та репродукування інформації, а вона сама формує наші думки. Наприклад, англійському реченню «Він залишився на десять днів» у мові племені хопі відповідає речення «Він залишився до одинадцятого дня». Крім того, Б. Ворф зазначив, що у мові хопі немає минулого, теперішнього і майбутнього часу у структурі речень та формах слів. Таким чином, можна зробити висновок про те, що носії різних мов по-різному сприймають світ саме завдяки особливостям їх мови. Тому від ступеню переживань стосовно конкретного явища чи предмета, які властиві представникам певної культури, залежить їх мислення, сприйняття і все це відображено в мовній системі

певного народу. Чим складніша й різноманітніша сукупність мовних понять для одного явища, тим більше значення воно має для носіїв цієї мови й культури. На нашу думку, всеосяжно, повноцінно висловлювати власні переживання, що пов'язані зі стражданнями, страхами українського народу в умовах воєнної агресії російської федерації, не можливо мовою агресора, тому постає питання щодо національної ідентифікації українців, що досі спілкуються російською мовою.

Відображення світу в мові – це колективна творчість народу, який спілкується цією мовою, і кожне наступне покоління з рідною мовою отримує повний комплект культури, в якому вже зосереджені риси національного характеру, світогляд, мораль тощо. З огляду на зазначені вище факти та наукові розвідки, ми можемо зробити висновок про те, що мова «нав'язує» її користувачам певне бачення світу, а відображаючи світ і культуру, формує її носіїв, що нерозривно пов'язано з ідентифікацією особистості як представника нації, мовою якої вона спілкується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. Київ, 2022. Вип. 30. С. 17-22. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/download/448/434> (дата звернення 17.10.2024).
3. Васютинський В. Сім страхів сучасної України. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2005. 37. С. 155-158.
4. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
5. Степико М., Черненко Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_23 (дата звернення 17.10.2024).
6. Boas F. Handbook of American Indian languages. Washington: government printing office, 1911. 84 p.

Славінська Марина Олександрівна,
методистка центру національно-патріотичного виховання, викладачка кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», м. Біла Церква, Київська область

МОВА ЯК ФУНДАМЕНТ КУЛЬТУРИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ (ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ)

*«...Українська – це мова свободи й волі,
а також могутня зброя
українського народу в боротьбі
за незалежність і перемогу ...»*

Володимир Зеленський

«Мовне питання» в Україні сягає глибини століть. Воно глибоко вкорінене в історії України.

Україна зазнала багатовікової примусової русифікації. Це спричинило систематичне переслідування української культури та мови. Місце російської мови в українському суспільстві є підсумком офіційної та прихованої мовної політики Російської імперії та Радянського Союзу, які сприяли використанню російської мови та дискримінували українську мову та її носіїв. Покоління українців вирости російськомовними.

Приводом путіну для його вторгнення на схід України у 2014 році була необхідність «захистити росіян і російськомовних громадян в Україні». Ця риторика загострилася у лютому 2022 року до заяв про «припинення та геноцид, вчинений київським режимом» щодо російськомовного населення на сході. Путін використовує мову як привід та інструмент експансії. Водночас він заперечує існування України як держави.

Мета тренінгу:

- Поглибити розуміння ролі мови у формуванні та збереженні культурної ідентичності.
- Аналізувати взаємозв'язок між мовою, культурою та історією.

- Розвивати мовну свідомість.
- Стимулювати активну участь у збереженні та розвитку рідної мови.

1. Вправа на знайомство «Оплески онлайн»

Учасники розпочинають вправу з вимкненим відео (із закритими віконцями зуму). Тренер зачитує твердження: якщо учасник підтримує його, погоджується з ним, подумки відповідає на це твердження «так», то він вмикає відео. А решта учасників, яких це твердження не стосується, які відповіли собі «ні», залишаються із вимкненими відео, але «плескають» за допомогою реакцій тим, хто ввімкнув відео. Можна це твердження лаконічно обговорити. Потім всі знову вмикають відео і тренер зачитує наступне твердження.

Орієнтовні твердження: я сьогодні вранці пив/пила каву; я сьогодні йшов/йшла на роботу пішки; я люблю відпочинок біля моря; вважаю, що в Україні можна відпочити не гірше, ніж за кордоном; для мене принципово, щоб співрозмовник говорив українською; вважаю, що до найважливіших ознак нації належить мова; я дбаю про чистоту власної мови; я можу зробити зауваження людині, яка розмовляє російською; я експериментував/експериментувала зі своєю зовнішністю; у мене сьогодні гарний настрій; на цій зустрічі я присутній/присутня з власної волі; я хотів/хотіла би змінити професію; я мрію про відпустку.

2. Вироблення та прийняття правил роботи

Групі пропонується прийняти правила роботи і спілкування під час тренінгу. *Орієнтовні правила:* бути позитивним і активним, приходити вчасно; цінувати час; виключений мікрофон/ввімкнена камера; говорити по черзі, поважати думку інших учасників, говорити лаконічно й по темі, правило добровільної активності та конфіденційності; дбаємо про власний комфорт; дбаємо про безпеку.

Дуже важливо, щоб усі присутні погодилися з кожним правилом, прийняли його. Тому після того, як правило записується, групі пропонується прийняти його: «Правило приймається? Приймається. Дякую!»

Коли хтось із групи пропонує додаткове правило, його можна включити в перелік, якщо воно відповідає дружній атмосфері, не суперечить іншим правилам і група його приймає.

Упорядкування правил разом із групою створює атмосферу спільних зусиль, а не нав'язаних установок.

2. Вправа «Мої очікування»

Учасникам пропонується записати свої очікування від тренінгу в колективному чаті, за бажанням – учасники можуть вголос озвучити свої очікування від співпраці.

3. Інформаційне повідомлення

Провідна роль у вихованні молоді належить українській мові як духовному стержню нації. Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді. Розуміння дітьми процесу повернення до рідних коренів, витоків українства, національного самоствердження і саморозвитку вже є проявом патріотизму. Молодь має усвідомити, що без оволодіння державною мовою неможливо стати повноцінним громадянином своєї держави, патріотом України та й просто інтелігентною людиною, кваліфікованим спеціалістом будь-якої галузі господарства. Актуальними сьогодні є думки І. Огієнка та В. Сухомлинського про те, що до найважливіших ознак нації належить рідна мова, а з нею витворена культура, яка стає душею нації, її духом.

Цікаві факти про мову:

1. Найуживанішою буквою в українському алфавіті є літера «п»; саме з неї починається найбільша кількість слів. Натомість найменш уживана – буква «ф», її вживають переважно в запозичених словах.

2. Відповідно до видання «Короткий словник синонімів української мови», в якому розроблено 4279 синонімічних рядів, найбільшу кількість синонімів має слово «бити» – 45 синонімів.

3. За кількістю орфограм українська мова перевершує найскладнішу – монгольську.

4. На мовному конкурсі, який відбувся в Парижі у 1934 році, українську мову визнано третьою найгарнішою мовою в світі (після французької та перської). Також вона посідає друге місце у світі за мелодійністю (після італійської).

5. Для розмови на побутовому рівні звичайній людині вистачить дві-три тисячі слів.

6. Сучасна українська мова містить приблизно 256 тис. слів !

7. За лексичним запасом українська є найбільш спорідненою з білоруською – 84 % спільної лексики, із польською і сербською ми маємо 70 % і 68 % відповідно спільних слів, а от з російською – 62 %.

8. Українську мову офіційно визнали літературною після видання «Енеїди» Івана Котляревського у 1798 році !

9. Найбільше перекладів серед українських творів має «Заповіт» Тараса Шевченка : його переклали 147 мовами народів світу !

10. Найдовше слово в українській мові складається з 30 літер! Спробуйте вимовити «дихлордифенілтрихлорметилметан» (це хімікат для боротьби зі шкідниками).

4. Мозковий штурм «Наша мова – калинова!»

(робота в онлайн-додатку Mentimeter)

Пропонується кожному учаснику дібрати прикметники – якомога більше – на літеру, з якої починається його ім'я. Всі по черзі прописують свої «компліменти» мові.

5. Мова як маркер ідентичності.

Вправа «Мовна мозаїка»

Учасникам пропонується у міні групах (по 3-6 осіб) скласти колаж зі слів, фраз та зображень, які символізують їхню мовну ідентичність.

Результати напрацювань кожна група презентує на загал.

6. Мова і історія

Вправа «Мовні запозичення»

Учасники складають список слів, які прийшли в їхню мову з інших мов, і обговорюють, як ці запозичення вплинули на їхню культуру.

Суржик (цер.-слов. *сурожь* – «суміш різних зерен з житом») – елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови.

Суржик – це суміш морозива та мила. Ні з'їсти, ні помитися.

7. Вправа «Поради для борців із «суржиком»

Робота у 3 групах. Поміркуйте та запропонуйте 6-8 дієвих засобів (форм, методів) боротьби з «суржиком»:

- ✓ для учнів / вихованців вашого закладу освіти ;
- ✓ для батьків учнів / вихованців вашого закладу освіти ;
- ✓ для своїх колег.

8. Вправа на завершення «Рефлексія зі смайликами»

(робота в онлайн-додатку Mentimeter)

Join at menti.com | use code 7246 0467

Mentimeter

Як пройшла наша зустріч?

Цікаво, і я вже маю ідеї!

Супер! Хочу ще поєнчитись

Ой, не буду використовувати, бо це дуже складно...

Ледь не заснула/заснув...

Я й так все знала/знав

Говоріть українською! Бережіть скарб нації!

Стрельников Віктор Юрійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки
освіти Полтавської академії неперервної
освіти ім. М. В. Остроградського,
м. Полтава

ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Проблема дослідження основних складників розвитку вчителя, особливо у світлі Української Хартії вільної людини (УХВЛ), є актуальною, адже він має вирішувати завдання Нової української школи з виховання майбутнього покоління. Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського системно удосконалює основні складники розвитку вчителя, відображені у світлі УХВЛ, створює умови для формування педагогів, здатних не лише передавати знання, а й виховувати вільних, відповідальних і самосвідомих громадян. Принципи УХВЛ сприяють гармонійному розвитку як самого вчителя, так і учнів, із якими він працює.

Аналіз педагогічної, філософської, психологічної та іншої літератури, проведений у наших дослідженнях [6–7; 9–15 та ін.], працях М. Антонця [1], Т. Безручко [2], Д. Вауліної [3], Л. Лебедик [2–8], І. Трубавіної [16] вказує на потребу враховувати такі основні складники розвитку вчителя у світлі УХВЛ:

а) свободу як основу професійного розвитку: вчитель має бути вільною особистістю, яка здатна приймати самостійні рішення, нести відповідальність за свою педагогічну діяльність та професійний розвиток; свобода включає можливість самовираження в навчальному процесі та інноваційний підхід до викладання, що допомагає учням формувати критичне мислення;

б) відповідальність за професійну самореалізацію: педагог несе відповідальність за свій розвиток, постійно вдосконалюючи знання і навички, щоб відповідати викликам часу; це передбачає його участь у професійних спільнотах, курсах підвищення кваліфікації, самоосвіті; відповідальність також

стосується створення позитивного середовища для учнів, в якому вони можуть почуватися вільно і відповідально;

в) гідність і етичні цінності: розвиток педагога потребує глибокого усвідомлення власної гідності та дотримання моральних принципів у роботі, серед яких повага до учнів і колег є базовим елементом професійної етики; гідність сприяє формуванню довіри між учителем та учнями, що є основою для успішного освітнього процесу;

г) толерантність і прийняття різноманітності: в умовах сучасної освіти вчитель має вміти працювати з учнями різного соціального та культурного походження, приймати їхню унікальність і підтримувати розвиток індивідуальних талантів; розвиток толерантності забезпечує педагогічну ефективність і виховання учнів у дусі рівності та поваги;

д) критичне мислення і самоусвідомлення: для ефективної педагогічної діяльності вчитель має розвивати критичне мислення і здатність до рефлексії щодо власної роботи, що допомагає не лише покращувати навчальні підходи, а й уникати професійного вигорання; самоусвідомлення дозволяє вчителю усвідомлювати власні сильні сторони та виклики, ефективніше планувати свій професійний розвиток;

е) єдність і співпраця з колегами: УХВЛ підкреслює важливість єдності та командної роботи, що сприяє підвищенню якості освіти; вчитель має бути відкритим до обміну досвідом і співпраці з іншими педагогами, що розвиває спільне відчуття мети в освітній спільноті та сприяє професійному зростанню;

є) упровадження інновацій і творча реалізація: важливим елементом розвитку є творче мислення і здатність вчителя до інноваційного підходу в навчанні, використання сучасних методик і технологій сприяє підвищенню ефективності навчання та зацікавленості учнів; творчість і гнучкість у роботі дозволяють адаптувати освітній процес до змін у суспільстві.

Складники розвитку вчителя мають відповідати основним структурним компонентам його особистості, вказувати на відповідні засоби і прийоми досягнення вищих рівнів розвитку – самопізнання, спонукання себе,

програмування і проєктування індивідуальної освітньої траєкторії, самореалізація [11, с. 130]. Проєкт розвитку вчителя, який апробується у Полтавській академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, має п'ять рівнів: це особистісний рівень, егоцентричний, групоцентричний, гуманістичний і духовний. Чим вищим є рівень розвитку вчителя, тим вищий ступінь його творчості й більший потенціал самореалізації. УХВЛ може допомогти вчителю досягти максимальних висот гуманістичного і духовного рівня, зробити його здатним не лише передавати знання, а й виховувати вільних, відповідальних і самосвідомих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонєць М. Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія. 6 вид. К. : Четверта хвиля, 2013. 224 с.
2. Безручко Т. Р., Лебедик Л. В. Роль соціального педагога у формуванні в учнівській молоді професійних ціннісних орієнтацій. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 122–127. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22469>
3. Вауліна Д. В., Лебедик Л. В. Формування толерантності в учнівській молоді в руслі Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 127–131. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22470>
4. Лебедик Л. В. Підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти на засадах партнерства у контексті Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовтня 2022 року). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 270–274.
5. Лебедик Л. В. Підготовка соціальних працівників у системі неперервної освіти до впровадження соціально-педагогічних технологій. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник ТОКІППО* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 154–158.
6. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Концептуальні засади підготовки викладачів вищої школи до проєктування дидактичних систем в умовах магістратури. *Неперервна*

професійна підготовка фахівців в умовах формування спільного європейського освітнього простору : монографія / за редакцією С. П. Архипової, О. П. Лещинського. Черкаси : ЧНУ, 2020. 335 с. С. 43–64.

7. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.

8. Лебедик Л. В. Технології навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти на засадах Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 247–251. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22468>

9. Стрельніков В. Ю. Можливості кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури молоді. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : збірник матеріалів конф. / За заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко, Л. П. Івашини. РВВ СОППО, Суми, 2020. С. 174–179.

10. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовтня 2022 року). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

11. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с.

12. Стрельніков В. Ю. Техніки нейролінгвістичного програмування для створення кооперативних взаємин зі студентами. *Превентивна безпека людини в сучасних умовах* : матеріали Міжвузівського круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню охорони праці (м. Полтава, 28 квіт. 2017 р.). Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 26–28.

13. Стрельніков В. Ю. Філософія компетентнісного підходу у неперервній освіті вчителя. *Лише той Учитель, хто живе так, як навчає* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю, присвяченої Всесвітньому дню філософії (Полтава, 17 листоп. 2022 р.) / уклад. : Л. Литвинюк, М. Чиркова. Полтава : ПАНУ, 2023. 298 с. С. 229–234. URL: <http://pano.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-poippo>

14. Стрельніков В. Ю. Філософія проектування випереджувальної післядипломної педагогічної освіти на засадах компетентнісного підходу. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : зб. наук. статей у 3-х ч. / За заг. ред. О. В. Зосименко, Г. Л. Єфремова. Суми, 2020. Ч. 1. С. 160–167. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16837>

15. Стрельніков В. Ю. Ціннісні орієнтири неперервної освіти, яка стимулює індивідуальну освітню траєкторію педагога в умовах війни. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 148–151.

16. Трубавіна І. М. Шляхи формування культури миру і толерантності у дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту в Україні. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. кол. монографія / Всесвіт. наук. ноосферно-онтолог. тов-во, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Асоц. рос. вчених штату Масачусетс та ін. ; за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко. Харків : ВННОТ, 2019. С. 352–355.

УДК 37.01

Стрийвус Наталія Богданівна,
методист, в.о. завідувача відділу
організаційно-методичної та
інформаційно-видавничої діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Герасимчук Галина Ігорівна,
методист відділу організаційно-
методичної та інформаційно-видавничої
діяльності Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Чорна Мар'яна Іванівна,
методист відділу організаційно-
методичної та інформаційно-видавничої
діяльності Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Країни зі стійкою ідентичністю – найуспішніші.
Якщо люди об'єднані довкола однієї системи цінностей
і культурних кодів, вони стають монолітним бетоном.*

*У таких країнах вища якість державного управління,
сильніша економіка, більший рівень довіри у суспільстві.*

*Мова – це матриця ідентичності, адже «на початку було слово,
і слово було Богом». Вона – не просто технічний інструмент
комунікації, а дуже специфічна модель функціонування психіки, яка формує
унікальну картину світу свого носія. Тому «разніца большая». У мові є все[3].*

Ярина Винницька

Формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах російсько-української війни є надзвичайно важливим процесом, що визначає

подальший розвиток нації. Російська агресія проти України загострила питання національної самоідентифікації. Молодь стикається з вибором: визначити власну позицію щодо своєї держави, мови, культури та історії.

Війна сприяє активізації цього процесу, оскільки боротьба за незалежність та територіальну цілісність України підвищує патріотизм, громадянську свідомість та національну самосвідомість серед молоді. Вона створює особливі обставини, в яких національна ідентичність може розвиватися швидше та глибше через особисті переживання, медіа-інформацію та громадянську активність. Цей процес є складним і багатограним, вимагаючи системного підходу від освітніх установ, сім'ї, громадських організацій та державних інституцій.

Національна ідентичність – це відчуття приналежності до певної нації, спільноти зі спільною історією, культурою, мовою й традиціями [1]. В умовах війни, коли національні символи, історія та культура стають ще більш значущими, виникає потреба в усвідомленні цих цінностей серед молодого покоління.

Українська Хартія Вільної Людини (УХВЛ) є важливим документом, який закладає основи для формування системи цінностей в українському суспільстві [2], особливо в умовах викликів, з якими Україна стикається сьогодні. Війна, що триває, поставила перед нами нові завдання не лише оборонного, але й соціокультурного характеру. У цьому контексті система цінностей набуває надзвичайного значення, оскільки вона є тим стрижнем, навколо якого згуртовується нація, формуються соціальні взаємини, а також виховуються нові покоління українців.

Українська Хартія Вільної Людини пропонує смислові конструкції, які не лише підкреслюють важливість особистої свободи, гідності та відповідальності, але й слугують дороговказом у вибудовуванні національної ідентичності в умовах війни. Під час воєнних випробувань особливу роль відіграє саме освіта як інструмент передачі цих цінностей. Освітній процес формує в молодого покоління розуміння того, що означає бути громадянином вільної та незалежної

держави, який несе відповідальність не тільки за власне життя, але й за майбутнє країни.

Яка ж роль освіти у формуванні національної ідентичності?

Освіта є одним із головних інструментів у формуванні національної ідентичності. Шкільна система освіти повинна створювати умови для національно-патріотичного виховання, де учні зможуть глибше зрозуміти та відчувати свою приналежність до української нації. Через освітні програми, викладання історії України, літератури, географії та інших предметів, виховних заходів необхідно показати багатовіковий розвиток українського народу, боротьбу за незалежність та значення національної самоідентифікації. Учнівська молодь глибше усвідомить свою приналежність до української нації.

В освітянському контексті УХВЛ може стати основою для виховання нової генерації українців, які будуть усвідомлювати не лише свої права, але й обов'язки перед суспільством. Система цінностей, закладена в цьому документі, відповідає на виклики сучасності та слугує фундаментом для відбудови України після війни. У часи, коли наша держава бореться за своє існування, важливо підкреслювати роль не тільки військової сили, але й сили духу, єдності та відданості спільним ідеалам. Саме через такі ініціативи, як Українська Хартія вільної людини, ми можемо будувати суспільство, в якому кожен громадянин відчує себе частиною великої національної родини, яка прагне до свободи, гідності та справедливості. Тому вважаємо, що саме навчальні заклади мають стати важливим інструментом формування національної ідентичності через систему цінностей УХВЛ.

Серед основних шляхів впливу на національну ідентичність учнівської молоді можна виділити:

- навчальний процес: адаптація навчальних програм з акцентом на сучасні події, героїчні сторінки історії України, громадянську активність;
- позакласна діяльність: участь у волонтерських акціях, патріотичних заходах, підтримка військових, допомога армії та підтримка переселенців,

завдяки яким учнівська молодь відчуває відповідальність за майбутнє країни. Така активність підсилює почуття єдності та гордості за свою державу.

- інформаційна підтримка: медіа та соціальні мережі як джерела інформації для формування уявлень про війну, героїзм і боротьбу за незалежність.

Російсько-українська війна загострила питання національної ідентичності, особливо серед молодого покоління, яке виросло вже після здобуття незалежності України. Військові дії сприяли підвищенню інтересу до національних цінностей, символів, історичних постатей. Під час війни молодь бачить приклади героїзму та жертвовності українських військових, що формує новий рівень національної гордості та патріотизму.

В умовах війни національна ідентичність стає потужним психологічним фактором, що допомагає молоді знайти сенс в умовах кризи. Підлітки часто відчувають емоційний зв'язок з подіями на фронті, особливо якщо хтось із родичів чи друзів бере участь у бойових діях. Важливо, щоб психологічна підтримка була частиною навчальних програм, адже війна може викликати тривожність та інші негативні емоційні стани. Війна залишає значний слід на емоційному стані молоді, але водночас сприяє згуртованості та розумінню цінностей свободи, незалежності та власної ідентичності.

Однією із ключових складових формування національної ідентичності є патріотичне виховання, що передбачає не лише ознайомлення з історією та культурою України, але й залучення учнів до активної участі в суспільному житті. Це може включати:

- організацію зустрічей із військовими та волонтерами;
- вивчення сучасних подій через наукові конференції, обговорення в класах;
- проведення пам'ятних заходів, присвячених загиблим героям;
- активну участь у громадянських ініціативах.

Які ж виклики у формуванні національної ідентичності?

Одним із головних викликів є інформаційна війна, що ведеться через ЗМІ та соціальні мережі. Російська пропаганда активно намагається вплинути на свідомість української молоді, тому важливо забезпечити доступ до правдивої інформації та критичне осмислення подій. Молодь повинна вміти відрізнити правду від пропаганди, що сприяє збереженню національної ідентичності.

Ще одним викликом є соціальна та емоційна нестабільність через втрату близьких, вимушену міграцію, перебування під обстрілами. Ці фактори можуть як прискорювати процес національної самоідентифікації, так і гальмувати його через стрес і депресію.

Отже, формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах російсько-української війни є стратегічно важливим завданням для розвитку держави. Важливо забезпечити системний підхід, що включає інтеграцію національно-патріотичного виховання в навчальний процес через систему цінностей УХВЛ, підтримку волонтерських і громадських ініціатив, психологічну допомогу молоді. Це допоможе виховати свідомих громадян, які готові брати активну участь у розбудові незалежної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна ідентичність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojii-ljudynu>
3. Ярина Винницька. Культура – це питання національної безпеки. URL: <https://theukrainians.org/yaryna-vynnytska/>

Ступніцька Ірина Василівна,
заступник директора з виховної роботи
Ліцею №1 м. Хоростків Хоростківської
міської ради Тернопільської області

ВИХОВНИЙ ЗАХІД З ЕЛЕМЕНТАМИ ТРЕНІНГУ «НАРОДЖЕНІ ВІЛЬНИМИ ТА МЕНТАЛЬНО ЗДОРОВИМИ ЛЮДЬМИ»

Мета : популяризація української Хартії вільної людини для формування громадянської компетентності школяра і побудови успішної громади, створення умов для формування особистості патріота з характерними для нього цінностями, поглядами, орієнтирами, мотивами діяльності та поведінки;

виховання поваги до української культури, гордості за свою Батьківщину, любові до рідного краю, формування української ідентичності під час війни; сприяння визначенню та усвідомленню факторів, що впливають на психічне здоров'я, створенню умов для формування у здобувачів освіти позитивного ставлення до життя та власного здоров'я.

Хід проведення

I. Організаційний момент

II. Основний етап

Слово вчителя

Українська Хартія вільної людини – це модель формування цінностей вільної людини, зображена у формі дерева. Дерево дуб – символ духовної і фізичної сили народу. Ознака – жолуді на гіллі. Коренева система дерева духовних і моральних цінностей – «Наріжні камені» Хартії, три постулати, обов'язкові для зростання вільної людини. Ми самі несемо відповідальність за себе. Мораль і духовні цінності завжди потрібні сьогодні. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Нижні дві гілки Мислити і Любити – цінності – здатності людини до розвитку. Від цих гілок цінностей виростає крона: Бути вільною людиною, Бути українцем, Бути активним громадянином, Бути господарем, Бути лідером, Бути відкритим суспільством, Бути успішною державою, Бути учасником демократичної спільноти народів.

Пара голубів, які розмістилися на гілках «Бути вільною людиною» вказує, що ми формуємо цінності вільної людини в традиційній сім'ї і мирі. Особливістю війни стало розуміння, що гілки «Бути вільною людиною» і «Бути українцем» зрослися.

Починаючи з 24 лютого 2022 року для нас і світу: «Бути українцем» означає «Бути вільною людиною», а «Бути вільною людиною» значить «Бути українцем».

Усі люди створені вільними. Найвагоміше право людини, отримане кожною від народження. Бути вільною – це не лише зовнішня ознака, яка об'єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір.

1. Вправа «Малюємо вільну, щасливу, впевнену, захищену людину»

Мета: познайомити та презентувати учасників, зняти емоційну напругу, налагодити контакт між учасниками, створити позитивний настрій та доброзичливу атмосферу, показати важливість спілкування у колективі;

Завдання учням: робота у групах.

Завдання: малюємо себе на дану тему. Через кожні 30 сек. передаємо свій листок по часовій стрілці наступному учаснику своєї групи. І так кожен учасник групи доповнює деталями малюнки усіх учасників своєї групи.

Невільна людина не здатна бути ані щасливою, ані впевненою у своєму майбутньому. А вільна людина, це та, яка чинить добро.

2. Вправа «Банка життя»

Мета: підвищення відповідальності учасників за власне життя та здоров'я; підвищення здатності щодо позитивного ставлення як до себе, так до свого життя і здоров'я; сприяння формуванню вмінь розставляти пріоритети та відділяти важливе від другорядного; закріплення знань, отриманих на занятті.

Вчитель

Є ситуації, які, на жаль, від нас не залежать, тому ми продовжуємо та будемо навчатися вирішувати наші проблеми.

На превеликий жаль, ми повинні слідкувати за трагічними подіями, які відбуваються в нашій країні та сигналами тривоги. Тому важливо вміти та знати, як подбати про власне ментальне здоров'я.

Наш ресурс – наша зброя. Ми маємо зберігати адекватний психічний стан, щоб допомогти собі і тим, хто цього потребує. Головне для нас зараз – вміти сформуванати міцну внутрішню опору, яка дасть змогу протистояти умовам сьогодення... Зараз разом спробуємо розставити пріоритети.

Вчитель

Завдання: в мене є порожня велика банка, великі мушлі та малі камінці, пісок та вода.

✓ Як ви гадаєте що це?

✓ Що ви можете сказати про цю банку?(відповіді)

Дістаємо великі мушлі та заповнюємо банку.

✓ Що тепер ви можете сказати про нашу банку?

Далі дістаємо пакет із дрібними камінцями засипаємо його також. Дрібні камінці заповнили простір між великими мушлями.

- А тепер?

Тоді дістаємо пакет із піском, та заповнюємо банку. Через якийсь час у банці не залишилося вільного простору.

Дістаємо пляшку води і вливаємо її в банку.

✓ А от тепер банка повна!

✓ Тож зараз я буду пояснювати вам, що щойно відбулося.

Банка – це наше життя.

Мушлі – це найважливіші речі в нашому житті, це наша родина, це наші діти, наші кохані – все те, що має для нас величезне значення.

Камінці – це речі, не настільки значимі для нас, це може бути дорогий костюм або машина, різні речі, подорожі тощо.

Пісок – це все найдрібніше й незначне в нашому житті, всі ті дрібні проблеми, які супроводжують нас впродовж усіх прожитих днів.

Якби ми спочатку засипали в банку пісок, то в неї уже не помістилися б ані камінці, ані мушлі.

Ніколи не дозволяйте різній дрібноті заповнювати ваше життя, закриваючи вам очі на значно важливіші речі.

✓ А що ж означає *вода*?

Вчитель

Наскільки б ваше життя не було заповнене, завжди є трішки місця для байдикування. Незважаючи ні на які проблеми, точно знайдеться час на те, щоб розслабитися й відпочити!

Спокійна музика

Вчитель

Бувають миті, коли відчуття особливо гостре – мамині легкі обійми, подих літнього вітру, шепіт дощу, щебіт птахів і ви насолоджуєтесь відчуттям безпеки.

Якщо ж людині загрожує якась небезпека, це її виводить із рівноваги, нервує, жахає, позбавляє сну та апетиту, змушує захищатись.

Раніше люди захищались від диких звірів, погодніх умов, та тепер у нас інша небезпека-війна. Ми схвильовані повітряними тривогами, бомбами, які летять на наші міста, смерті рідних і знайомих і просто українських людей, щоденні невтішні новини із фронту вибивають нас із рівноваги.

Слово вчителя

Зараз пропоную вашій увазі притчу, а про кого ви мені самі розкажете.

«Вільна людина!»

Одна людина не мала, що втрачати, тож цим пишалась і вважала себе вільною.

-Мені нічого втрачати, – говорила вона. – Мені нічого втрачати!»

Якось вона захотіла побачити себе. Поглянувши на чисту поверхню озера, вона дуже здивувалася, тому що вода відображала тільки небо і хмари.

-«А де ж я?» – розлютилася людина.

-«А тебе немає», [відповіло озеро.

Чому таку відповідь дало озеро?

Відповіді дітей

В мене на столі лежать паперові птахи різних кольорів, підійдіть і візьміть, який вам до вподоби.

Таким чином ми поділилися на групи.

Завдання : 1 група – намалювати «вільну людину»;

2 група– у віршованій формі описати «вільну людину».

3. Вправа «Рецепт здоров'я»

(супроводжуючий фон музичного релаксу)

Мета: сприяння формуванню практичних навичок володіння собою в різних ситуаціях; розвиток творчої активності; звернення уваги учасників на власні звички та необхідність психологічно здорового способу життя; отримання інформації від учасників.

Отже, переважна більшість наших учнів позитивно налаштована, має гарний настрій, тому, я переконана, що ви можете поділитися рецептами здоров'я.

Ваше завдання підібрати картинки на тему: «Рецепт здоров'я» і оформити їх у цілісну композицію. З елементами дозволяється робити абсолютно все, що заманеться, роботу можна доповнювати коментарями і написами, домальовувати елементи, зафарбовувати і декорувати порожнечі.

Кожна підгрупа презентує свій колаж та ділиться рецептами здоров'я.

III. Підсумковий етап

Вчитель

Дякую усім Вам за активну участь, небайдужість, зацікавленість до нашої спільної роботи! І за Вашу гарну роботу на Вас чекає сюрприз, а саме: побажання, які підкажуть, що Вам потрібно зробити найближчим часом... Для цього в мене є чарівна скринька і зараз пропоную Вам по-черзі дістати побажання для себе.

Укладачі Хартії вільної людини наголосили: «Аби стати вільною, людині не треба проводирів. Ані найталановитіші лідери, ані інтелігенція, ані жодна соціальна група не здатні привести людину до щастя і свободи. Справжнім проводирем людини є лиш особисте осмислене зусилля. Це не зробить хтось інший. Це можете зробити лише Ви».

Перемоги! Миру! Завжди залишатись вільними і здоровими людьми!

Тож все у ваших силах! Слава Україні! Героям слава!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. За матеріалами посібника для реалізації обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в навчальних закладах Тернопільської області з досвіду впровадження УХВЛ. Тернопіль. 2018 р.

2. За матеріалами просвітницького інтерактивного заходу (з елементами тренінгу) «Впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес» (04.12.2017р.)

3. Ігри та вправи на зняття емоційної та фізичної напруги. 2012. URL: <http://prolisok.it-we.net/igri-ta-vpravi-na-znyattya-emocijnoi-ta-fizichnoi-naprug>

4. Стаття «Українська хартія вільної людини» унаочнена на банерах. Журнал «Світогляд» №6(98) 2022 року.

5. Хартія вільної людини Ініціативна група «Першого грудня» .URL: www1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny

УДК 371

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Харків

**ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ ЩОДО
НАВЧАННЯ УПРАВЛІНСЬКИМ КОМПЕТЕНТНОСТЯМ КЕРІВНИКІВ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Актуальність тренінгу. Проблема формування управлінської компетентності керівників ГО, БФ пов'язана, на наш погляд, з тим, що є багато молодих ГО, які ще не мають ні досвіду проєктної діяльності, маючи великі проєкти і кошти, і людей. Ні досвіду роботи під час війни, ні досвіду гуманітарної діяльності нема, але мають велике бажання допомогти, перемогти і налагодити життя, полегшити життя людей. При цьому постає завдання швидко навчити їх ще й педагогічним компетентностям, бо їм треба виховувати на гуманістичних цінностях персонал, організувати команду проєкту, проводити навчання політикам організації та етичним кодексам поведінки тощо. Виникає питання як це зробити, на чому робити акцент. Доцільні, звичайно ж, тренінги онлайн та оффлайн як неформальна освіта та самоосвіта як інформальна освіта. Ми зупинимось на тренінгах для керівників установ та організацій соціальної сфери, які здійснюють самі неформальне та інформальне навчання, зокрема, щодо управлінських компетентностей. В контексті УХВЛ це означає привертати увагу до цінностей, до розвитку підприємництва як менеджменту організації, зокрема, для тих, хто працює соціально відповідально, реалізує проєкти гуманітарної допомоги, працює в мирних

регіонах на неї. Також це увага до демократизму, оскільки демократія є цінністю УХВЛ, потрібні шляхи її реалізації на практиці в ГО.

Ми спираємось на теоретичні дослідження з управлінських компетентностей, власну практичну роботу з багатьма керівниками і працівниками ГО, Бф, гуманітарних організацій, правову базу для неформальної освіти, забезпечення національної безпеки, на міжнародне гуманітарне право. Ми також враховуємо сучасні проблеми, які стоять перед всіма українцями – тривалий стрес, психологічні травми, втрати, ментальне здоров'я, постійні загрози життю в районах бойових дій і можливих бойових дій, обстріли всієї території країни, що позначаються на психічному, фізичному і соціальному здоров'ю всіх українців, в т.ч. керівників ГО, які мають підвищене навантаження, коли посилають на роботу в небезпечні умови своїх працівників.

Спільними рисами сьогодні для керівників ГО сьогодні є:

– нікого з них не готували до роботи в умовах війни ні за фахом, ні як управлінців, але люди мають велику мотивацію працювати і приносити користь, працювати задля допомоги і перемоги; відсутність часто фахової освіти з управління людьми та проектами та відсутність досвіду керування великими проектами з великою відповідальністю за людей. І якщо щодо проектів вони отримують супервізії і консультації донорів, то щодо управління людьми ними ніхто не опікується. А проекти в умовах війни є виснажливими, небезпечними, важкими, з негативними емоціями.

– після звичайної професії в мирному житті багато хто стають керівниками ГО, бо хочуть приносити користь і допомагати, але мислення і навички є виконавця або індивідуального працівника з відсутністю професійних знань про управлінську діяльність, її методи тощо.

– емоційне виснаження, вигоряння, перевтома, відсутність ресурсу, перевантаженість людьми, роботою, спілкуванням, фізична втома із-за поїздок, переміщень, обстрілів, відсутності сну тощо, що утруднює управлінську діяльність.

– відсутність повного розуміння як здійснювати управління людьми під час війни, які функції є, які з'явилися нові, що потрібно стейкхолдерам, які орієнтири в управлінні людьми під час війни, які є методи і критерії прийняття рішень під час війни.

– проблема Тайм-менеджменту і делегування повноважень:

– є невміння фахово працювати з підлеглими, які є різними людьми, різного фаху, віку, досвіду, з травмами і в умовах стресу із-за війни і втрат, невміння приймати управлінські рішення в умовах війни, не знання методів прийняття рішень, збору та аналізу інформації, інфогігієни, інформації з обмеженим доступом тощо, є проблеми з мисленням і прийняттям рішень в якості гуманітарних організацій, відсутність знань правової бази для соціальної і гуманітарної роботи;

– проблеми з мотивацією людей і плануванням життя і роботи в умовах невизначеності;

– в маленьких ГО є наявність відразу кількох рівнів управління у одного керівника – від оперативного до стратегічного, а це велика кількість роботи, причому стратегічний рівень вимагає ґрунтовної підготовки і більшої відповідальності і складності, а оперативний – більша кількість рутини, щоденних дрібних справ та обов'язків;

– є проблеми ментального здоров'я, відсутність системи знань щодо керування собою і своїм станом, впливати на інших людей в умовах війни;

– невміння говорити так, щоб з першого разу всі почули і виконали – без примусу, крику і авторитаризму і не зриваючи голос;

– відсутність вмінь використовувати різні стилі управління;

– відсутність знань про організаційні засади побудови гуманітарної організації, менеджменту соціальних послуг і гуманітарної діяльності, про нові організаційні форми роботи в умовах війни, вітчизняного законодавства і МГП, що ускладнює прийняття рішень;

– проблеми побудови команди проєктів, потрібна команда чи колектив?

– керівник ГО спілкується з ГО, органами державної влади, місцевої влади, підлеглими, донорами, аудиторам, військовими, отримувачами послуг ГО. Це різні люди з різними очікуваннями, позиціями, інтересами, рівнем освіти та культури, станом здоров'я тощо. Це вимагає комунікативних вмій.

– нові функції щодо безпеки, соціальної допомоги, підтримки співробітників в умовах війни.

Враховуючи ці аспекти, а також наукові і правові засади неформальної освіти в Україні, можемо говорити про такий відбір наукових підходів до формулювання змісту і проведення тренінгу з розвитку управлінських компетентностей: компетентнісний, особистісний, комунікативний, діяльнісний, ризикоорієнтований, інформаційний, діяльнісний, теорія участі, допомога для самопомоги, гуманістичний, гуманітарний, на досвіді – андрогогічний. Розроблячи тренінг ми спиралися на посібник з тренінгів [1] та методичні рекомендації [2;3].

Мета тренінгу – розвиток управлінських компетентностей керівників ГО. Управлінські компетентності стосуються 2 аспектів – особистісно-діяльнісного і функціонально-рольового, а також виконання управлінських функцій, їх різних аспектів. Враховуючи підходи та проблеми керівників ГО в війну, будемо говорити про необхідність індивідуальних, фронтальних і групових методів. Названі підходи вимагають використовувати на тренінгу більше вправ, короткі інформаційні повідомлення, роботу в мінігрупах, ділові ігри і вирішення ситуацій, використовувати досвід учасників, ставити в пріоритет людину і її права, мотивувати і стимулювати в навчанні управлінським компетентностям. Основними методами стають, таким чином, мінілекції, вправи робота в групах, обговорення, рефлексія, аналіз, синтез, варіанти мозкових атак і професійних дискусій, зміна позицій – наприклад, через світове кафе тощо. Тренінг повинен передбачати увагу до емоційного стану людей і покращувати його, мати більше 5 активностей. Саме це сприятиме кращому засвоєнню нових знань. Зазначимо, що для партнерів

Замовника тренінг має включати приклади і документи з управління Замовника для засвоєння не абстрактних норм, а реальних організацій.

ОРІЄНТОВНА ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ З РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКИХ КОМПЕТЕНТОСТЕЙ КЕРІВНИКІВ ГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1 день

1 блок. Знайомство, уточнення потреб, цілі тренінгу, правила тренінгу.

2 блок. Актуалізації опорних знань і вмінь. Формування позитивної мотивації до навчання на тренінгу, організація усвідомлення необхідності нових знань.

Світове кафе – керування ГО під час війни. Питання: Труднощі керування ГО під час війни; Відмінність взаємодії керівника і підлеглого в ГО; Відмінність діяльності гуманітарної ГО від державної установи.

3 блок. Особистість керівника ГО і її вплив на управління людьми. Людський фактор і його значення в гуманітарній та громадській діяльності;

Бесіда та мінілекція. Тестування щодо власної особистості і аналіз результатів.

4 блок. Конфлікти в колективі, захист і протидія маніпуляціям підлеглих, отримувачів послуг тощо. Вправи.

Підсумки дня.

2 день

5 блок. Актуалізація набутих знань, формування позитивної мотивації до навчання.

6 блок. Інформування про гуманітарну діяльність і її принципи, права людини і базові потреби, про методи і критерії прийняття рішень в умовах війни, критерії надання допомоги. Вправи.

7 блок. Управлінська діяльність і функції керівника ГО під час війни. Вимоги до керівника під час війни. Вправи.

8 блок. Етапи управлінського циклу. Методи управління персоналом. Вправи.

9 блок. Комунікація з різними людьми та організаціями. Труднощі, особливості тощо. Вправи.

3 день

10 блок. Актуалізація набутих знань, формування позитивної мотивації до навчання.

11 блок. Колектив та команда – що краще? Як сформувати? Вправи.

12. Політики та кодекси організації в контексті управління людьми. Вправи.

13. Мистецтво управління своїм станом і впливу на інших. Перегляд уривка з фільму «Залізна леді». Вправи.

14. Тайм-менеджмент. Вправи

15 блок. Підведення підсумків тренінгу, видача сертифікатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Організаційно-педагогічні аспекти проведення тренінгів з питань соціального захисту і соціальної роботи в умовах воєнного стану : [навчально-методичний посібник / Василюк Т. Г., Іванова К. Ю., Караман О. Л. Лисоконь І. О, Недря К. М., Островська Н. О., Парфанович І. І., Размолодчикова І. В., Трубавіна І. М., Чередниченко О. Ю. ; за ред. І. М. Трубавіної]. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 182 с. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10152/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3_2024.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. Методичні рекомендації до здійснення неформальної освіти в соціальній та гуманітарній сфері / Василюк Т., Караман О., Лазаренко О., Назмієв А., Недря К., Островська Н., Павлик Н., Присяжнюк В., Трубавіна І., Юрків Я. ; за ред. О. Караман, І. Трубавіної. Полтава : ЛНУ імені Тараса Шевченка ; Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 232 с

3. І. Трубавіна, О Чередниченко, К Недря. Освіта в умовах конфліктів: шляхи впровадження в заклади освіти України. *ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ*. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 17 – 18 червня 2022 року. Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва; ТОВ «Друкарня Мадрид». 2022. с. 213-216

УДК 371

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Харків;

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1057-430X>

Пірлік Кирило Анатолійович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка», м Полтава;

Помазановський Артем Олександрович
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка», м Полтава;

Козуб Владислав Юрійович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка», м. Полтава

ЛЮБОВ ДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА

Питання впровадження цінностей УХВЛ в повсякденне життя пов'язуємо з професійним ставленням освітян до дітей. Педагог любить всіх дітей. А любов – одна з цінностей УХВЛ. Але як любити дитину, як себе поводити, чи можна любити всіх дітей? Ці питання особливо актуальні під час війни, коли є тривалий стрес, зміни в поведінці, мотиваційній, когнітивній сферах у дітей та дорослих. Тому виникає питання як себе поводити – ліберально, демократично, авторитарно? Існуючі дослідження розкривають довоєнні думки щодо психічного благополуччя дітей [4], допомоги сім'ям із дітьми під час війни [1], під час гібридної війни [5]. Але питання широкомасштабної агресії, яка вплинула на все населення країни, з цієї точки зору майже не досліджено. На ці питання відповідає певною мірою теорія педагогіки, гуманітарна діяльність.

З точки зору педагогіки треба бути гуманним до дитини, поєднувати повагу до дитини з вимогливістю до неї. Вимоги можна ставити лише до тих, кого поважаєш. З іншого боку, є гуманізм. В умовах війни це не зниження

вимог, а переключення уваги педагогів до базових потреб дитини, її психологічного стану, турбота про її фізичне, психічне, соціальне здоров'я, її соціалізацію і реалізацію прав, які обмежені під час війни. Це означає, що у педагогів з'являються нові функції – безпекова, інформаційна, соціальної допомоги, наповнюється новим змістом реабілітаційна і профілактичні функції в роботі з дітьми [2; 3].

З точки зору гуманітарної діяльності, першочерговими в роботі є права дитини і базові потреби – їжа, безпека, житло. Діти, які втратили це, були в районі бойових дій, мають різні втрати, а це не лише смерть, а й втрата середовища, звичних умов життя, переміщення, – вони мають вплив стресу на всі сфери психіки, здоров'я. І завдання вчителя в цьому випадку – правильно себе поводити з дітьми і керувати іншими дітьми для відновлення травмованих, а не для постійного роз'ятрювання ран. Це стосується розпитувань дорослих і дітей про пережите, випитування подробиць, недоречні жарти тощо. Потрібна тактовність, переключення уваги дитини на щасливе дитинство, етична поведінка вчителя, організація спілкування дитячого колективу на колективну творчу діяльність, спільні розваги конкурси тощо. Вчитель – той, хто щоденно спілкується з дитиною, він повинен звертати увагу як на задоволення її базових потреб, так і на реалізацію її прав в сім'ї, середовищі. При цьому задоволення прав дитини повинно враховувати принципи гуманітарної діяльності – неупередженість, гуманність, нейтральність, незалежність. Все повинно бути в інтересах дитини. І ніщо не має цьому перешкоджати. Особисті ставлення, стереотипи, життєвий досвід вчителя – зараз це не працює так, як раніше. І турбота про дитину не повинна від цього залежати. Тому гаряче харчування допоможе краще, аніж розпитування, бо від нього залежить розумова діяльність дитини, її мотивація щось вчити, когнітивні процеси, здоров'я та настрої дитини. Тому найкращою психосоціальною підтримкою під час війни є забезпечення дитячого звичного життя, режиму дня як до війни, посилене харчування, оскільки стрес виснажує організм і приводить до хвороб через певний час. І більша увага до емоційного життя дитини, її внутрішніх

переживань, соціалізації, оскільки це зберігає сьогодні рівновагу життя і здоров'я. Тому освіта має бути безперервною, вона важлива сьогодні з точки зору допомоги дитині в соціалізації під час війни, збереженні життя і здоров'я, а не результативності в навчанні. Коли дитина здорова, мотивована, врівноважена і спокійна, вона сама захоче навчатися.

Таким чином, говорячи про любов до дітей під час війни, ми говоримо про розуміння її стану, потреб, допомогу в реалізації прав, тактовність, педагогічну етику, переключення дитини на щасливе дитинство і звичні умови життя максимально, до яких належить і освіта, уроки, канікули тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. К. : Агентство "Україна". 2015. 424 с.
2. І. М Трубавіна, К.Є Каліна Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка №6 (354), 2022. DOI: 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-153-160
3. I Trubavina, O Cherednychenko, N Oliinyk, K Nedria JUSTIFICATION OF THE EDUCATORS'NEW PROFESSIONAL FUNCTIONS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW Educational Challenges, Vol. 27, Issue 2. 2022 <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1e7205a3-2341-49f1-81d4-317cce13d701/content>
4. G. Meschko, O. Meschko, I. Trubavina Study of the Emotional Well-Being of Students in the Process of Education in the Modern School. Journal of Intellectual Disability Diagnosis and Treatment. 2021. Vol. 9 № 4. P. 381-389. URL: <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/index>
5. Trubavina I., Karaman O., Kamenova D., Stepanenko V. and Yurkiv Ya. A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine. SHS Web Conf. Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021). Learning Methodology. Volume 104, 2021. (Web of science). DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403010>. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/15/shsconf_ichtml2021_03010/shsconf_ichtml2021_03010.html.

УДК 371

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка;

Острецов Віктор Васильович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка»;

Редько Сергій Олегович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка»;

Лисенко Михайло Миколайович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка»

ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА В ПСИХОСОЦІАЛЬНІЙ ПІДТРИМЦІ ЯК ШЛЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ УХВЛ

Цінність любові зазвичай розглядається в контексті родини, батьків і дітей, молоді, членів подружжя. Але маємо ще любов до ближнього, яка є наріжною в системі цінностей християн. У війну це почуття проходить випробовування, і виникають питання як цю любов можна виказати. Одним із шляхів цього є психосоціальна підтримка. Психосоціальна підтримка – це дії, спрямовані на задоволення як психологічних, так і соціальних потреб окремих осіб, сімей та спільнот. Це також дії, спрямовані на полегшення страждань осіб, які перебувають у важкій життєвій ситуації, та відновлення їхнього психосоціального благополуччя [1]. Тому будемо говорити про різні варіанти виявлення любові як психосоціальної підтримки у залежності від складності ситуації людини. Це може бути і перша психологічна допомога, яка надається відразу після стресової події [2].

Перша психологічна допомога (далі ППД) – набір навичок та знань, які можна використовувати для допомоги людям, що перебувають у стані дистресу. Це спосіб допомогти людям відчути спокій, здатність упоратися у складній ситуації та прийняти обґрунтовані рішення. ППД передбачає турботу

про людей, які переживають дистрес, звернення уваги на їхні реакції, вміння слухати та, за необхідності, надати практичну допомогу у вирішенні проблем. Найчастіше ППД застосовується під час чи одразу після кризових подій, в тому числі особистих – втрати близької людини, хвороби, тощо [1]. Саме ППД вимагає чуйності, емпатії, терпіння, любові до всіх людей. Її може надавати не професіонал, але людина, яка обізнана з вміннями виявлення турботи і емпатії людям в такій ситуації. В наші країні ППД вчить Червоний Хрест та інші гуманітарні організації, ППД є у МНС у рятувальників, які виїжджають на місце обстрілів та руйнувань, вони також проходили таке навчання, волонтерів, поліціантів, лікарів тощо. Потрібна ППД і освітянам, батькам дітей, оскільки в умовах війни у них з'являються нові обов'язки і функції [3]. Зазначимо, що ППД – перший етап психологічної допомоги людям в кризовій ситуації, часто безпосередньо на місці події і вона не потребує спеціальної психологічної освіти, але вимагає знань, що робити в такій ситуації, щоб підтримати людину. Тому цей напрямок психосоціальної підтримки повинен стати складовою підвищення кваліфікації освітян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка. URL: <https://redcross.org.ua/mhps/>
2. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. К. : Агентство «Україна». 2015. 424 с.
3. I Trubavina, O Cherednychenko, N Oliinyk, K Nedria JUSTIFICATION OF THE EDUCATORS'NEW PROFESSIONAL FUNCTIONS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW Educational Challenges, Vol. 27, Issue 2 2022 <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1e7205a3-2341-49f1-81d4-317cce13d701/content>

УДК 37.018

Хамига Галина Степанівна,
заступник директора з навчально-виховної роботи в Куропатницькому ліцеї Бережанської міської ради Тернопільської області

ПРИНЦИП УХВЛ – ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

(З ДОСВІДУ РОБОТИ КУРОПАТНИЦЬКОГО ЛІЦЕЮ)

Українська Хартія Вільної Людини – це програмний документ, над створенням якого працювала Ініціативна група «Першого грудня». Документ своїм змістом формулює важливі життєві орієнтири для українського суспільства. В УХВЛ можна знайти відповіді на головні виклики, які постійно постають перед громадянами країни. Українська Хартія вільної людини спрямована на об'єднання всіх тих, хто прагне гідного та достойного життя в Україні. Варто зауважити, що УХВЛ це своєрідне звернення еліти української держави, яке стало наріжним каменем для громадянського суспільства у ХІХ столітті. Вперше пункти Хартії були оприлюднені до 21-ї річниці референдуму щодо незалежності України, а саме 8 грудня 2012 року за 2 роки до тих буремних та трагічних подій у нашій державі, що тривають і досі. Читаючи та аналізуючи пункти УХВЛ чомусь згадуються слова твору Великого Кобзаря «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє».

В УХВЛ можна виділити три основні тези, які є наріжним каменем кожного українця:

- ми самі несемо відповідальність за себе і не можемо нікому її передати;
- мораль і духовні цінності потрібні сьогодні, і їх не можна відкладати на завтра;
- ми будуємо світ згідно з нашою уявою, а тому від її масштабу, глибини і творчого хисту залежить наше майбутнє [1].

Саме ці три принципи активно прослідковуються у роботі педагогів та класних керівників Куропатницького ліцею Бережанської міської ради.

Виховні заходи, що проводяться у закладі завжди спрямовані на те, щоб діти відчували себе вільною людиною та громадянином своєї країни, а це перший пункт Хартії. Бути не просто людиною, а вільною людиною, яка несе відповідальність не тільки за себе, але і за тих, хто знаходиться навколо. Дуже актуальним пунктом на сьогодні є «Бути українцем!» Події, які відбуваються

сьогодні у нашій державі спонукають нас розставляти пріоритети між – «наші» та «чужі», де головним аргументом є мова та ідентифікація себе як громадянина країни. Кожного року у нашому навчальному закладі відбувається захід «Посвята в козачата». Всі ми знаємо хто такі козаки, і які завдання ставили перед собою ці вільні люди. Заходи до Дня Миру, дня Захисту дітей, підтримування національних та культурних традицій – це ті принципи, які допомагають надалі будувати та зміцнювати почуття патріотизму.

Виховання духу вільної та патріотичної людини – це основні завдання роботи класних керівників від початкової до старшої школи. Адже саме вони разом із батьками дітей створюють умови для розвитку розумних, щирих, щасливих дітей, які в майбутньому мають чітку сформовану громадянську позицію.

Також варто згадати такий предмет як християнська етика, головним завданням якого є формування моральних чеснот та цінностей у дітей, які тільки переступили поріг нашого навчального закладу так і тих, хто вже перейшов у середню школу. Саме свідому, вільну та відповідальну особистість готує на своїх уроках вчитель християнської етики Куропатницького ліцею. Людину, яка готова жити та творити у демократичному суспільстві. Для досягнення цілі учитель на своїх уроках використовує традиційні бесіди, лекції, роботу із різноманітною літературою. Великий вплив на дітей на уроках християнської етики має краєзнавча та екскурсійно-пошукова робота.

Краєзнавча робота – це ще один крок до формування та збагачення патріотичних почуттів і громадянської позиції. Учні нашої школи під керівництвом наставників активно беруть участь у роботі Малої Академії Наук. «Хто не знає свого минулого, не вартий свого майбутнього», – чули ми часто від своїх рідних та учителів. І тут дуже важко знайти аргументи, щоб заперечити цю істину. Адже людина, яка не знає свого минулого, історії свого краю та сім'ї, як те перекотиполе, куди вітер подує, туди та воно попрямує. Учителі ліцею намагаються повернути дітей у минуле свого краю.

Учень 11 класу Походжай Олег брав участь у МАН з темою «Депортація в житті українців (1944-1946 рр.)». Ця тема є актуальною, оскільки дуже багато українців в ці роки було депортовано в різні куточки України. Найбільше їх осіло в селі Куропатники Тернопільської області. Всі ми знаємо, що історія має властивість повторюватись. В результаті російсько-української війни Куропатники знову прийняли багато людей, які втікали від жорстокого ката...

Гевчук Святослав досліджував у своїй роботі перспективи зеленого туризму для населеного пункту, що сьогодні є дуже актуальною темою, яка допомагає краще пізнати історичні та географічні аспекти історії.

Найбільше та найкраще розуміння людини та громадянина, патріотизму відбувається на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. На цих предметах вчителі нашого ліцею використовують різноманітні інтерактивні вправи («Наш суспільний дім», «Кола соціальних зав'язків» та інші), які допомагають краще зрозуміти та втілювати в життя принципи Української Хартії Вільної Людини. «Бути господарем», «Бути лідером», «Бути відкритим суспільству», «Бути успішною державою»[2] – це саме ті принципи, на яких організовується навчально-виховний процес у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія історії України. URL: http://history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny.

2. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny>.

Хома Світозара Олегівна,
завідувачка центру виховної роботи,
захисту прав дитини та громадянської
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

СТІЙКІСТЬ ТА ЄДНІСТЬ У ЧАС ВІЙНИ. РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ. ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті окреслено питання, пов'язані із складністю сучасних соціальних та освітніх проблем, важливості стійкості та єдності суспільства в умовах сучасних викликів, важливості проєктної діяльності у закладі освіти.

Ключові слова: виховання, формування цінностей, виховне середовище, патріотизм, ціннісна забезпеченість, духовно досконала особистість.

Запорукою перемоги України у війні є стійкість і консолідованість українського суспільства, його готовність протистояти новим викликам, долати труднощі, зберігати довіру до влади і почуття солідарності зі своїми співгромадянами.

За даними соціологічних досліджень, українці мають високий рівень резистентності до викликів війни, готовності вести її до перемоги і не йти на поступки ворогу, які загрожували б суверенітету і самому існуванню Української держави. Серед основних ознак патріотизму громадяни особливо відзначають проактивну громадянську позицію, виявлену у волонтерській діяльності, і готовність захищати свою країну в лавах ЗСУ. В емоційному ставленні до своєї Батьківщини преважають позитивні та мотивуючі почуття.

Важливими чинниками консолідації суспільства є українська культура, символи та атрибути державності, державна незалежність України і українське громадянство як духовні та суспільно-політичні цінності. Абсолютне переважання загальнонаціональної громадянської ідентичності над місцевою та регіональною, свідчить про те, що процес формування української політичної нації у цілому завершено. Зростає значення української мови як об'єднавчого чинника: його визнає рідна мова і мова повсякденного спілкування абсолютної більшості населення, вона є другою за значенням ознакою патріотизму і предметом гордості для абсолютної більшості громадян, незалежно від регіону.

Згуртованість суспільства залишається доволі високою, про що свідчить значна соціальна близькість, яку відчують українці до мешканців практично всіх регіонів країни. Певний виняток становлять окуповані Росією ще у 2014 р. українські території Криму та Донбасу, особливо останні, які асоціюються

передусім із сепаратизмом, антидержавним заколотом і початком гібридної війни, в якій активну участь на боці ворога брало місцеве населення.

Попри катастрофічні прогнози деяких експертів та медійних діячів, більшість українців зберігає впевненість у кращому майбутньому для себе та своєї країни, де збираються жити й надалі. Водночас спостерігається зниження довіри до центральних органів влади. Якщо така тенденція збережеться, то вона може негативно вплинути на бачення громадянами перспектив розвитку країни.

Практично всі зазначені позитивні зміни виникли після початку повномасштабної війни, яка поставила український народ перед перспективою загибелі як окремої культурної та політичної одиниці. Збереження і перетворення на сталі тенденції таких змін залежить від багатьох чинників, передусім становища на фронті, захищеності населення в тилу від ударів з повітря, ситуації в енергетиці в осінньо-зимовий період, рівня матеріального забезпечення населення, фінансово-економічного стану країни, стабільності іноземної допомоги.

Також важливу роль відіграє бачення перспектив повоєнного розвитку. У суспільній думці є запит не просто на відновлення, а на радикальне оновлення країни, яке має охопити всі сфери її життєдіяльності – економіку, політику, право, культуру, соціальні відносини. Громадяни України хотіли б бачити її вільною та демократичною, з високим рівнем громадянських свобод, ефективною системою управління, розвинутою економікою, потужним військово-промисловим комплексом, сучасною армією – гарантом безпеки в майбутньому. Позитивне бачення майбутнього охоплює також гарантування основних конституційних прав, пов'язаних із соціальним характером держави, подолання корупції і забезпечення соціальної справедливості. Впевненість громадян у тому, що держава виправдає їхні сподівання, сприятиме зростанню стійкості та згуртованості суспільства.

Основні тенденції

Важливою ознакою стійкості суспільства під час війни є дієвий патріотизм – проактивна громадянська позиція. За даними опитування

соціологічної групи «Рейтинг», серед ознак патріотизму найбільш часто згадувалися волонтерство (46 %), використання української мови (45 %), служба на фронті (33 %), перебування в Україні під час війни (33 %), робота, ведення бізнесу в Україні під час війни (31 %), інтерес до історії України (27 %) [1]. За даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у травні 2023 р., порівняно з груднем 2015 р. зросла частка тих, хто готовий захищати країну зі зброєю в руках (з 17 % до 29 %) або брати участь у волонтерському русі (з 32 % до 42 %). Водночас майже вдвічі зменшилося число тих, хто заявив про неготовність захищати країну (з 31 % до 16 %) [2].

Стійкість суспільства безпосередньо пов'язана з його резистентністю, неготовністю йти на поступки агресору навіть в обмін на мир. За даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, абсолютна більшість українців вважає неприйнятним виконання вимог Росії в обмін на припинення агресії, а саме: визнання окупованих територій частиною Російської Федерації (90 %), скорочення чисельності ЗСУ в мирний час (80 %), надання російській мові статусу офіційної / державної (75 %), відмову від вступу України до НАТО (73,8 %), відмову від політики декомунізації (69 %). У кожному регіоні ті, хто вважають російські умови припинення війни неприйнятними, становлять більшість. Хоча на Сході та Півдні досить значний відсоток опитаних готовий до поступок Росії заради миру, за винятком територіальних, які вважає неприйнятними абсолютна більшість респондентів у всіх регіонах .

За даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у всіх регіонах країни більшість або відносна більшість громадян готова погодитися з продовженням війни, якщо це потрібно для перемоги (від 49 % – на Півдні до 59 % – у Центрі). 77 % опитаних вважають, що Україна зможе вистояти навіть у разі тривалої війни з Росією. Не поділяють такої думки лише 11 % респондентів. Громадяни, які вірять у перемогу України, складають більшість у всіх регіонах (від 64 % –

на Півдні до 84 % – у Центрі). Водночас ті, хто вважають за необхідне продовжувати війну, не зважаючи ні на що, навіть у разі стрімкого погіршення економічної ситуації або зростання кількості жертв серед військових та цивільних, становлять лише відносну більшість опитаних (47 % і 35 % відповідно). Проте і за таких обставин погодилися б на переговори з Росією лише 12 % у першому випадку і 18 % – у другому .

З поміж засадничих цінностей – єдиної й унікальної для кожної країни – для України ключовою є свобода, яку відносять до цінностей змін. Визначальна цінність ґрунтується на історії народу, географії країни, традиціях, демографічних чинниках. Вона формується століттями й тисячоліттями, передається з покоління в покоління, розвивається і водночас не зазнає радикальних змін, дає змогу країні пережити кризи.

З огляду на брак справжньої волі саме свобода, як унікальний маркер українства, посідає чільне місце в структурі ідентичності України. Свобода – це наполегливе прагнення здобути найвищу цінність, яку українці виборювали найвищою ціною – людських життів, і якої їх постійно позбавляли упродовж історії.

Природне невід’ємне прагнення історично самодостатньої гідної європейської нації бути вільною й незалежною і боротьба проти насильства і гноблення у будь-якій формі й будь-де у світі перетворила свободу із засадничою цінністю українського народу в його національну місію.

У Бісмарка є фраза: «Успіх у війні вирішують два фактори: рушниця нового зразка і шкільний учитель».

Так от, саме брак патріотичного виховання, відчуття держави як Батьківщини, структури, яка захищає, стала на Сході України ключовою проблемою. Євроінтеграція – це добре, але питання внутрішньої української інтеграції було повністю занедбане. В Україні дуже багато історичних явищ, які могли б такій інтеграції сприяти, але цього не відбувається»

Нинішня нав’язана росією війна загострила питання, які давно висіли в повітрі, а то й озвучувалися в українській спільноті. На жаль, вони надто довго

залишалися без рішучих і переконливих відповідей. Форсмажорна дійсність змусила давати відповіді у режимі реального часу .

Російсько-українська війна, реальна загроза зникнення України з політичної карти світу та стрімкі політичні події найближчих місяців радикально розвернули ситуацію – спонукали владу й український народ згуртуватися, мобілізуватись, здивувати самих себе і світ, усвідомити свою ідентичність, національну унікальність і самодостатність, історичну окремішність, законне і невід’ємне право бути господарем на власній землі; змусили задіяти найцінніше – людський потенціал, наявні оборонні та інформаційні ресурси й здобувати авторитет на світовій арені, апелюючи до глобальної спільноти.

Національно-патріотичне виховання здійснювати потрібно з використанням сучасних адекватних виховним завданням організаційних форм, методів, прийоми і засобів.

Систему методів навчання й виховання необхідно розглядати з позиції їх обоюдної єдності, здатності забезпечувати засвоєння предметних знань, формування умінь і навичок і одночасно актуалізувати ментальні структури особистості. Для кожного здобувача освіти система методів має трансформуватися в систему самонавчання, розвитку самостійності, здатності здобувати, переробляти, аналізувати факти, усистемнювати їх і застосовувати для вирішення життєвих, а в перспективі і глобальних проблем. Система методів виховання має перетворитися для кожного учня в систему моральної свідомості, поведінкових форм і норм, здатність морально мислити, аналізувати, узагальнювати, приймати рішення. Інтенсивнішого перегляду та модернізації (а надто за сьогоденних умов) потребують зміст, форми, методи, педагогічні й освітні технології, адже на практиці має місце пришвидшене опанування всіма суб’єктами освітнього процесу інформаційно-комунікаційних технологій, платформ і ресурсів забезпечення дистанційного здобування знань, що має бути уконтекстнене у формування освітньої культури, інтелектуальне життя, розвиток патріотично-емних сенсів здобувачів освіти.

Нині проблема національно-патріотичного виховання загострюється з огляду на ряд як попередніх, так і новонабутих причин. Його успішному здійсненню перешкоджають російсько-українська війна й окремі негативні тенденції в суспільстві, що проявляються у поведінці людей. Це складність одночасного вирішення Україною комплексу завдань минулого, сьогодення і прийдешнього на тлі російської навали; синдром історичного очікування як спосіб виживання; невизначеність стратегії розвитку суспільства; незадовільний стан демократії, дотримання прав людини та верховенства права; негативний патерналізм; ментальне виснаження; домінування цінностей, пов'язаних із базовими потребами; пріоритет матеріальних мотивів; нормування низького рівня життя; низький горизонт планування; емігрантські настрої; зниження освітнього цензу нації; пасивність, перманентна розчарованість громадянського суспільства; недостатня його консолідованість; взаємна недовіра між народом і владою; суспільна апатія; нездатність розраховувати на власні сили; тривале виховання на іншій культурі й чужих цінностях; пристосуванство; недостатнє залучення юнацтва до лідерства в організації колективних справ тощо. Війна вже за кілька місяців разюче змінила світогляд більшості українців, однак проблема національно-патріотичного виховання не стала менш актуальною.

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінили парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу і увесь світ, до відважних волонтерів і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям дорослі ролі. Війна актуалізувала такі апріорні, призабуті й «відкладені» цінності як волелюбність і гідність; екзистенційне право тисячолітньої нації в центрі Європи на гідне

життя і власний вибір; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні; бойове побратимство; відповідальність за власні рішення, дії і вчинки, громадянська активність, добродійність, волонтерська діяльність; жертвність; культивування ставлення до захисника як до Героя; ідейна зрілість; здатність протистояти чужим впливам та ворожій ідеології.

Сьогоднішній виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством.

Метою національно-патріотичного виховання є самоусвідомлення й національна самоідентифікація українців як гідної самодостатньої європейської нації; утвердження любові до Батьківщини, української мови, культури, історії, традицій; збагачення, засвоєння учнівством і між покоління трансмісія національних, патріотичних і абсолютних цінностей; становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано захищати й розбудовувати її як унітарну суверенну незалежну демократичну правову соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку; знати свої конституційні права й обов'язки, цивілізовано обстоювати їх; сприяти єднанню українського народу, громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Завдання національно-патріотичного виховання – формування в учнівства поваги до Конституції і законів України; патріотизму, любові до українського народу, його історії, культурних та історичних надбань; плекання громадянських почуттів і самоусвідомлення себе українцями; формування відповідальності й соціальної активності; здатності аналізувати внутрішньо- і зовнішньополітичне становище України, адекватно оцінювати події у державі і в світі, визначати власну роль і місце в них; стимулювати прагнення опанувати військові знання, досягати відповідного рівня фізичної підготовки;

становлення здатності самовдосконалюватися і самонавчатися упродовж життя; упрестиження військової служби, стимулювання військової профорієнтації юні; розвиток мотивації служити у Збройних Силах України, в інших збройних формуваннях, щоб захищати Українську державу від посягань ззовні.

Національно-патріотичне виховання передбачає самоусвідомлення й самоідентифікацію українців; становлення пропозитивного світосприймання; світогляду, що ґрунтується на високих ідеалах служіння українському народові, формування патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, готовності стати на захист материзни, здійснити героїчний подвиг задля збереження людського життя й процвітання Української держави; розвиток потреби у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил в історичному минулому і в реальному часі; прагнення опанувати спеціальні військові та військово-технічні знання й готовність служити у Збройних Силах.

Маркерами сформованості патріотизму є любов до Батьківщини, вірність і служіння їй, турбота про забезпечення територіальної цілісності й суверенітету України, піклування про її неперервний висхідний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських, особистісних інтересів у щоденному житті. У разі загрози національній безпеці патріотизм проявляється в готовності служити Україні, стати на її захист; у визнанні вищості суспільних і державних інтересів над особистими.

Для дітей нового еволюційного ступеня розвитку педагог має створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива творча емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей. Учитель має продумати дієві способи мотивації, переконання учнів, дібрати красномовні неспростовні факти, приклади, аргументи, забезпечити школярам можливість

вільно висловлювати свою думку, обстоювати власну позицію щодо обговорюваних питань.

Кардинальна зміна виховної парадигми не може не позначитися й на написанні учнями творчих робіт, які потребують глибоких і серйозних роздумів про життя, його сенс, своє місце в суспільстві, про ставлення до війни, до людей, вчинків, стосунків, фактів, їх оцінки. Власні висловлювання учнів є своєрідним проміжним підсумком і результатом виховної роботи школи.

Сучасний учень, пишучи твір на тему «Люди, з яких я беру приклад», «Людина – найвеличніша з істот», «Хто для мене є взірцем», «Громадянська позиція» або «В житті завжди є місце подвигу» не ламатиме голову, де взяти героя, й не вигадуватиме надуманих подвигів. У нього є вибір із життєпису тисяч реальних, справжніх героїв, найвідоміші з-поміж яких – Герої Небесної Сотні, Кіборги, захисники «Азовсталі», Герої, всі українці, які творять щоденний подвиг.

Як матеріал для підготовки учнів до написання творів і виховних бесід слід залучати періодику, інтернет-ресурси та інші джерела інформації, де можна знайти цікавий оперативний фактаж, оригінальні найсучасніші теми, наприклад: «Україно, ти моя молитва, ти моя розпука вікова... Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права»; «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!» (В. Симоненко); «Я живу на своїй, Богом даній землі»; «Мої життєві плани»; «Світ, у якому мені хотілося б жити»; «Ідеали і прагнення мого покоління»; «На що здатне моє покоління»; «Доля України вирішується на полі бою, в наших душах і серцях».

Стабілізація в умовах війни передбачає орієнтування в інформаційному полі, вибір достовірних перевірених джерел, ретельний добір і перевірку інформації.

Протидія інформаційним загрозам спонукає посилити захист українського медійного простору, системну боротьбу з дезінформацією на державному рівні; необхідно приділити формуванню в учнів адекватного образу України і здатності протистояти фейкам.

Здобувачі освіти мають залишатися емоційно стійкими, зберігати холодну голову, не панікувати, більше уваги приділяти ознайомленню учнів з основними підходами до добору й висвітлення інформації, розвиткові системного критичного мислення, вентильованню емоцій, стабілізації емоційного стану, поповненню інтелектуальних, життєвих, фізичних та емоційних ресурсів шкільної юні.

Система методів виховання упродовж життя має трансформуватися в надійні способи формування особистості з кращими моральними якостями, відповідними формами поведінки, гуманістичним ціннісним світоглядом і системним критичним мисленням, здатної засвоювати цілеспрямовано здобуті знання, аналізувати, синтезувати, узагальнювати циркулюючу вільну інформацію, давати об'єктивну оцінку явищам і подіям, розрізняти факти й думки, правду й неправду, протистояти ворожим ідеологічним впливам, робити моральний вибір, приймати людинодоцільні рішення.

Становлення національно самоідентифікованої патріотичної особистості, здатної протистояти неконструктивним впливам, обстоювати права людини, свободу й незалежність Батьківщини, каналізує система національно-патріотичного виховання, ґрунтована на культуромовному й історичному самовідродженні української нації, кращих здобутках вітчизняної і світової педагогіки, національних традиціях з урахуванням євроінтеграції України, тенденцій глобалізації людства і викликів – нинішніх і майбутніх.

Нам потрібно:

- розвивати самостійність;
- навчитися і навчити дітей брати відповідальність на себе;
- знаходити найкраще рішення, аналізуючи різні ситуації;
- виховувати духовність;
- стабілізувати емоційний стан кожного;
- зберігати психічне здоров'я;
- дбати про безпеку в умовах війни.

На сьогоднішній день застосування методу проєктів – одна із альтернатив класно-урочної системи, що використовується як доповнення до інших видів навчання, дає змогу отримати комплексне знання.

Головна перевага полягає в тому, що дитина з великою зацікавленістю буде виконувати ту діяльність, яку обере самостійно.

Застосування методу проєктів – це загальна потреба нашого часу. Метод проєктів засвідчує повну узгодженість освітнього процесу з життям, з інтересами учнів, він ставить учня у становище дорослої людини.

Основна мета використання методу проєктів у виховному процесі – це створення таких умов для дітей, щоб вони здобували знання, досліджували проблеми, розвивали в собі певні риси характеру та творчо використовували їх для реалізації життєвих планів.

Методика роботи над проєктом включає 4 основних етапи, а саме:

- планування роботи над проєктом;
- аналітичний етап;
- етап узагальнення;
- етап презентації отриманих результатів роботи над проєктом (захист проєкту).

Нам, українцям, треба сил та витримки, а також віри у мирне, щасливе майбутнє у нашій рідній країні. Бажаємо нашим захисникам на фронті завжди відчувати любов і підтримку своїх рідних та близьких. Нехай тепло рідних домівок захищає вас та допомагає бити ворога, а підтримка та любов родини – дарує сили й надію на скоріше повернення додому. Україна обов'язково переможе й у кожній українській родині запанує мир, щастя і любов!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д., Журба К. О., Киричок В. А., Чорна К. І., Назаренко Г. А., Шкільна І. М. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін: навчально-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2011.
2. Бех І. Д. Особистість у саяві духовності: монографія. Київ-Чернівці: Букрек, 2021.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
4. Концепція Нової української школи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р.

5. Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 281-р.

6. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей», розглянута та затверджена Вченими Радами Інституту проблем виховання (протокол № 6 від 02 липня 2018 року) та Інституту модернізації змісту освіти (протокол № 7 від 26 вересня 2018 року). URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

Хоміцька Іванна,
голова ГО «Я зможу», керівник Центру розвитку соціального підприємництва в Тернопільській області;
Хоміцький Тарас,
голова ГО «Безбар'єрний Тернопіль»

ПРОЄКТ «МИСТЕЦТВО БЕЗ БАР'ЄРІВ» ЯК ПРИКЛАД РОЗВИТКУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Війна в Україні наробила багато лиха. Через постійні обстріли велика кількість українців отримує фізичні травми, серед яких не лише військові, а й цивільні. На жаль, людей з інвалідністю стає більше. Ми всі маємо бути готові до цих реалій. І коли у дітей виникають питання, чому у людини відсутня кінцівка, або на тілі помітні сліди від поранень, чи чому деякі діти трохи відрізняються від інших, батьки мають знати, як правильно відповідати дітям, аби вони нормально реагували на видимі недоліки людей, й проявляли толерантність до всіх, не схожих на них.

Зрілість суспільства проявляється через толерантне ставлення до всіх.

Створення груп підтримки та спільнот для людей з інвалідністю може допомогти їм почуватися більш впевнено та сприяти до участі у різних заходах, семінарах, майстер-класах та інших подіях. Важливо проводити роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо прав людей з інвалідністю, а також інформувати про те, як краще сприймати та підтримувати цю категорію людей.

Впровадження інклюзивної політики є повільним процесом і потребує залучення та охоплення більше людей, але це важлива частина впровадження цінностей відкритого українського суспільства. В інклюзивному культурному

просторі не вистачає спеціальних соціальних платформ, у яких можуть взаємодіяти всі члени суспільства, проводиться мало мистецьких подій з урахуванням потреб людей з інвалідністю. З залученням до заходів митців з інвалідністю – ситуація ще гірша. Підтримка митців з інвалідністю, створення інклюзивних мистецьких подій носять ситуативний характер.

Потрібно змінюватись навіть в умовах війни. І наш проєкт «Мистецтво без бар'єрів» – це реальний крок в напрямку до розвитку відкритого суспільства в Україні.

Проєкт реалізували ГО «ПАРТНЕРСТВО» у партнерстві з ГО «Я ЗМОЖУ», Агенція регіонального розвитку в Тернопільській області, ГО «Безбар'єрний Тернопіль», Асоціація осіб з інвалідністю «Добродія в дії» (м. Ковель) за підтримки Українського культурного фонду.

Який формат проєкту «Мистецтво без бар'єрів» і чому саме такий ми вибрали?

Чим більше люди з інвалідністю зможуть реалізувати себе в різних сферах, тим менше суспільство буде сприймати їх через призму жалю і неповносправності, також зменшиться навантаження на їх утримання та соціалізацію. В проєкті ми запропонували мистецтво, як спосіб самореалізації. Наша команда популяризувала народні ремесла, возвеличувала подвиг українських воїнів в боротьбі з російськими загарбниками і привертала увагу громадськості до цієї актуальної і важливої теми.

Ось як виглядав наш алгоритм дій. Розпочали свою роботу із дослідження теми. Провели опитування та визначили проблеми, з якими стикаються люди з інвалідністю найчастіше при організації та відвідуванні культурних заходів.

Наступним кроком стала робота в соціальному «полі» – шукали таланти. На підсумок виявилось, що талантів в нас багато і про них варто розповідати, писати. В результаті команда створила 5 мотиваційних відеороликів про майстрів із інвалідністю, в яких розповіли і показали роль сили духу та віри в себе наших героїв сюжетів. А героями стали: Максим Максимів – художник, ветеран зі Львова, Таня Літус – талановита керамістка з Ужгорода, Володимир

Кравчук – тренер, режисер із Ковеля, Оля Кундис – вишивальниця з Гусятин та Юлія Колотиліна – двічі переселенка, швачка з Чорткова.

Заключним етапом був фестиваль «Файно без рамок». Під час Фестивалю відбулися численні мистецькі вистави, майстер-класи, музичні виступи та інші активності, де всі мали можливість проявити свій талант та продемонструвати творчість. Успіхом у відвідувачів користувалися виставкова «Алея Мистецтв», де були представлені різноманітні роботи майстрів, учасників проєкту «Мистецтво без бар'єрів», Кінозал просто неба, Лекторій та тренінги, локація з майстер-класами, «Смуга випробувань», яка надала можливість кожному, хто бажав відчутися у відповідних умовах й протестувати рівень інклюзії для людей, які користуються допоміжними засобами, такими як колісне крісло, біла тростина та ін. Також відбувся турнір з параолімпійського виду спорту «Боча» та катання на спеціально обладнаному, з можливістю заїзду на кріслі колісному, мотоциклі. Хочемо відзначити, що цю атракцію привіз з Гусятин активіст Іван Космина.

Усі, хто виявив бажання відвідати фестиваль: організатори, учасники, тренери, експерти чи звичайні гості, мали рівні умови доступу до будь-яких локацій. Захід викликав багато позитивних відгуків в усіх присутніх, адже дійство вийшло насправді дуже цікавим та масштабним і було би добре, якби даний досвід використовувався в майбутньому.

Окремої уваги заслуговує обговорення на круглому столі на тему «Мистецтво без бар'єрів: створюємо інклюзивне середовище» з залученням представників органів місцевого самоврядування, освіти, спорту, громадськості, де обговорили важливість включення всіх членів суспільства в усі аспекти життя.

Варто усвідомити той факт, що люди з інвалідністю – це частина великого українського суспільства. Серед них є чимало сміливих волонтерів, талановитих митців, діяльних громадських активістів. І зараз особливо важливо надати для них можливості та інструменти, щоб активно брати участь у суспільному житті, працювати і вільно пересуватися містами. Також важливо

забезпечити можливість повернутися до повноцінного життя ветеранам, які зараз захищають Україну.

Наш підсумований досвід викладений в *«ПОРАДНИКУ з організації та проведення інклюзивних заходів та подій»*. Книга носить рекомендаційний характер і може бути корисною для всіх, хто прагне створювати події, доступні для кожного. У виданні містяться практичні вказівки щодо організації заходів, які враховують потреби різних груп населення, рівнозначно як і для людей з інвалідністю. Книгу ми презентували в громадах області та сподіваємось що завдяки зібраним нами матеріалам, інклюзивних заходів стане більше

Дбаючи спільно про ефективні зміни сьогодні, ми створюємо майбутнє, в якому люди з інвалідністю зможуть повністю дбати про своє життя самостійно та рівноправно, включатись в розвиток майбутнього нашої країни.

УДК 376.4

Хричикова Вікторія Євгенівна,
здобувачка освіти 4 курсу
бакалаврського рівня
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «ДДПУ», м. Дніпро;
Єфімов Дмитро Володимирович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики
викладання Горлівського інституту
іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ», м. Дніпро

ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні в Україні розробляється нова освітня політика, що передбачає залучення кожної дитини до освітнього простору, тим самим забезпечуючи реалізацію її права на освіту. Сучасна школа повинна виховувати та навчати дітей з різних етнічних груп і культур, які розмовляють різними мовами та мають різні можливості і інтереси. Тому важливо, щоб школа враховувала ці відмінності й уникала одностайного підходу до всіх учнів.

Інклюзивна освіта – це поняття, яке вперше з'явилося в Саламанській декларації, що стосувалася принципів, політики та практичної реалізації освіти

для людей з особливими потребами. Ця декларація була прийнята на Всесвітній конференції з питань освіти для осіб з особливими потребами у червні 1994 року і стала першим міжнародним документом, у якому йшлося про необхідність проведення освітніх реформ у напрямку інклюзивної освіти [2].

Українська дослідниця А. Колупаєва описує інклюзивну освіту як складний і багатогранний процес розвитку загальної освіти, який забезпечує її доступність для людей із різними рівнями психофізичного розвитку, потребуючи при цьому наукових, методичних та адміністративних ресурсів [3].

І. Кузава у своїх дослідженнях зазначає, що інклюзивна освіта забезпечує рівні права на отримання освітніх послуг для дітей із різним рівнем психофізичного розвитку за місцем проживання у загальноосвітніх закладах. Це передбачає створення сприятливих соціально-педагогічних умов для їх розвитку. Інклюзивна освіта не замінює спеціальну, але значно розширює її можливості [4].

Інклюзивна освіта є важливою складовою сучасної системи освіти, спрямованою на забезпечення рівного доступу до навчання для всіх дітей, незалежно від їх індивідуальних особливостей, можливостей та потреб.

В Україні інклюзивна освіта спирається на принципи доступності для всіх, проте існує безліч факторів, які ускладнюють інтеграцію дітей з психофізичними порушеннями в загальноосвітні навчальні заклади. Крім того, воєнний стан в країні став ще одним викликом для забезпечення освітніх послуг для дітей з інвалідністю.

Соціальна адаптація дітей є однією з ключових цілей дошкільної та шкільної освіти. Вторинна соціалізація повинна відбуватися через взаємодію з широким колом людей. Діти з особливими освітніми потребами, які отримують освіту в закритих закладах, часто стикаються з соціальною ізоляцією та дезадаптацією, що ускладнює їх підготовку до самостійного життя. Багато з цих дітей були змушені переміщатися всередині України або виїхати за кордон, що додатково створює проблеми з реабілітацією, а також виклики адаптаційного та психологічного характеру.

Діти з особливими освітніми потребами часто стикаються з психологічними труднощами через несприйняття з боку суспільства, що може негативно впливати на їхню успішність. Відсутність комплексної просвітницької роботи призводить до стереотипів та упереджень, що ускладнює інклюзію.

Н. П. Таранавська підкреслює, що найбільшою перешкодою для впровадження ефективної системи інклюзивної освіти в Україні є негативне ставлення суспільства до дітей з особливими потребами. Люди часто сприймають таких дітей критичніше, ніж це є насправді. В умовах сучасної освіти діти з інвалідністю стикаються з жорстокістю, оскільки суспільство акцентує увагу на їх «захворюваннях», а не на їхніх особливих потребах. Сьогодні важливо формувати такі стосунки та ставлення в суспільстві, які б дозволяли людям з особливими потребами почуватися комфортно. Для цього потрібно розвивати культуру прийняття та соціальної інклюзії [1].

Навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку разом з їхніми однолітками в звичайних школах є ефективним підходом для отримання освіти та загального розвитку для особливих учнів. Дистанційні та змішані форми навчання, з одного боку, роблять освітні послуги більш доступними, але з іншого боку, зменшення кількості педагогів через нестачу фінансування ускладнює підтримку та соціалізацію цих дітей.

Шкільна освіта стикається з проблемами у впровадженні різноманітних методик через відсутність практичних інструментів та належного фінансування для їх реалізації. Сьогодні навчальні заклади лише починають адаптуватися під дітей з особливими освітніми потребами, проте виниклі виклики ускладнюють цей процес. Нерозвиненість та неготовність створення умов для таких дітей затримує реалізацію концепції інклюзивної освіти в навчальних закладах.

Ще однією проблемою на шляху до створення інклюзивної освіти є недостатня практична готовність вчителів до роботи з дітьми, яким потрібен особливий освітній підхід.

Таким чином, запровадження інклюзивної освіти та підготовка фахівців для роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, є дуже важливими завданнями. Інклюзивна освіта дозволяє суспільству по-іншому сприймати людей і забезпечити рівні можливості для отримання якісної освіти для всіх, без винятків. Питання інклюзивної освіти є актуальним і водночас складним, однак потрібно подолати наявні виклики за для розвитку та майбутнього країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аргіропулос Д., Тарнавська Н. Інклюзивна педагогіка: Навчальний посібник для науково-педагогічних працівників, студентів закладів вищої освіти. Житомир: О. О. Євенок, 2020. 248 с.
2. Васильєва Г. І., Любарєць В. В. Термінологічний словник – інклюзія. Київ : Міленіум, 2018. 42 с.
3. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Київ: Науковий світ, 2011. 192 с.
4. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія та методика. Монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. 292 с.

УДК 323.1

Червяков Олександр Іванович,
кандидат юридичних наук,
Начальник Інституту СБУ НЮУ
імені Ярослава Мудрого, м. Харків;
Чередниченко Олександр Юрійович,
кандидат економічних наук, доцент,
професор Спеціальної кафедри №1
Інституту СБУ НЮУ
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ НАЦІЇ, ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Національна безпека належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя країни, без чого неможливе існування суспільства і держави взагалі. Ядром національної безпеки є національні інтереси. Закон України «Про національну безпеку України» дає такі визначення цих термінів.

Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.[1]

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну та створення коаліції з авторитарних країн активізувало загострення глобальних і регіональних негативних процесів, військового, соціально-економічного та соціально-політичного характеру, що підсилюють ймовірність виникнення міжнародних і внутрішньодержавних конфліктів, міжнародного тероризму, екологічних, технологічних, біологічних катастроф і пандемій. Саме тому ці події підштовхнули людство до розуміння необхідності комплексної протидії небезпекам, ризикам, викликам як на національному, так і на міждержавному рівнях.

Історично і політично тривалий період більша частина території України перебувала під впливом євро-азійської соціально-культурних традицій. Національна ментальність виявилася розщепленою, не було єдиних геополітичних пріоритетів, національних інтересів, єдиної національної стратегії. Події на міжнародній арені, військова агресія з боку окремих держав, а також докорінні зміни у суспільно-політичному та економічному житті всередині України призвели до переосмислення концептуальних підходів у сфері національної безпеки.

Майже у всіх країнах світу зараз відбувається зміна поглядів на національну безпеку, причому увага сфокусовується, не тільки на терористичній та воєнній небезпеці, а й на соціальній (гуманітарній) її складовій. Каталізатором цього виступили фінансова та міграційна кризи, пандемія вірусу COVID-19, а підсилило ці процеси широкомасштабне вторгнення РФ в Україну та виникнення військових конфліктів в окремих

регіонах світу, насамперед Близького Сходу. Вищенаведене спонукало не тільки керівництво демократичних країн, а й громадян звернути увагу на проблеми, які раніше знаходилися поза увагою більшості суспільства, а саме національної приналежності чи ідентичності конкретним етносам.

Так, наприклад, в багатьох країнах Європейського Союзу широко обговорюються питання необхідності консолідації суспільства на основі захисту власних національних інтересів. Все більше стає популярним вважати себе громадянином конкретної країни, пишатися своїм етнічним походженням. Ігнорування національних держав, їх суверенітету та національних інтересів – це хибний шлях, що призводить до конфліктів.

Україна вступила на цей шлях ще раніше, а під впливом подій, які розпочалися ще в 2013-2014 роках питання превалювання національних інтересів стають все більше актуальними. Саме національна ідея як форма самоорганізації суспільства, дозволяє наповнити універсальні права людини різноманітних етнічних, культурних меншин та економічних спільнот конкретним змістом.

Слід чітко розмежовувати національні інтереси, національну ідею з радикальними націоналістичними проявами. До речі, українське суспільство, український народ не сприймав та не сприймає радикалізм як явище, яке негативно впливає не тільки на політичну, а й на економічну, соціальну складову.

На нашу думку важливим є не тільки національна гідність і патріотизм, який значно посилювався в період агресії РФ, а й конкретні дії з недопущення розбалансованості державних інституцій, політична воля керівництва держави на проведення реальних, ефективних реформ всіх ланок державного устрою, придержування принципу переваги суспільних цінностей та потреб над власними.

Національні інтереси України на сучасному етапі повинні забезпечуватися шляхом проведення виваженої державної, а точніше національної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку

доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

На стан стабільності держави, яка знаходиться в важких умовах існування, на шляху трансформації до дійсно демократичного стану, впливає не тільки економічна чи військова складова, а й традиції щодо дотримання прав людини, її гідності, відданості національним інтересам, готовності цивілізовано домагатися їхнього дотримання. На відміну від північного сусіда саме українці історично шанували свободу, права і гідність людини більше чим матеріальні цінності.

Наведені нагальні пріоритети та завдання передбачають проведення реформ усіх складових життєдіяльності суспільства та держави – політичної, адміністративної, судової, податкової, земельної, місцевого самоврядування, освіти, охорони здоров'я, сектору безпеки. Вони можуть бути реалізовані тільки консолідованими зусиллями державних інститутів та громадянського суспільства, з суворим дотриманням національних інтересів України, відкидаючи зовнішній вплив.

Реалізація вказаних цілей, потребує ефективного централізованого управління на основі системного підходу, а консолідація у масовій свідомості основних національних інтересів є однією з найважливіших передумов існування та стабільного розвитку сучасної держави.

Ключова роль у консолідації дій влади, спрямованих на виконання стратегії, належить Президенту України як Главі держави, Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил та Голові Ради національної безпеки і оборони України. Забезпечення виконання вищевказаного, відповідно до чинного законодавства покладене на Кабінет Міністрів України, який, зокрема, має щорічно затверджувати план заходів, спрямованих на її виконання. А Верховна Рада України надає можливість створення для цього базису-законодавчих актів як національних так і ратифікацію міжнародних правових актів.

Саме забезпечення національних інтересів держави є основою

забезпечення територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та незалежності України .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

УДК: 159.923

Шинкарьова Любов Володимирівна,
аспірантка Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У ХХІ столітті людство стикається з новими викликами, зокрема швидкими змінами, значним інформаційним навантаженням і високим рівнем стресу. Особливо гостро ці проблеми постають в умовах економічної нестабільності та війни, з якими нині стикається Україна. В таких обставинах тиск на психологічний стан особистості значно посилюється, що призводить до необхідності пошуку нових стратегій адаптації у кризових ситуаціях.

Поняття «криза» має грецьке походження й означає «рішення». У психологічному контексті криза – це ситуація або подія, під час якої людина стикається з перешкодами на шляху досягнення своїх життєвих цілей, і при цьому не може їх подолати звичайними методами розв’язання проблем [2]. Кризові події переривають нормальний плин життя і вимагають переоцінки наявних моделей діяльності та мислення.

В умовах невизначеності та нестабільності особливо важливим стає поняття «життєстійкість», яке допомагає особистості адаптуватися до кризових ситуацій та навіть знаходити можливості для розвитку. Життєстійкість, як відзначають дослідники, є психологічним конструктом, що охоплює набір ставлень і стратегій, які допомагають справлятися зі стресом і перетворювати труднощі на можливості для зростання. Основними компонентами життєстійкості є зобов’язання, контроль і виклик. Зобов’язання передбачає

активну життєву позицію, контроль – віру у власну здатність впливати на події, а виклик – сприйняття труднощів як можливостей для розвитку [8].

Також слід враховувати концепт психологічної стійкості в умовах війни. О. Романчук відзначає, що психологічна стійкість – це здатність особистості зберігати психічне здоров'я й цілісність у складних життєвих умовах [4]. Стівен Хобфолл говорить про резильєнтність як про здатність чинити опір стресорам та відновлюватися після їх завершення, використовуючи відповідні копінг-стратегії [7].

Важливими у проживанні кризових подій є провідні опори особистості: сфери цінностей та стосунків, ефективні дії, корисне мислення та регуляція енергії й емоцій [6]. Ці компоненти підсилюють психологічну стійкість особистості в умовах війни.

Цінності є уявленнями про соціальні умови та індивідуальні способи задоволення базових особистісних потреб. Вони сформовані у процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в досвіді індивіда [3, с. 171]. Цінності задають напрям діяльності особистості, допомагають зберігати внутрішню рівновагу при відсутності стабільності зовнішнього світу та знаходити внутрішній баланс, якщо він був втрачений [1, с. 241]. Таким чином, цінності є основою для життєстійкості в кризових умовах.

Ефективні дії та корисне мислення тісно пов'язані між собою. Це здатність критично сприймати ситуацію, оцінюючи перспективи та ризики, а також організувати свою поведінку для досягнення цілей. Важливими адаптивними копінг-стратегіями, у яких особистість проявляє ефективні дії та корисне мислення, є «вирішення проблем», «когнітивне реструктурування», «вираз емоцій» і «соціальний контакт». Водночас неадаптивними є стратегії «уникнення проблем», «самокритика» та «соціальне уникнення». Тому нині важливо розвивати адаптивні копінг-стратегії, щоб ефективно протистояти життєвим випробуванням.

Український вчений Т. Титаренко зазначає, що одними з провідних ресурсів особистості є позитивні стосунки в значущих спільнотах. Особистість

з гарно розвиненими адаптаційними можливостями вмiє аналізувати свої потреби та переконання, налагоджувати конструктивні стосунки з оточенням. За Т. Титаренко, соціальні контакти є важливим фактором адаптації, оскільки соціум дає можливість зберігати баланс між особистими й соціальними інтересами [5].

Ефективна регуляція енергії та емоцій є невід'ємною частиною життєстійкості, оскільки здатність контролювати свій емоційний стан і витратити енергію раціонально дозволяє особистості протистояти стрес-факторам і знаходити ресурси для подолання кризи. Емоційна стабільність та розуміння власних фізичних можливостей допомагають не тільки витримувати труднощі, але й розвиватися долаючи кризові переживання.

Таким чином, психологічна стійкість є однією з ключових характеристик, яка дозволяє особистості адаптуватися до кризових умов. У сучасних реаліях, особливо в умовах війни, важливими є ефективні стратегії управління емоціями та поведінкою, соціальні контакти та життєві цінності, які сприяють стійкості особистості до стресу. Поєднання цих факторів дозволяє не лише долати кризові події, а й розвиватися на їх основі, знаходячи нові можливості. Перспективами подальших досліджень є вивчення адаптаційного потенціалу дружин учасників бойових дій в умовах невизначеності та суспільних криз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гранкіна-Сазонова Н. В. Роль довіри та цінностей у формуванні життєстійкості особистості в кризових умовах / Н. В. Гранкіна-Сазонова. // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 22–23 лютого 2018 року. 2018. С. 240–243.
2. Михайлова Н. О. Психологічна допомога сім'ям у кризовій ситуації / Н. О. Михайлова, С. О. Малікова Н. О. Мусієнко. // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя. 2019. С. 303–305.
3. Музика О. Л. Ціннісна підтримка розвитку особистості в кризових життєвих ситуаціях / О.Л. Музика // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. К., 2016. С. 167-175.
4. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір / О. Романчук // Коло сім'ї. Центр здоров'я та розвитку/. URL: <https://bit.ly/4eIwhWo>
5. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних

наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

6. Формула стійкості // Коло сім'ї. Центр здоров'я та розвитку. URL: <https://resilience.k-s.org.ua/formula-stijkosti/>.

7. Hobfoll S. E., Stevence N. R., Zalta A. K. Expanding the Science of Resilience: Conserving Resources in the aid of adaptation. / S. E. Hobfoll, N. R. Stevence, A. K. Zalta // HHS Public Access. Author Manuscript Psychol.Inq.201;26(2) – 2015. – pp.174-180.

8. Maddi, S. R. (2013). Hardiness: Turning Stressful Circumstances into Resilient Growth. Springer. SpringerLink (SpringerLink).

УДК 37.018

Шмайдей Оксана Василівна,
директор комунальної установи
Тернопільської обласної ради
«Тернопільський обласний пластовий
вишкільний центр», м. Тернопіль

РОЛЬ ПРОГРАМИ ПЛАСТОВОГО РУХУ У ФОРМУВАННІ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Пластовий рух, заснований на принципах скаутського виховання, має значний вплив на формування цінностей молоді в сучасному суспільстві. Основна мета Пласту – всебічне виховання особистості, спрямоване на розвиток відповідальності, лідерства, соціальної активності, виховання патріотизму та національної ідентичності. Пласт активно сприяє формуванню національної самосвідомості молоді через глибоке ознайомлення з історією, культурою та традиціями України. Учасники Пласту часто беруть участь у заходах, пов'язаних із національною пам'яттю та громадянською активністю.

Пласт – організація, яка діє сьогодні майже у 30 країнах світу. Але в кожному кутку світу Пластова Обіцянка і цінності єдині. Тож всі пластуни, незалежно від місця проживання, залишаються «вірними Україні» і роблять все для її блага, а сьогодні – для перемоги.

Постійна готовність – це концепція скаутингу. Гасло скаутів в українській версії – «Сильно! Красно! Обережно! Бистро!» Тобто ми до всього маємо бути готові.

Пластуни в умовах війни відіграють надзвичайно важливу роль як активні учасники суспільного життя та захисники рідної землі. Їхня діяльність під час

війни є продовженням виховних традицій Пласту – служіння Україні, самовідданості та активної громадянської позиції. Ось кілька основних аспектів ролі пластунів під час війни:

1. Волонтерська діяльність.

Пластуни є одними з перших, хто організовує та бере участь у волонтерських рухах. Вони допомагають у постачанні більшості ресурсів для військових, організовують збір коштів на потреби армії, забезпечують гуманітарну допомогу цивільному населенню, особливо в зонах бойових дій. Молодь також активно займається збором медикаментів, одягу та продуктів для внутрішньо переміщених осіб. Після повномасштабного наступу росії десятки пластових груп по всьому світі розгорнули волонтерські штаби. Вони надсилали допомогу в Україну та приймали ВПО.

2. Психологічна підтримка та допомога населенню.

Пластуни не тільки забезпечують фізичну допомогу, а й надають психологічну підтримку постраждалим від війни. Організуються дитячі табори, ігрові активності та заходи для сімей, які виникли від конфлікту, для зняття стресу та підтримки морального духу.

3. Інформаційна підтримка та патріотичне виховання.

У часи війни пластуни активно поширюють правдиву інформацію, сприяючи боротьбі з дезінформацією та пропагандою. Через ЗМІ та соціальні мережі вони допомагають підвищити обізнаність суспільства щодо важливих подій, викликів та потреб армії та населення. Пласт також продовжує виховувати нове покоління в дусі патріотизму, готуючи молодь до свідомого служіння країні.

4. Участь у обороні держави.

Багато пластунів, особливо старшого віку, долучилися до лав Збройних сил України та територіальної оборони. Вони активно беруть участь у захисті країни від агресора, користуючись навичками, здобутими під час пластової підготовки: виживання, тактики, першої медичної допомоги та лідерства.

5. Міжнародна підтримка.

Завдяки тому, що Пласт є міжнародною організацією, українські пластуни можуть розраховуватися на підтримку своїх однодумців за кордоном. Це включає як гуманітарну допомогу, так і політичну підтримку з боку міжнародних пластових осередків. Через такі зв'язки пластуни також поширюють інформацію про ситуацію в Україні, залучаючи до підтримки міжнародної спільноти.

Продовжуючи розглядати роль пластунів під час війни, важливо підкреслити їхню активність на різних рівнях суспільного життя. Війна змінила життя кожного українця, і молодіжні організації, зокрема Пласт, адаптувалися до нових умов, ставши ще більш значущими в розвитку життєвих подій.

6. Підготовка до кризових ситуацій.

Одна з ключових рис пластунів – готовність діяти в надзвичайних умовах. Військові конфлікти, обстріли та евакуація залишають перед суспільством нові виклики, і пластуни вже мають базові навички виживання та першої медичної допомоги. Це дає їм змогу не тільки захистити себе, але й допомогти іншим у кризових ситуаціях. Вони вміють швидко мобілізуватися, організувати безпечні маршрути евакуації, підтримувати порядок і надавати першу допомогу постраждалим.

7. Збереження та відновлення інфраструктури.

Крім фізичної та моральної підтримки, пластуни активно сприяють відновленню інфраструктури на звільнених територіях. Вони беруть участь у розчищенні завалів, допомагають у відновленні зруйнованих будинків та шкіл, забезпечують доступ до чистої води та електрики. Молодь, яка виросла на ідеалах Пласту, приймає значення підтримки місцевих громад і не боїться брати на себе відповідальність за відбудову країни.

8. Патріотичні акції та культурний фронт.

Не менш важливою є діяльність пластунів у сфері культури та патріотичного виховання. Пластуни здійснюють дії, присвячені національній символіці та пам'ятним датам, організовують заходи, що сприяють збереженню культурної спадщини та національної ідентичності навіть у час війни. Ці дії

допомагають підтримувати бойовий дух як серед військових, так і серед цивільного населення, укріплюючи єдність.

9. Формування нового покоління лідерів.

Зараз, коли країна потребує нових лідерів, пластуни виховані на принципах чесності, відповідальності й патріотизму, готові брати на себе цю роль. Молодь, яка в умовах війни набула досвіду активної громадської діяльності та захисту країни, стає основою майбутнього державного й суспільного будівництва. Їхня стійкість, лідерські якості та відданість справі дають надію на успішне відновлення України після війни.

Таким чином, Пласт у воєнний час залишається важливою опорою суспільства, мобілізуючи молодь для активної участі у захисті та відбудові країни. Вони не тільки забезпечують нагальні потреби армії й цивільного населення, але й виховують нове покоління громадян, готових взяти на себе відповідальність за майбутнє України.

Пласт у Тернопільській області має особливе значення для регіону, оскільки цей край є одним із центрів українського патріотичного руху та національного відродження. Сьогодні наші осередки є в 15 громадах Тернопільської області, об'єднують більше 1200 членів організації. В 2021 році на сесії Тернопільської обласної ради затверджено «Обласна цільова програма розвитку пластового руху на 2021-2025 роки», що є вагомим підтримкою національно-патріотичного виховання молоді та розвитку пластових осередків у Тернопільській області, які активно функціонують вже багато років і виховують нове покоління молодих лідерів, відданих Україні та її цінностям.

У час війни розвиток дітей у Пласті набуває особливої важливості, ця організація не лише зменшує виховну роботу, а й вчить дітей адаптуватися до складних умов, зберігаючи свій емоційний та психологічний стан. Ось декілька ключових аспектів розвитку дітей у Пласті в цей непростий період:

1. Психологічна стійкість та емоційна підтримка.

Пласт дає дітям можливість пережити важкі часи, зберігаючи нервову рівновагу. Через різноманітні поняття, табори та колективну активність дітей

підтримується необхідна психологічна підтримка. Пластові виховники-волонтери організують ігри, квести та заходи, що сприяють відволіканню дітей від військових переживань, створюючи для них відчуття безпеки.

2. Формування лідерських якостей.

Діти навчаються брати на себе відповідальність, працювати в команді, організувати заходи, продовжують розвивати свої лідерські якості. Учасники Пласту навчаються керувати групами молодших пластунів, що сприяють формуванню в їх організаційних здібностях та відповідальності.

Таким чином, Пласт у Тернопільській області є потужною силою, яка готує молодь не тільки розвиватися особисто, але й робити вагомий внесок у життя свого регіону та країни в цілому, особливо в умовах війни, виховує лідерів, які мають чіткі моральні принципи, здатні організувати громаду, підтримувати соціальні ініціативи та сприяти відновленню України після війни.

3. Практичні навички виживання та безпеки, фізичний розвиток.

В умовах війни навички виживання та надання першої домедичної допомоги стають ще більш актуальним. За програмою розвитку пластового руху підтримуються базові знання з надання першої домедичної допомоги, поведінки в екстремальних ситуаціях, життя в польових умовах. Це не лише користь їхньому фізичному розвитку, але й вміння бути готовими до різних непередбачуваних ситуацій. Пластові осередки Тернопільщини забезпечують можливість для фізичної активності молоді, що сприяє як здоров'ю, так і вихованню витривалості: таборування та походи, мандрівки, спортивні змагання та ігри, активний спосіб життя.

Таким чином, Пласт у Тернопільській області дає дітям та молоді можливість всебічного розвитку навіть в умовах війни, сприяючи їх соціальній адаптації, патріотичному вихованню та фізичному здоров'ю. Це робить Пласт продуктивним фактором стабільності та підтримує молоде покоління в ці складні години.

4. Громадянська свідомість та патріотизм.

У Пласті виховання патріотизму й громадянської відповідальності є один із головних напрямків. Також у час війни діти активно залучаються до волонтерських ініціатив: вони допомагають формувати гуманітарну допомогу для військових, виготовляють окопні свічки, маскувальні сітки, пишуть листи підтримки на фронт. Це додатково формує у дітей почуття єдності з національними інтересами та важливість особистого внеску у перемогу України.

5. Патріотичні дії та культурний розвиток.

Пласт у Тернопільській області продовжує формувати національну свідомість серед молоді через активну участь у патріотичних акціях та культурних заходах.

6. Співпраця з громадськими організаціями та місцевою владою

Пластуни Тернопільської області активно співпрацюють із місцевими органами влади та іншими громадськими організаціями. Завдяки цій співпраці реалізуються важливі соціальні проєкти, які спрямовані на підтримку молоді, національно-патріотичного виховання, допомогу військовим та внутрішньо переміщеним особам. Молодь, вихована у Пласті, часто стає лідером цих ініціатив, демонструючи відповідальність і організованість.

8. Моральний та етичний розвиток

Пластовий рух надає велике значення моральним цінностям. Учасники виховуються на принципах чесності, поваги, відповідальності та співчуття. Під час війни ці принципи набувають особливої важливості, адже діти вчаться допомагати одному, поважати працю волонтерів і військових, цінувати мир і людину.

Таким чином, навіть в умовах війни пласт в Тернопільській області та в Україні залишається потужною платформою для розвитку дітей, надаючи їм лише навички та знання, але й можливість зберегти оптимізм і віру в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сич О. Пласт – український савтинг: нарис витоків, історії, сьогодення / О.Сич. 2-ге вид. змінене, доповнене. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. 288 с., іл.

2. Субтельний Орест. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. – доповнене і виправлене видання. Торонто, 2019. 440 с. ,іл.

3. Юзич Юрій. Які вони, цінності Пласту, і чи це релігійна організація. <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/01/17/239608/>

4. Роберт Бейден-Поуелл оф Гілвелл. Порадник виховникам. Путівник для скаутмайстрів (зв'язкових юнацьких куренів) з теорії пластового вишколу. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2021. 96 с.

УДК 172.15:322.17:37.017.4

Шпильова Вікторія Степанівна,
директор ліцею №144 імені Г. Ващенко
м. Києва

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ ЩОДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію, міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості.

Сучасний розвиток української державності актуалізує проблему формування патріотичного виховання та національної свідомості підростаючого покоління. Патріотизм постає одним із найголовніших почуттів, закріплених століттями й тисячоліттями історичних подій. Виховання патріота, громадянина, духовно багатого особистості – процес довготривалий і багатогранний. Він потребує від педагогів і батьків великої праці над собою, усвідомлення високих цінностей та відповідної поведінки, розуміння виховних завдань та вибору оптимальних методів і форм роботи з дітьми [4].

Чітка ідеологічна спрямованість та патріотизм населення завжди були і залишаються ознаками могутності держави, саме за цими поняттями

визначається її імідж. Події останніх років та сьогодення змушують педагогів більш ретельно ставитися до питань патріотизму серед учнів. Тому послідовний і цілеспрямований рух нашої країни щодо правильного виховання школярів вимагає особливої і першочергової уваги [2].

Патріотичне виховання пронизує навчально-виховний процес, органічно поєднує національне, громадянське, моральне, родинно-сімейне, естетичне, правове, екологічне, фізичне, трудове виховання, базується на національній історії, знанні та відстоюванні своїх прав, виконанні конституційних і громадянських обов'язків, відповідальності за власне майбутнє, добробут та долю країни. Для цього повинна створюватися цілеспрямована, організована взаємодія дітей з батьками, педагогами, дитячими колективами, громадськими об'єднаннями, закладами культури, територіальною громадою [1].

Сформувати у здобувачів освіти почуття патріотизму і громадянських цінностей – одне з головних питань загальноосвітньої школи. Саме тому в навчальних закладах велика увага приділяється національно-патріотичному вихованню підростаючого покоління. Національно-патріотичний розвиток у школі розпочинається з виховання любові і поваги до загальнодержавної символіки. У школі є доречним розміщення різноманітних інформаційних стендів: загальнодержавної символіки, стенд пам'яті Героїв, видатних письменників, художників та інше. Гімн України має розпочинати всі, без винятку значні події, що відбуваються в школі, а хвилиною мовчання супроводжуватись моменти скорботи та пам'яті [4].

Під час виховних годин необхідно проводити пояснення учням ідеологічної сутності державних і народних символів, значних історичних обставин, стадій розвитку самостійності України, вивчати права та обов'язки, загальнонародні звичаї і традиції [2].

Згідно плану виховної роботи школи, обов'язково, необхідно згадувати та відзначати пам'ятні дні та події. Було б доречним використання вчителями таких напрямів роботи з батьками, як організація свят, заходів з участю батьків,

ознайомлення з виховним планом роботи школи, залучення батьків до активної співпраці, активізації педагогіки партнерства [3].

Застосування нових концепцій патріотичного виховання, змісту, форм, методів і засобів патріотичного виховання учнів покликане формувати в дитині емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, а патріоти своєї країни якраз і повинні бути такою особистістю [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності/ Іван Дмитрович Бех. К.: Либідь 2006. 271 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 роки. URL: <http://ippo.kubg.edu.ua/archives/6436> (дата звернення 10.010.2024 р.)
3. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/ (дата звернення 20.10.2024 р.)
4. Фрига І. О. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах: Тези. Вісник Наукової бібліотеки. Вип. 4: Основні тенденції, методи, засоби і форми патріотичного виховання в ВНЗ: бібліотечний ракурс. Харків. 2015. С. 52-54.

УДК 37.013.42:159.923.2:355.23:343.82

Щербина Наталія Олексіївна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри педагогіки та гуманітарних
дисциплін Пенітенціарної академії
України, м. Чернігів

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ЯК ОСВІТНІЙ ПРІОРИТЕТ

Анотація. Стаття присвячена визначенню поняття «національна ідентичність» в контексті розвитку української освіти в умовах війни. Визначено основні складові цього поняття та наведено приклади їх формування на прикладі навчальних дисциплін, які викладаються у Пенітенціарній академії України. Наголошено на стратегічному значенні національно-патріотичного виховання в умовах сьогодення.

Сучасні реалії війни зумовили надскладні завдання перед українським суспільством загалом і системою освіти зокрема. Загроза розширення зони бойових дій, відсутність світла, постійні тривоги, а подекуди фізичне знищення низки закладів освіти різних рівнів спричиняють неймовірне психологічне навантаження на всіх учасників освітнього процесу. Попри це, українська система освіти демонструє унікальний досвід адаптації й продовжує не просто функціонувати, а й розвиватися. Разом з тим, перед освітянами постає ще одне, без перебільшення, стратегічне завдання, від успішного виконання якого залежить існування України як незалежної держави, адже поруч із відновленням територіальної цілісності провідне місце належить утвердженню національної ідентичності, що й зумовлює актуальність порушеної проблеми.

Нагальність цього питання підтверджує прийняття у 2022 р. закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [2]. До цього часу в контексті освіти увага дослідників фокусувалась здебільшого на національно-патріотичному вихованні, концепція якого теж зазнала певних змін після повномасштабного російського вторгнення. Так, у 2022 р. була прийнята Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, де зокрема йшлося й про прогалини у системі національно-патріотичного виховання: «до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміна «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі [1]. Отже, прийняття цих нормативних актів свідчить про нагальність визначення поняття «національна ідентичність», і впровадження його формування під час освітнього процесу. Відтак метою нашого дослідження є визначення шляхів формування національної ідентичності у ході підготовки майбутніх фахівців пенітенціарної системи.

Проблемам теорії, практики, методології національно-патріотичного виховання порушуються зокрема у науковому доробку І. Беха, Т. Пахотіної,

А. Годлевської, В. Кульчицького, Л. Стайгородської, Л. Пономаренко, С. Тарнавської, Г. Шевчук [3, С. 630].

В умовах сучасного суспільства саме інформація, її поширення та інтерпретація набуває виняткового значення. Для російського суспільства, яке є віддзеркаленням і подовженням радянської моделі суспільства, пропаганда постає частиною освітнього процесу. Тривалий час українське суспільство, подекуди й освіта, недооцінювали цей вплив, що призвело до зниження патріотичних почуттів у низці регіонів України, передусім на тих, які нині перебувають під окупацією. Повномасштабне російське вторгнення показало необхідність протидії й на інформаційному полі, зокрема і завдяки освіті. Тому було розроблено відповідну законодавчу базу, де наголошується на потребі розвивати українську національну ідентичність. Власне саме це поняття у законі тлумачиться як стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [2]. Також у законі визначаються основні суспільно-державні цінності, а саме:

1) соборність – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України.

2) самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки.

3) воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи;

4) гідність – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві [2].

Одним із тих, на кого покладається впровадження цих цінностей, є заклади освіти. На наше переконання, формування національної ідентичності має відбуватися на всіх етапах освітнього процесу, а не лише на окремих виховних заходах. Так, вважаємо доцільним наголошувати на досягненнях представників української нації при вивченні різних навчальних дисциплін. Зокрема, вивчаючи предмет «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» здобувачів вищої освіти Пенітенціарної Академії України спрямовують на дослідження наукового доробку вітчизняних науковців в різні історичні проміжки часу, таким чином відбувається ствердження самодостатності українського народу на різних етапах існування української нації. В ході вивчення предмета «Етика та естетика» курсантам та студентам, зокрема, пропонується готувати доповіді про відомих і маловідомих представників українського мистецтва, завдяки чому здобувачі вищої освіти мають змогу дізнатися більше про культурні здобутки саме вітчизняних діячів і надалі пропагувати їх у суспільстві, долаючи комплекс меншовартості у цій сфері, що протягом тривалого часу цілеспрямовано формувався північним сусідом. Це надзвичайно актуально для сучасної української молоді.

Вивчаючи педагогіку, доцільно привертати увагу на здобутках українських педагогів, порівнювати українську систему освіти в контексті її розвитку, досягненнях і значенні для функціонування європейського освітнього простору, адже і у цій галузі українцям є чим пишатися. Такі акценти в освітньому процесі сприятимуть розвитку пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, формуванню таких почуттів як самодостатність, самобутність та гідність їх як представників української нації.

Таким чином, на нашу думку, формування національної ідентичності майбутніх фахівців пенітенціарної системи є невід'ємною складовою освітнього процесу і є значним внеском у державотворення й відповідає нагальним викликам сьогодення. Разом з тим, вважаємо доцільним робити вивчення різних навчальних дисциплін максимально україноцентричними, при

цьому не вдаватися до пропаганди й зберігаючи баланс із змістовним компонентом.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці спеціальних українознавчих дисциплін і їх інтеграції до освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України: Закон України № 641 від 16.06.2015.

2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 07.10.2024).

3. Шевчук Г. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». 2023. № 5 (19). С. 630–635.

УДК 316

Юрченко Любов Іванівна,
доктор філософських наук, професор,
Національного університету цивільного
захисту України, м. Харків

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕЮ СВОГО МІСЦЯ У НАВКОЛИШНЬОМУ СВІТІ

Філософія, як особлива сфера людського знання та інтелектуальної діяльності, нерозривно пов'язана з питанням про людину та її роль у світі. По-перше, філософія є винятково людським явищем, оскільки без мислення та діяльності людини вона б не існувала. По-друге, в будь-якій сфері життя, чи то природа, творчість, наука, людина завжди стикається із власним сприйняттям і розумінням, виступаючи свого роду «центром» Всесвіту, через який проявляються глибинні потенціали буття.

Тому вивчення філософії логічно починається з аналізу становища людини у світі, оскільки це положення визначає фундаментальні параметри її існування і потребу в самовизначенні. Першою важливою рисою людини є її розумність – здатність усвідомлювати себе та оточення. Людина здатна не тільки діяти й виживати, а й оцінювати реальність, дистанціюючись від власних дій і станів через самоусвідомлення та рефлексію.

Другою важливою характеристикою людини є її біологічна неспеціалізованість. На відміну від тварин, чиє життя визначене інстинктами, людина не має жорстко заданого способу буття, що надає їй свободу обирати і створювати власне життя. Як зазначав Ж.-П. Сартр, людина є «проектом», тобто вона сама вирішує, ким стати, і несе відповідальність за свій вибір [2, с.14]. Це також означає, що людина може освоїти будь-яку діяльність і створювати нові форми культури, що обумовлює існування людської історії.

Біологічна неспеціалізованість людини водночас надає свободу і вимагає відповідальності за пошук життєвих орієнтирів. Крім того, людина відрізняється від тварин усвідомленням власної смертності, що відіграє важливу роль у її житті. Усвідомлення кінцевості життя загострює проблему вибору та сенсу життя, оскільки кожен має лише один шанс на самореалізацію.

Отже, філософія допомагає людині усвідомити свою роль у світі, зробити свідомий вибір і досягти свободи через осмислене самовизначення та самореалізацію.

Слідом за Ж.-П. Сартром, приймаємо істоту людини, яка сама вирішує, ким їй бути, жертвою чи переможцем [2, с. 34]. Її доля повністю залежить від неї самої, і вона несе місію за свої життєві рішення. Універсальність людини, обумовлена її біологічною неспеціалізованістю, надає їй потенціал опанувати будь-яку діяльність і створювати нові форми поведінки та культури. Саме ця універсальність робить можливим розвиток людської історії з її постійною зміною суспільств, культур і способів життя. Якби людина була «запрограмована» на один спосіб буття, історичні зміни були б неможливі.

Таким чином, біологічна неспеціалізованість має подвійний характер: вона надає людині свободу і водночас покладає на неї відповідальність за самовизначення і пошук життєвих орієнтирів. Ще однією важливою особливістю людини є її здатність усвідомлювати власну смертність і кінцівку життя. Людина знає, що її життя має межі, і це усвідомлення відіграє ключову роль у її житті та історії.

Усвідомлення смертності загострює питання вибору і сенсу життя, адже кожна людина має лише один шанс на самореалізацію. Тому життєвий вибір стає вирішальним, оскільки його «ціна» дорівнює вартості самого життя. Як сказав М. Монтень, «цінність життя визначається не його тривалістю, а тим, як його прожито» [1, с.398] Тема смерті нерозривно пов'язана з темою життя, адже саме розуміння кінцевості буття стимулює пошук його сенсу.

Крім того, на думку Монтеня, знання про свою смертність пов'язане зі свободою [1, с.344]. Той, хто навчився приймати смерть, звільняється від страху перед іншими аспектами життя. Таким чином, усвідомлення власної скінченності є важливим елементом самовизначення і вибору життєвого шляху.

Таким чином, філософія допомагає людині усвідомлено визначити своє буття у навколишньому світі і зробити свій життєвий вибір. Вона є інтелектуальним інструментом, що сприяє подоланню випадковості існування та досягненню справжньої свободи і самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

2. Монтень-Ейкем де Тофтул М. Г. Сучасний словник етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2014. 416 с.
1. Сартр Ж-П. Нудота / пер. із французької Елли Євтушенко. Київ: Book Chef, 2022. 256 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД
СМИСЛОВИХ КОНСТРУКТІВ ДО ФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ» (УХВЛ В СИСТЕМІ
ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В
УМОВАХ ВІЙНИ. ОСВІТЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)**

Збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Тернопіль, 25 жовтня 2024 року

*Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Козут,
Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус,
Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна.*

Підписано до друку 01.11.2024 р. Здано до друку 25.11.2024 р.

Формат 60 на 84\16. Папір офсетний.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.